Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Панов Володимир Ярославович

УДК: 325/327.2/.5/.8

ДИСЕРТАЦІЯ
«МОВНИЙ ІМПЕРІАЛІЗМ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ»

Спеціальність 033 – Філософія
(Галузь знань 03 – Гуманітарні науки)
Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело. _____В.Я. Панов

Науковий керівник: Корабльова Надія Степанівна, доктор філософських наук, професор.

Харків – 2025

АНОТАЦІЯ

Панов В.Я. Мовний імперіалізм: український контекст. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 – Філософія (Галузь знань 03 – Гуманітарні науки). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2024.

В дослідженні ми займаємо позиції теорії мовного (лінгвістичного) імперіалізму, яку вважаємо критично актуальною для українського суспільства, яке опинилося в складному положенні: з такою ж стрімкістю, з якою Україна відходить від впливу Російської імперії та російської мови, вона рухається в інший імперський мовний проєкт - проєкт англійської як мови Імперії (Гардт та Негрі). Ця теорія виникла в англомовному середовищі та з самого початку була критикою імперського положення англійської мови. Ми продовжуємо цю лінію і переносимо напрацювання про роль англійської мови, зроблені попередніми теоретиками, в український контекст. Водночас ми йдемо далі та застосовуємо загальні положення цієї теорії й до російської мови.

Задля адаптації теорії мовного імперіалізму під сучасні реалії вводимо концепт lingua franca - мови глобальної комунікації. Основна дилема lingua francas полягає в амбівалентності цих проєктів. З одного боку, вони є імперськими проєктами, які за мету мають формування сфер впливу, розповсюдження ідеології, формування центрів тяжіння капіталу, заглушення мовлення Іншого, уможливлення його експлуатації тощо. З іншого боку, lingua francas є необхідною умовою глобального світу - саме вони уможливлюють функціонування глобальної світ-системи, вони надають можливість глобальної комунікації, контакту з Іншим тощо. Таким чином, lingua franca виявляються імперським проєктом, від якого неможливо відмовитися. Що російська, що англійська мови позиціюють себе саме як lingua francas, таким чином вони є структурою м’якої сили.

Об’єкт дослідження – теорія мовного імперіалізму, яку ми концентруємо й застосовуємо у концепті lingua franca.

Предмет дослідження – функціонування російської та англійської як lingua franca в українському контексті.

Метою дослідження є вивчення впливу проєктів мовного імперіалізму (що концептуалізуються як lingua franca) на українське суспільство. Чітке розуміння, як працюють ці проєкти та який вплив вони

здійснюють на українське суспільство, дозволить краще протистояти імперіалістичному впливу цих проєктів. Зокрема ми спробуємо дослідити, що можна зробити, аби послабити імперіалістичний вплив та запропонувати декілька змін в сучасній мовній парадигмі, які можуть позитивно вплинути на вирішення дилеми.

Заради досягнення визначеної мети дисертаційного дослідження було виокремлено наступні **завдання**:

Встановлення зв'язку між теоріями імперіалізму та мовного імперіалізму. Це передбачає реконструкцію напрацювань ряду дослідників як імперіалізму, так і потім мовного імперіалізму. Після цієї реконструкції проведемо їх порівняння для встановлення зв'язку між теоріями.

Концептуалізувати поняття lingua franca, яке ми використовуємо для опису сучасного мовного імперіалізму.

Проаналізувати сучасне українське суспільство (після вторгнення РФ 2022 року) на те, який вплив здійснює на нього російська та англійська lingua francas. Це передбачає й встановлення особливостей цих двох проєктів, наслідки їх функціонування на теренах України тощо.

Протягом дослідження запропонувати зміни для сучасної мовної парадигми, завдяки яким можна було б уявити lingua franca як суто комунікативний проєкт.

Теоретико-методологічною позицією дисертації є теорія мовного (лінгвістичного) імперіалізму, в першу чергу представлена напрацюваннями Б. Качру, Ю. Цуда, Р. Філліпсона. Також важливі концепти черпаємо з постколоніальних студій (Ф. Фанон, Е. Саїд, Г. Баба, Р. Чау), якими насичуємо й доповнюємо теорію мовного імперіалізму. Окрім того, використані такі загальнонаукові методи: порівняльний (порівняння імперіалізму англійської та російської мови), аналіз і синтез (проаналізовані теорії мовного імперіалізму та імперіалізму, їх висновки синтезовані в загальну теорію), абстрагування (моделювання lingua franca як універсальної моделі для імперіалізму різних мов) тощо.

Наукова новизна полягає у тому, що дана робота є першою в українській філософській думці систематичною спробою адаптувати досягнення теорії мовного імперіалізму до українського контексту. Окрім цього, задля досягнення зазначеної мети, вводиться концепт lingua franca, під якими будемо розуміти мови, що використовуються для глобальної комунікації.

Уперше:

- вводиться концепт lingua franca як мов глобальної комунікації;
- напрацювання теорії мовного імперіалізму, присвячені пануванню англійської мови, застосовані до російської мови;
- вводиться поняття трансмовного суб'єкта;

Уточнено й поглиблено:

- зв'язок між імперіалізмом та мовним імперіалізмом;
- теорія імперіалізму викладена з акцентом та мовній компоненті у здійсненні економічної експлуатації;
- розкрито, що традиційний мовний імперіалізм базується на мультикультурній логіці, що суперечить транскультурній суті сучасного суб'єкта;
- розрізнення Внутрішнього, Зовнішнього й Розширюваного кіл, які були перенесені на контекст російської мови та доповнені на основі досвіду розповсюдження російської мови;
- поглиблена теорія мовного імперіалізму, яка була доповнена напрацюваннями з теорії культурного імперіалізму/постколоніальних студій;

Набули подальшого розвитку:

- малий концепт Рансьєра щодо комунікативних стратегій влади/опору;
- концепт Р. Барта щодо фігур системності, викладений в контексті його "Війни мов";
- теорія мовного імперіалізму, яка була доповнена напрацюваннями постколоніальної теорії, а також концептами Ж. Рансьєра та Р. Барта;
- були подальше запропоновані зміни у сучасній мовній парадигмі задля послаблення імперіалістичного впливу глобальних мов.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів потенційно можуть бути корисними для створення мовної політики всередині держави. Кінцева мета дослідження - найти шлях, який би надав українському суспільству як і можливості до глобальної комунікації, так і до мінімуму звів би імперіалістичний вплив, що особливо актуально в часи посиленої англізації українського суспільства. Теоретичне значення ж роботи пов'язується зі спробою вирішити проблемні моменти в теорії мовного імперіалізму, застосування й адаптація цієї теорії до українського контексту. Також вважаємо, що введення концепту lingua franca є потенційно плідним для дослідження глобалізованої сучасності.

Ключові слова: Global English, глобалізація, глобальні мови, імперіалізм, мовний імперіалізм, мовна політика, “мовчазний суб’єкт”, постколоніальні студії, постструктуралізм, російський імперіалізм, російська мова, російсько-українська війна, світ-системний аналіз.

ABSTRACT

Panov V. Ya. Language imperialism: Ukrainian context. – Qualification scholarly paper: a manuscript.

Thesis submitted for obtaining the Doctor of Philosophy degree in Human Sciences, Speciality 033 – Philosophy. – V. N. Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2024.

In this study, we take the position of linguistic imperialism, which we consider to be critically relevant for Ukrainian society, which has found itself in a difficult situation: with the same rapidity with which Ukraine is moving away from the influence of the Russian Empire and the Russian language, it is moving into another imperial language project - a project of English as the language of the Empire (Hardt and Negri). This theory arose in the English-speaking environment and from the beginning was a criticism of the imperial position of the English language. We continue this line and transfer the studies on the role of the English language, made by previous theorists, to the Ukrainian context. At the same time, we go further and apply the general provisions of this theory to the Russian language as well.

In order to adapt the theory of linguistic imperialism to modern realities, we introduce the concept of lingua franca - a language of global communication. The main dilemma of lingua francas lies in the ambivalence of these projects. On the one hand, they are imperial projects aimed at forming spheres of influence, spreading ideology, forming centers of gravity for capital, silencing the Other's speech, enabling its exploitation, etc. On the other hand, lingua francas are a necessary condition of the global world - they enable the functioning of the global world-system, they provide the possibility of global communication, contact with the Other, etc. Thus, lingua franca turns out to be an imperial project that cannot be refused. Both Russian and English languages position themselves precisely as lingua francas, thus they are a structure of soft power.

The object of research is the theory of language imperialism, which we concentrate and apply in the concept of lingua franca.

The subject of the study is the functioning of Russian and English as lingua francas in the Ukrainian context.

The aim of the study is to investigate the impact of language imperialism projects (conceptualized as lingua franca) on Ukrainian society. A clear understanding of how these projects work and what impact they have on Ukrainian society will allow us to better resist the imperialist influence of these projects. In particular, we will try to explore what can be done to weaken the imperialist influence and propose several changes in the modern language paradigm that can positively affect the resolution of the dilemma.

In order to achieve the defined goal of the dissertation research, the following tasks were singled out:

To clarify the connection between theories of imperialism and linguistic imperialism. This involves the reconstruction of the work of a number of researchers of both imperialism and, later, linguistic imperialism. After this reconstruction, we will compare them to establish a connection between the theories.

To conceptualize the notion of lingua franca, which we use to describe contemporary linguistic imperialism.

To analyse the modern Ukrainian society (after the invasion of the Russian Federation in 2022) on the influence of the Russian and English lingua francas on it. This also involves establishing the features of these two projects, the consequences of their operation on the territory of Ukraine, etc.

In the course of the research, to propose changes for the modern language paradigm, thanks to which it would be possible to imagine the lingua franca as pure communicative project.

The author's theoretical and methodological position of the dissertation is the theory of linguistic imperialism, primarily represented by the works of B. Kachru, Y. Tsud, and R. Phillipson. We also draw important concepts from postcolonial studies (F. Fanon, E. Said, G. Baba, R. Chau), with which we saturate and complement the theory of linguistic imperialism. In addition, the following general scientific methods were used: comparative (comparison of the imperialism of the English and Russian languages), analysis and synthesis (theories of linguistic imperialism and imperialism were analysed, and their conclusions were synthesized into a general theory), abstraction (modeling of the lingua franca as a universal model for the imperialism of different languages), etc.

The scientific novelty lies in the fact that this work is the first systematic attempt in Ukrainian philosophical thought to adapt the achievements of the theory of linguistic imperialism to the Ukrainian context. In addition, in order to

achieve the specified goal, the concept of lingua franca is introduced, under which we will understand the languages used for global communication.

First:

- the concept of lingua franca as languages of global communication is introduced;
- theory of linguistic imperialism, initially devoted to the dominance of the English language, applied to the Russian language;
- the concept of the translingual subject is introduced.

Clarified and deepened:

- the relationship between imperialism and linguistic imperialism;
- the theory of imperialism is presented with an emphasis on the language component of economic exploitation;
- clarified that traditional language imperialism is based on a multicultural logic, which contradicts the transcultural essence of the modern subject

Acquired further growth:

- Rancière's small concept of communicative strategies of power/resistance;
- R. Barth's concept of the figures of system, presented in the context of his "The War of Languages";
- the theory of linguistic imperialism, which was supplemented by the works of postcolonial theory, as well as the concepts of J. Rancière and R. Barthes;
- changes in the modern language paradigm were further proposed to weaken the imperialist influence of global languages.

The theoretical and practical significance of the obtained results can potentially be useful for the creation of a language policy within the state. The ultimate goal of the research is to find a way that would provide Ukrainian society with both opportunities for global communication and minimize imperialist influence, which is especially relevant in times of increased anglicization of Ukrainian society. The theoretical significance of the work is connected with an attempt to solve problematic points in the theory of language imperialism, and the application, and adaptation of this theory to the Ukrainian context. We also believe that the introduction of the concept of lingua franca is promising for the study of globalized modernity.

Keywords: Global English, globalization, global languages, imperialism, language imperialism, language policy, postcolonial studies, poststructuralism,

Russian imperialism, Russian language, Russian-Ukrainian war, “silent subject”, world-system analysis.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Публікації у виданнях, включених до переліку фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»:

Панов В. (2021) Право на корегування мови: влада native speaker над non-native speaker. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії», 65,* 40-50. DOI: https://doi.org/10.26565/2226-0994-2021-65-5

Панов В. (2022) Наратив російської мови як частина російського імперського гібрису. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії», 67,* 57-68. DOI: https://doi.org/10.26565/2226-0994-2022-67-7

Панов В. (2023) «Мовна експансія як необхідна умова (економічно-)імперіалістичних відносин». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії», 68,* 23-31. DOI: https://doi.org/10.26565/2226-0994-2023-68-2

Панов, В., & Сахно, В. (2024). Біженці: фреймування прекарності та боротьба за визнання. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*, (70), 187-197. https://doi.org/10.26565/2226-0994-2024-70-17

(Особистий внесок здобувача: автором дисертації підготовлений 3 блок статі, присвячений стратегіям та тактикам, які може використовувати біженець, опинившись в новому соціальному середовищі; зокрема тут вписується й мовний аспект взаємодії біженця з середовищем та які перспективи має біженець, взаємодіючи з локальним суспільством за допомогою глобальної англійської мови. Також автором розписане теоретизування довкола біженця у ролі цапа відбувайла).

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

Панов В. (2021) Постколоніальні студії та (пост)колоніальний досвід України. *XVII Харківські студентські філософські читання: до 100-ї річниці публікації «Логіко-філософського трактату» Л. Й. Й.*

Вітґенштайна. Матеріали наукової конференції студентів та аспірантів, 13–14 травня 2021 р., м. Харків. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021.

Панов В. (2023) Акцент як рухомий індикатор влади: від колоніальної перспективи до сьогодення. *XX Харківські студентські філософські читання*. Матеріали наукової конференції студентів та аспірантів, 20–21 травня 2023 р., м. Харків. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023.

Панов В. (2023) Декілька проблем, що підіймають lingua francas в сучасному суспільстві. *Людина, суспільство, комунікативні технології*. Матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф, 26–27 жовтня 2023р., м. Харків. Харків: УкрДУЗТ, 2023.

ЗМІСТ

ВСТУП 12
РОЗДІЛ 1. Імперіалізм vs мовний імперіалізм 24
1.1. Вступ до розділу: постановка проблеми 24
1.2. Імперіалізм в економічному тлумаченні 25
1.2.1. Світ-системний аналіз як глобальний імперіалізм 27
1.2.2. Імперія Гардта і Негрі або про світ-систему у сучасності 35
1.3. Імперіалізм культурний або постколоніальна теорія 39
1.3.1. Ф. Фанон: уподібнитися колонізатору, щоб бути почутим 40
1.3.2. Е. Саїд: підкорити Іншого, аби перевизначити себе 42
1.3.3. Г. Баба: третій простір та критика бінарності “колонізатор - колонізований” 48
1.3.4. Р. Чау: колоніалізм як практика навчання мови 52
1.4. Імперіалізм: узагальнена теорія 57
1.5. Мовний імперіалізм 61
1.5.1. Р. Філліпсон: критика найбільшого теоретика напряму 61
1.5.2. Ю. Цуда: екологія мовної парадигми як альтернати панівному порядку 70
1.5.3. Б. Качру: важлива предтеча мовного імперіалізму 79
1.6. Мовний імперіалізм: узагальнена теорія 88
1.7. Висновки до розділу: синтез імперіалізму та мовного імперіалізму 90
РОЗДІЛ 2. Lingua franca 93
2.1. Вступ до розділу: про трансмовного суб’єкта 93
2.2. Lingua franca: визначення та загальна концептуалізація 97
2.3. Lingua francas та глобалізація 100
2.3.1. Комунікативні блага lingua franca 102
2.4. Владний аспект lingua franca 108
2.4.1. Привласнення мови Внутрішнім колом 108
2.4.2. Монополізація дискурсів мовою, функціонування як код доступу 116
2.4.3. Економічний аспект lingua franca 120
2.4.4. Комунікативний імперіалізм 124
2.5. Висновки до розділу 128
РОЗДІЛ 3. Lingua franca в українському контексті 132
3.1. Вступ до розділу 132
3.2. Пазоліні: про мову як інтервенцію політичного 135

3.3. Російський проєкт lingua franca в Україні 139
3.3.1. Україна - Внутрішнє чи Зовнішнє коло? (або про місце російської мови в Україні) 139
3.3.2. Фонетичне маркування підкореного 142
3.3.3. Наратив російської мови: міфи про її панівний статус 144
3.3.4. Російська мова як інструмент імперіалізму та претензії на комунікативний характер 151
3.3.5. Відгомін самодержавства: моносуб'єктність комунікативного простору російської мови 159
3.3.6. "Українська російська"? 162
3.4. Англійський проєкт lingua franca в Україні 165
3.4.1. Україна та Розширюване коло 166
3.4.2. Як позиціює себе англійська: наратив про функціональність 167
3.4.3. Інтеграція у світову економіку й Захід: англійська мова як код доступу 169
3.4.4. Англійська мова та пришвидшення життя (або про зв'язок мови та часу) 174
3.4.5. Англійська мова та перспектива інтеграції для біженців 177
3.4.6. Як викладати англійську в Україні? 179
3.5. Висновки до розділу 184
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ 187
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 193

ВСТУП

Pre Scriptum. У 2020 році, коли автор цієї дисертації вступав до аспірантури та обирав тему, планувалося, що вона буде виконана в рамках *методології* мовного/лінгвістичного імперіалізму з метою викриття владного впливу різноманітних мов на Україну: англійської, російської, французької, іспанської тощо. На жаль, за ці роки багато чого змінилося.

По-перше, за цей час досліджень автор переконався у неспроможності самої теорії лінгвістичного імперіалізму; якщо точніше, то ця теорія майже відсутня, відповідно, мовний імперіалізм неможливо використовувати як *метод*. Отже, план дисертації змінився: якщо спочатку передбачався опис теорії мовного імперіалізму, а потім препарування української реальності за її допомогою, то тепер дисертація присвячена взагалі встановленню цієї теорії (що нерозривно переплітається з критикою мовного імперіалізму попередніх авторів), концептуалізації проблеми, а потім вже препаруванню нашої реальності. Щобільше, як будемо показувати далі, мовний імперіалізм оперує застарілою логікою мультикультуралізму, яку теж не можна просто взяти та перенести на транскультурну сучасність. Цей напрям є продуктом вже минулої епохи. Тож один з розділів буде присвячений апдейту теорії, тобто спробі оновити її під сучасний глобалізаційний контекст.

По-друге, події від 24.02.2022 внесли теж корективи. Повномасштабне вторгнення викликало насправді проблематичну ситуацію довкола російської мови: суспільство почало стрімко відмовлятися від російської, оскільки сама ця мова у суспільній свідомості обросла негативними асоціаціями (як і будь-що “російське”), хоча все ще немає впевненості, що суспільство змогло побачити імперський вплив цієї мови. Іншими словами, багато хто відмовився від російської не тому, що бачить у ній інструмент російської влади, а тому що вона викликає негативні емоції. Але емоції можуть бути швидкоплинними, отже існує й загроза повернутися в імперський вплив російської мови. Щобільше, ця емоційність немов підштовхує наше суспільство до іншої крайності - до бездумного підкорення англійській мові, яка зараз вбачається ледь не панацеєю від усіх проблем нашого суспільства. Ось ключова теза, яку ми будемо повторювати ще багато разів: *з такою ж стрімкістю, з якою Україна відходить від Російської імперії та російського проєкту lingua franca, вона рухається в інший імперський проєкт - проєкт англійської*

lingua franca та Імперії. Тож у дисертації спробуємо зайняти об'єктивну позицію, не затьмарену негативними асоціаціями чи емоціями, щоб побудувати раціональну (а не емоціональну) схему сприйняття російської та англійських мов. Інші ж мови відкладаємо для майбутніх досліджень.

Обґрунтування вибору теми дослідження.

Щоб пояснити актуальність дослідження мовного (або лінгвістичного) імперіалізму, потрібно почати з розшифрування мовного імперіалізму як м'якої сили. Як зазначають Яковенко та Піскорська, м'яка сила - це "більше, ніж просто переконання, умовляння або здатність спонукати зробити що-небудь за допомогою аргументів, хоч усе це є важливими елементами цієї сили… м'яка сила – це здатність взяти те, що хочеш, шляхом зваблювання (attraction)" [Яковенко, Піскорська, 2018, с. 119].

Інший дослідник, Цюрупа, підкреслює, що зсув до м'якої сили, який фіксується дослідниками останні десятиліття, не є ситуативним, а є більш тектонічним, ніж може здатися. Зокрема він посилається на "Наглядати та карати" М. Фуко, де продемонстровано, як за період з 16 ст. поступово відбувається пом'якшення судочинства та відбуття покарань, зменшення застосування грубої у цих сферах тощо [Цюрупа, 2007, с. 48]. Можна в принципі казати, що відкрите застосування насилля та "жорсткої сили" у сучасну епоху делегітимує.

Пригадаймо дискурс про універсальний розум, який розганяли філософи Просвітництва: як писав Декарт, розум визнавався універсальним, однаковим для усіх людей, а конкретні відмінності в розумах людей пояснювалися випадковими акциденціями або тим, що різні люди докладають свій розум до різних речей; або можна взяти і логіку Канта, де усі апріорні структури є інтерсуб'єктивними, спільними для усіх. Зокрема таке тлумачення розуму дозволило європейській цивілізації монополізувати Істину: будь-що знайдене в розумі (ті ж структури Канта) екстраполювалося на усіх суб'єктів, Істинність встановлювалася без її перевірки, обговорення; іншими словами, Істинність положення встановлювалася дедуктивно, а не індуктивно. Цю монополізовану істину європейська цивілізація розкривала в термінах раціональності, прогресу, модернізації, найголовніше для нас - цивілізаторства, описуючи колоніальний режим як виховання варварів стандартам цивілізації та Істини. Тектонічний перехід від цієї дійсності відбувся в постмодерні разом

із крахом метанарацій, що “вбив” ідею універсального розуму, із цим насправді й усі наративи універсальної легітимації влади.

Таким чином (екс-)імперії опиняються в ситуації, де прямий контроль-виховання не можливо легітимувати (саме необхідність виховання та нагляду підкореного було одним з наративів, що пояснював контроль над колоніями [Панов, 2023а]). Метанарації обґрунтовували претензії європейців на Істинність та удавану монополію європейців над Істиною, саме тому європейці вважали, що мали право на насильне її нав’язування. Оскільки постмодерн похоронив метанарації, відповідно і дискурс універсальної Істини, то на зміну йому неминуче повинна прийти інша ситуація. Замість ситуації, коли Істина вже встановлена, *готова,* приходить ситуація відсутності *завчасно* визначеного та зрозумілого результату, тобто з’являється необхідність в аргументації, деліберації як комунікативного процесу обговорення з метою формування легітимації. Іншими словами, замість дискурсу Істини приходить дискурс комунікації.

В ситуації після смерті метанарацій, відповідно й пре-консенсусу (утвореного Істиною), заради легітимації влади не залишається нічого, окрім *переконувати та зваблювати* - а ці дві операції характерні саме для м’якої сили.

В цьому контексті мовний фактор взагалі постає в цікавій подвійній ситуації. З одного боку, мовний фактор потрібен як необхідна умова для комунікації, для здійснення цієї деліберації, тобто для пояснення, зваблювання тощо. З іншого, цей мовний фактор спроможний сам працювати як м’яка сила для переконання, формування центрів тяжіння тощо. Таким чином, мовний імперіалізм одночасно є й умовою здійснення “м’якої сили” (і “м’якого імперіалізму”, якщо так дозволите сказати), і самою практикою здійснення “м’якої сили”.

Перевага “м’якої сили” у тому, що вона не помітна, не очевидна, завуальована. Вона навіть може нести блага для тих, на кого направлена, хоч і нести саме з метою приховування своєї владної інтенції. Як і будь-яка “м’яка сила”, мовний імперіалізм постає чимось непомітним: як і в сенсі того, що його не вдається побачити широким масам людей, так і в тому, що серед дослідників цей напрям залишається непопулярним. Таким чином, мовний імперіалізм, хоча і є напрямом, що максимально актуальний у дискурсі комунікації, водночас є майже не дослідженим.

Останнє є серйозною помилкою й тому, що, як ми вважаємо, вивчення глобалізації та відповідних їх процесів неможливе без вивчення *мов, які*

обслуговують цю глобалізацію. Глобалізацію розкривають як культурний процес, економічний тощо, але не враховують, що за будь-якою з цих сфер стоїть банальний факт: необхідність комунікації, розуміння одне одного. Наявність глобальних мов - це фактор, що уможливлює глобалізацію; глобальні мови - це фактор, без якого неможливе обслуговування усіх глобальних процесів. Якщо мова - це фактор, що уможливлює глобальне, то цей фактор здатен і впливати на глобальне, здатен виборювати кращі умови для когось. Тож при дослідженні глобалізації буде помилкою ігнорувати глобальні мови, а точніше комунікативні мережі, які вони створюють, які переваги вони дають для тих, хто опиняється в центрі цих мереж - рідномовців, та на яких правах у ці мережі інтегруються нові учасники - нерідномовці. У цьому сенсі наша дисертація частково заповнює цей пробіл, розкриваючи вже знайому (і насправді гарно вивчену) тему з того боку, який чомусь був упущений.

Якщо вже говоримо про глобалізацію, то важливо зауважити, що вона потребує трансмовних суб'єктів, тобто таких, які здатні оперувати декількома мовами (локальна + глобальна, можливо навіть не одна). Коли говоримо про трансмовного суб'єкта, то застосовуємо логіку транскультуралізму. Транскультурна методологія говорить нам про транскультурного суб'єкта - тобто такого, який знаходиться під впливом різних культур і одночасно перебуває в них усіх. Тобто, на відміну від методології мультикультуралізму, не передбачається вибір суб'єктом однієї культури з подальшою відмовою від інших культур; натомість транскультурного суб'єкта можна схарактеризувати двома способами, що доповнюють одне одного. По-перше, як суб'єкта, що здатен до ефективного функціонування одночасно у декількох культурних просторах (відповідно й розуміє ці простори); по-друге, як суб'єкта-"амальгаму", який запозичує та підхоплює, об'єднує та синтезує у собі різнорідні елементи декількох культур, таким чином утворюючи унікальний "сплав". Контакт між культурами передбачає й контакт між відповідними мовами; таким чином, повинні формуватися й трансмовні суб'єкти, які, з одного боку, вміють функціонувати у декількох лінгвістичних просторах, з іншого, синтезують у собі різні мови. Щобільше, глобалізація (як ситуація глобальної комунікації, відповідно, глобального контакту культур) створює усі умови для формування трансмовних суб'єктів по усій земній кулі. Переплетіння мереж комунікацій у глобальну мережу створює "глобальне місто", забезпечення функціонування якого можливо тільки завдяки глобальним

мовам - lingua francas [Панов, 2023b]. Відповідно, й функціонування у такій системі потребує від людини знання хоча б однієї lingua franca (найчастіше англійської, як найбільш успішного проєкту lingua franca); тобто сама система підштовхує до формування трансмовних суб'єктів.

Щобільше, обставини, що відбулися з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну, підштовхнули українське суспільство до активного контакту з іншими мовами: зокрема активна міграція українців до європейських країн, політичний курс на активну інтеграцію з Євросоюзом (відповідно й посилений контакт з європейськими мовами, зокрема на юридично-правовому, адміністративному, політичному рівнях тощо) тощо. Сюди можна додати й активну пропаганду та впровадження владою англійської мови (впровадження її в законодавство як мови міжнародного спілкування та бізнесу, безоплатні курси англійської мови для населення тощо), яку можна тлумачити як спробу тісніше вплестися в сучасну світ-систему/Імперію (маємо на увазі ту, яку концептуалізували Гардт та Негрі). Разом з усім цим, актуалізується потреба у дослідженні впливу інших мов на українське суспільство, зокрема й вплив lingua francas (як лінгвістично-імперіалістичних проєктів), у тенета яких потрапляє наше суспільство та саме довкола дослідження яких будується дана дисертація.

Якщо говоримо про розробку **проблематики**, то варто зауважити, що чіткому виявленню імперіалістичного аспекту lingua franca не сприяє непопулярність досліджень у напрямі мовного імперіалізму; і це попри вже доволі тривалі дослідження імперіалізму англійської мови (саме як критика панування англійської мови ця теорія і зародилася).

Чесно, автор дисертації одночасно може і пояснити цю непопулярність, але водночас і не розуміє її. З одного боку, актуальність дослідження у сфері лінгвістичного імперіалізму очевидна, особливо для українського контексту. Таким чином, хоча б в Україні було б резонно побачити дослідження саме у напрямі мовного імперіалізму (тобто з акцентом саме на мову, без прив'язки до інших частин концепту "русского мира"), але вони не те щоб існували. Використання російської мови в імперіалістичних цілях досліджується українськими науковцями через призму концепту "русского мира", але не мовного імперіалізму. Дане питання досліджується у поєднанні зі спорідненими елементами цього концепту, як то православна віра, євразійство тощо. Проблемою тут вважаємо те, що саме мовній частині не приділяється достатньої уваги. З одного боку, під час аналізу російської мови з перспективи концепту

“русского мира” акцентується увага на тому, що саме мова є фактором створення системи “русского мира” [Мельник, 2015, с. 62]. Зазвичай це розглядається зі зверненням до праць П. Г. Щедровицького, який визначав поняття “русский мир” як ряд спільнот, що розмовляють та мислять російською мовою [Панасюк, 2021а, с. 111]. З іншого ж боку, хоча і визнається важливість мовного аспекту, проте більше уваги приділяється іншим частинами цього концепту, зокрема православній частині (що вважаємо не зовсім правильним, оскільки в поняття “русский мир” входять і мусульманські країни) [Панов, 2022, с. 57].

Панасюк Л. В. у своїх працях стверджує, що російська мова та білінгвальність територій, що раніше були у складі російської держави, посідають провідне місце в російському імперіалістичному проєкті. Він зазначає, що російська держава має давні традиції “захисту”, як то експансія московських царів до Східної Європи та претензія та Балкани у часи розв'язання Східного питання - це подавалось як “захист” населення, яке сповідувало православ’я; до того ж Радянський союз обґрунтовував свою експансію як “захист” пролетаріату. З урахуванням цього науковець вважає релевантним аналіз тих груп осіб, у бік “захисту” яких звернена російська риторика [Панасюк, 2021а, с. 112]. Отже, через те, що риторика стосовно “захисту” є демаркацією імперіалістичного гонору Росії, вивчення ролі російської мови, як об’єкту “захисту” Росії, є одночасно й аналізом меж імперіалістичних амбіцій РФ (пригадаємо “захист” “російськомовних” на Донбасі) [Панов, 2022, с. 57]. Таким чином, вважаємо, що саме російська мова заслуговує найбільшої уваги при дослідженні російського імперіалізму; як ми будемо писати далі, Росія використовує саме мовний субстрат для створення політичної конфронтації (беремо логіку К. Шмітта - політичне не має унікального субстрату, але конфлікт на будь-якому підґрунті може стати політичним, питання лише в його інтенсивності [Tralau, 2010, с. 265]).

Врешті констатуємо, що для українського суспільства зараз (майже) очевидним постає імперіалістичний аспект російської мови. Така (майже) очевидність імперського компонента в російській мові з’явилася після подій 2014 року, але навіть зараз доведеться постійно вставляти це “(майже)”. Бо, особливо після вторгнення 2022 року, та очевидність, про яку зараз говоримо, доволі специфічна: вона є емоційною, є відчуттям відрази до усього російського, зокрема і до мови, зокрема і до влади, але не є раціональним, логічно-послідовним уявленням, яке б можна було

систематизовано передати; тому ця очевидність не є повноцінним аргументом, який можна використовувати у дискусії, наприклад, довкола положення російської мови в Україні.

Така (майже) очевидність імперіалістичного/владного аспекту російської мови врешті затьмарила комунікативний її аспект. Водночас ми маємо протилежну ситуацію з англійською мовою. Українське суспільство *та особливо українська влада* чітко вбачає в англійський комунікативну сторону, під якою маємо на увазі зокрема ось ту можливість для глобальної комунікації, яка і створюється lingua franca. Але при цьому українське суспільство, влада та дослідники або взагалі не бачать, або взагалі не звертають увагу на імперіалістичний аспект англійської мови, який у науці досліджується (в англомовному просторі, що іронічно) ще з 60-х років 20 ст.; власне, "працює" та завуальованість, що характерна для "м'якої сили" та проєктів лінгвістичного імперіалізму.

З іншого боку, "м'яка сила" все ж таки характеризується своєю завуальованістю, тому те, що здійснення мовного імперіалізму не помічається (навіть серед людей науки), є навіть очікуваним. Можна навіть сказати, що чим краще реалізовані проєкти мовного імперіалізму, тим менше вони помітні. Тобто "м'якість" мовного імперіалізму виступає фактором, який певним чином заважає популярності напряму мовного імперіалізму.

Щоб описати ще один момент непопулярності цього напряму, перейдемо до **теоретико-методологічних основ дослідження.**

Основою для нашої дисертації є теорія мовного (лінгвістичного). імперіалізму. У першу чергу ця теорія представлена англомовними дослідниками, які вивчають, очевидно, імперіалізм англійської мови. Повинні визнати, що це є певною трудністю, оскільки усі ці дослідники не вдаються у питання функціонування теорії мовного імперіалізму в контексті інших мов.

Якщо ж йти по конкретних авторах, то, по-перше, згадаємо найвпливовішу фігуру цієї теорії (принаймні на нього посилаються найчастіше) - Роберта Філліпсона, шотландського дослідника, що тривалий час викладав у Копенгагенській Бізнес Школі та ще у 1992 році видав книгу "*Linguistic imperialism"*. І Філліпсон насправді постає як фігура, що розчаровує: за більш ніж 30 років досліджень цієї теми, Роберт зміг навести велику кількість "практичних" аргументів та фактів, які переконливо демонструють, що лінгвістичний імперіалізм (англійської мови) і правда

існує, він є фактом; але водночас теоретичний аспект розробки цього напряму є, на жаль, мінімальним. Статті Філліпсона часом виглядають як нескінченне нудне перерахування фактів лише з мимохідь (та немов випадково) зробленими натяками на те, як усе це можна теоретизувати; натяками, бо усе це теоретизування він немов залишає іншим, а сам і не збирається цим займатися [Phillipson, 1992; Phillipson, 2008; Berns, 1998]. Окрім того, що такий підхід не сильно надихає, відсутність теоретизування не дозволяє легко перенести висновки стосовно лінгвістичного імперіалізму, зроблені при аналізі англійської мови, на випадки імперіалізму інших мов. Власне це змушує автора цієї дисертації вдатися в першу чергу до теоретичної розробки концепту лінгвістичного імперіалізму, а тільки потім переходити до теми практичного функціонування цього виду імперіалізму.

Якщо говорити саме про методологію, то вважаємо доречним згадати Б. Качру, який хоча формально не належить до теорії мовного імперіалізму, але є її важливою предтечею. Він ввів терміни Внутрішнього кола, Зовнішнього кола та Розширюваного кола для позначення просторів, завойованих англійською мовою; це розділення систематично зустрічається у багатьох дослідників мовного імперіалізму для позначення ролі, яку грає англійська в конкретному суспільстві. Пізніше в дисертації ми детально розберемо ці терміни. Серед інших немалих дослідників, посилання на яких хоча б періодично можна зустріти, є Ю. Цуда, цікавий тим, що обмежився не просто критикою панівного становища англійської мови, але й спробував запропонувати контрідеологію. Знов, до нього ще повернемося.

Отже, коли говоримо про ступінь розробки проблеми, то повинні констатувати: загальної теорії мовного імперіалізму нема. Це скоріше інспірація, ніж теорія.

Таким чином ми плануємо залучити до нашого дослідження й інший інструментарій. Зокрема особливо доречним вважаємо посилання на напрацювання у сфері культурного імперіалізму / постколоніальних студій. Особливо тут нас найбільше цікавить Г. Баба з його третім простором та Р. Чау з її тлумаченням колоніалізму саме як мовної практики (практики навчання мови). Хоча тут згадаємо ще й Е. Саїда та Ф. Фанона.

Певною проблемною точкою в дослідженні мовного імперіалізму бачимо ще й те, що нема чіткого прояснення, як мовний імперіалізм стикується з імперіалізмом взагалі. Відповідно, звернення до дослідників культурного імперіалізму буде доречним у питання прояснення цього

моменту. Окрім них, з метою прояснення проговоримо економічне розуміння імперіалізму, зокрема ідеї Гобсона, Леніна, Валлерстайна, Гардта та Негрі. Це зокрема й посприяє кращому розумінню, як функціонує lingua franca.

Окрім цього важливими є теорії Р. Барта про соціолекти та війну мов, також комунікативні стратегії та розуміння політичного у Ж. Рансьєра.

Наукова новизна. Врешті з метою подолання вищезазначених проблем пропонуємо мовно-імперіалістичні проєкти концептуалізувати як lingua franca, під чим будемо розуміти мову, що використовується для глобальної комунікації (підкреслимо, що не просто для міжкультурної).

Уперше розробляється концепт lingua franca. При наукових пошуках можна зустріти дослідження Співдружності націй, Франкофонії, "Русского мира", які пов'язані з мовним аспектом, але ніде не зустрічається (принаймні нами) концептуалізація виключно мовного аспекту.

Власне проблематика lingua franca полягає в амбівалентності цих проєктів. З одного боку, вони є імперськими проєктами, які за мету мають формування сфер впливу, розповсюдження ідеології, формування центрів тяжіння капіталу, заглушення мовлення Іншого, його експлуатацію тощо. Їх можна навіть назвати спадкоємцями колоніальних проєктів, бо кожна lingua franca - це мова екс-метрополії. З іншого боку, проєкти lingua francas надають можливість до глобальної комунікації та контакту з Іншим. Глобальна комунікація постає критично важливою в контексті розв'язання глобальних проблем будь-якого характеру, бо будь-яка така проблема потребує глобального обговорення та глобального порозуміння. Врешті цей комунікативний аспект lingua franca використовується як вуаль, що зваблює та притягує до себе, що маскує імперський аспект.

Але навіть якщо імперський аспект постає очевидним для когось, одразу постає очевидною і наступна проблема: з одного боку lingua francas потрібні цьому світу заради комунікації, порозуміння, ефективного та не деструктивного взаємоіснування, щобільше вони можуть використовуватися заради збагачення культур одне одного через комунікацію з Іншим; з іншого боку, ці ж lingua francas встановлюють ієрархії, підкорюють, формують ядро з периферією та цим уможливлюють експлуатацію тощо. Іншими словами, *lingua francas - це імперіалістичні проєкти, від яких неможливо відмовитися.*

У фокус уваги цієї дисертації включено лише декілька lingua francas. Хоча (майже) усі lingua francas починалися як колоніальні мови, які штучно

та силою були нав’язані на підкорені території-колонії, ми не можемо з впевненістю сказати, що усі вони понині використовуються як неоколоніальні проєкти “м’якої сили”. Наприклад, хоча іспанська і є однією з найпоширеніших мов світу, з боку Іспанії не видно системної політики щодо використання іспанської мови як інструменту влади (хоча це, напевно, і добре, що мова не використовується тут як інструмент імперіалізму); ідея Іспанідаду не реалізується політично. Щобільше, іспанська мова здається позбавлена ключового механізму об’єктивації мовців, який присутній в англійській та російській - ідеї, що мову може знати лише той, хто знає її як єдину, хто виріс в її корінному середовищі, тобто відсутнє (політичне) розділення на рідномовців й нерідномовців (напевно, цьому сприяє мовна та політична роздробленість самої Іспанії). На розгляд у дисертацію ми беремо lingua francas за двома критеріями: (1) за допомогою lingua franca, країна-(екс)метрополія *системно* здійснює політику імперіалізму; (2) Україна підпадає у сферу *активного* впливу проєкту lingua franca.

Відповідно до вищезазначених критеріїв, у контексті України варто звернути увагу на англійський та російський проєкти lingua francas, бо саме вони постають такими, що спричиняють найбільший вплив на наше суспільство. Але теоретично тут можна вести мову також про французьку. По-перше, Україна є спостерігачем при Франкофонії і періодично у нас у країні проводилися проєкти під егідою цієї організації (в усякому разі до повномасштабного вторгнення). По-друге, французька мова посідає значне місце в Євросоюзі, зокрема, вона є мовою Європейською суду з прав людини, таким чином вона ставить собі в залежність мови локальних правових систем. По-третє, Франція є агентом Імперії (в розумінні Гардта та Негрі), який намагається інтегрувати Україну в Імперію, що ставить питання, чи залучений у цих намаганнях франкофонний інструментарій, який дуже гарно розвинений у Франції.

Уточнено: в дисертації уточнений зв’язок між імперіалізмом та мовним імперіалізмом; теорія імперіалізму викладена з акцентом та мовній компоненті у здійсненні економічної експлуатації; розкрито, що традиційний мовний імперіалізм базується на мультикультурній логіці, що суперечить транскультурній суті сучасного суб’єкта; поглиблена теорія мовного імперіалізму, яка була доповнена напрацюваннями з теорії культурного імперіалізму/постколоніальних студій.

Набули подальшого розвитку: розрізнення Внутрішнього, Зовнішнього й Розширюваного кіл, які були перенесені на контекст російської мови та доповнені на основі досвіду розповсюдження російської мови; малий концепт Рансьєра щодо комунікативних стратегій влади/опору; концепт Р. Барта щодо фігур системності, викладений у контексті його "Війни мов"; теорія мовного імперіалізму, яка була доповнена напрацюваннями постколоніальної теорії, а також концептами Ж. Рансьєра та Р. Барта; були подальше запропоновані зміни у сучасній мовній парадигмі задля послаблення імперіалістичного впливу глобальних мов.

Теоретичне і практичне значення одержаних результатів.

Ми розуміємо, що просто вийти та відмовитися від участі у проєктах lingua francas не є варіантом - відмова від цих проєктів буде тотожною відмові від комунікації з зовнішнім світом, тобто призведе до ізоляції, локалізації українського суспільства, що однозначно є перегином. Таким же перегином, тільки на іншому боці спектра, вважаємо надмірне прагнення до інтеграції у глобальну комунікацію за допомогою активної інтеграції англійської мови, що проводить зараз українська влада; така надмірна інтеграція призводить паралельно і до активного підкорення від англійської мови як імперіалістичного проєкту.

Відповідно результати даного дослідження потенційно можуть бути корисними для створення мовної політики всередині держави. Кінцева мета дослідження - найти шлях, який би надав українському суспільству як і можливості до глобальної комунікації, так і до мінімуму звів би імперіалістичний вплив, що особливо актуально в часи посиленої англізації українського суспільства. Теоретичне значення ж роботи пов'язується зі спробою вирішити проблемні моменти в теорії мовного імперіалізму, застосування й адаптація цієї теорії до українського контексту. Також вважаємо, що введення концепту lingua franca є потенційно плідним для дослідження глобалізованої сучасності.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота є релевантною кафедральним дисциплінам «Соціальна філософія», «Філософія політики», «Російська філософія і формування імперської ідеології», «Структуралізм та пост-структуралізм» тощо.

Мета і завдання дослідження.

Мета дисертації полягає у дослідженні впливу проєктів мовного імперіалізму (що концептуалізуються як lingua franca) на українське

суспільство. Чітке розуміння, як працюють ці проєкти та який вплив вони здійснюють на українське суспільство дозволить краще протистояти імперіалістичному впливу цих проєктів. Зокрема ми спробуємо дослідити, що можна зробити, аби послабити імперіалістичний вплив та запропонувати декілька змін у сучасній мовній парадигмі, які можуть позитивно вплинути на вирішення дилеми.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення наступних **завдань**:

- Встановлення зв'язку між теоріями імперіалізму та мовного імперіалізму. Це передбачає реконструкцію напрацювань ряду дослідників як імперіалізму, так і потім мовного імперіалізму. Після цієї реконструкції проведемо їх порівняння для встановлення зв'язку між теоріями;
- Концептуалізувати поняття lingua franca, яке ми використовуємо для опису сучасного мовного імперіалізму;
- Проаналізувати сучасне українське суспільство (після вторгнення РФ 2022 року) на те, який вплив здійснює на нього російська та англійська lingua francas. Це передбачає й встановлення особливостей цих двох проєктів, наслідки їх функціонування на теренах України тощо;
- Протягом дослідження запропонувати зміни для сучасної мовної парадигми, завдяки яким можна було б уявити lingua franca як суто комунікативний проєкт.

Об'єктом дослідження є теорія мовного імперіалізму, яку ми концентруємо й застосовуємо у концепті lingua franca.

Предмет дослідження - функціонування російської та англійської як lingua francas в українському контексті.

РОЗДІЛ 1. ІМПЕРІАЛІЗМ VS МОВНИЙ ІМПЕРІАЛІЗМ

1.1. Вступ до розділу: постановка проблеми

Звичайно, дисертацію слід почати з розповіді про теорію/методологію, на яку спирається сама дисертація - тобто про мовний/лінгвістичний імперіалізм. Але, коли говоримо про нього, одразу виникає ряд запитань, пов'язаних зі словом "імперіалізм" у назві. Як лінгвістичний імперіалізм пов'язаний з імперіалізмом "як таким"? Чи є лінгвістичний імперіалізм формою імперіалізму, або це зовсім інше явище? Хіба той імперіалізм, який здійснювався у минулих століттях, не нав'язував мови на підкорені народи - це хіба не буде мовним імперіалізмом? Тощо. Тож вважаємо, що спочатку варто розповісти про те, як взагалі пов'язані імперіалізм та мовний імперіалізм; це дозволить як і встановити, чим відрізняються ці два поняття, так і краще зрозуміти сам мовний імперіалізм та його цілі. Задля цього пропонуємо спочатку визначити імперіалізм "як такий" (але з акцентом на те, яку роль посідала мова в імперіалістичній політиці; таким чином, вдасться й виділити передумови мовного імперіалізму, й описати історію застосування мови в імперіалістичному контексті, й продемонструвати різницю між цим застосуванням у минулому та сучасним мовним імперіалізмом), потім же визначити мовний імперіалізм (але з акцентом, що в ньому є від імперіалізму "як такого").

Як ми спробуємо продемонструвати далі, мовний імперіалізм зокрема ототожнюється просто з ієрархією мов. Але цього замало. Точно так само, імперіалізмом є не просто ієрархія держав. Лінгвістичним імперіалізмом повинна бути ієрархія з певною метою, мотивом

Ми не бачимо сенсу зараз перераховувати та детально розкривати усіх дослідників імперіалізму, адже нашою метою є не дослідження історії питання, а розкриття нинішнього стану (мовного) імперіалізму в Україні. Саме тому ми встановлюємо собі такий план: згадати напрацювання ключових авторів у теорії імперіалізму (яких просто недопустимо оминути), при цьому акцент ми плануємо зробити на дослідниках культурного імперіалізму (оскільки самі дослідники мовного імперіалізму відносять його до культурного імперіалізму), тези згаданих авторів одразу ж застосовувати до мовного контексту.

Важливе уточнення. Першою державою, що назвала себе імперією, була Римська держава (хоча навіть до цього, наприклад, в Середній Азії та

Близькому Сході доби еллінізму, існував титул “шахиншах” - “цар царів”, аналог імператора). Після ми можемо згадувати Священну Римську Імперію, Монгольську імперію, Імперію Мін, Османську імперію та багато ще; тобто імперії існували і до Гобсона. Але у цій дисертації, коли говоримо про імперіалізм, то будемо говорити про імперіалізм, починаючи з 19 століття; саме імперіалізм 19 століття будемо називати “класичним” у зв’язку з тим, що саме його зафіксувала в собі теоретики імперіалізму першого етапу (той же Гобсон). Щобільше, як покажемо це далі, саме у 19 ст. імперіалізм починає легітимувати себе через ідею цивілізування варварів, що вважаємо важливим та поворотним моментом у сприйнятті імперіалізму (звичайно, навіть ще Македонський або вже згадана Римська імперія сприймали себе за істину цивілізацію, на відміну від персів, галів тощо, але ідея цивілізування варварів, ще й з особливою аргументацією, яка виникла в кінці 18 ст. - це вже характеристика “класичного” імперіалізму).

1.2. Імперіалізм в економічному тлумаченні

Почати розмову про імперіалізм в ідеалі варто з його визначення, але тут проблемним моментом є те, що за увесь той час, поки концепт імперіалізму розробляється, його визначення змінювалось. Змінювалось, бо з плином часу змінювався і сам імперіалізм, таким чином кожний новий етап в розвитку теорії імперіалізму описував вже іншу дійсність (хоч і схожу на попередню). Відповідно, розмову про імперіалізм краще почати з його періодизації.

Цю періодизацію ми візьмемо від А. Саттона, який розділяв розвиток теорії імперіалізму на 3 етапи.

Перший - це найперші дослідники імперіалізму, діяльність яких припадає на останню чверть 19 ст. - перші десятиліття 20 ст. Найпершим дослідником, хто і почав розробку теорії імперіалізму, є Дж. А. Гобсон - британець, ліберал за своїми поглядами. Але в більшості своїй найвизначнішими іменами, що розробляли теорію імперіалізму у той час, буди дослідники-марксисти, зокрема Р. Гільфе́рдінг, Р. Люксембург, В. І. Ленін тощо [Sutton, 2013, c. 219].

Другий етап пов’язаний з формуванням теорії залежності та світ-системного аналізу, що відбувалось приблизно у 1960 рр.. Серед дослідників цього періоду найважливіше виділити Дж. Аррігі та С. Аміна, у яких є тексти, присвячені безпосередньо темі імперіалізму. Світ-

системний аналіз формувався вже після розпаду колоніальних імперій, таким чином він зафіксував постколоніальний імперіалізм (коли методи прямого силового контролю відійшли у минуле, а в авангард вийшов тиск на економічні важелі) [Sutton, 2013, с. 225].

Третій - вже (майже) сучасні теорії імперіалізму, створені в 1990-х-2000-х рр., що більше концентруються на ідеологічному аспекті. Серед них Саттон виділяє теорію Імперії М. Гардта та А. Негрі (хоча це не зовсім є теорією імперіалізму, але про це пізніше). На думку Саттона, цей етап зафіксував імперіалізм постмодерновий [Sutton, 2013, с. 232].

Варто зазначити, що в своїй статті Саттон періодизує лише економічні теорії імперіалізму. Хоча, з одного боку, ця перспектива є "класичною" - в тому сенсі, що саме цю перспективу задала "класична" теорія, таким чином її можна назвати навіть стандартною - з іншого, це не єдина перспектива на імперіалізм і було б максимально неправильно концентруватися виключно на ній.

Стаття закінчується висновком про те, що здобуття формальної політичної незалежності є необхідною, проте недостатньою умовою розумової емансипації від імперського центру та подолання психологічної травми, спричиненої колоніалізмом. Потрібне також належне усвідомлення колоніального досвіду, демонтаж неоколоніальних дискурсів та інституцій і кардинальна ревізія соціально-економічних відносин, на які ті дискурси та інституції досі спираються.

Перший крок до вивчення імперіалізму зробив Гобсон, за словами якого імперіалізм постає через поняття "недоспоживання", іншими словами - ситуації, при якій темпи виробництва переважають над темпами споживання [Sutton, 2013, с. 221]. Відповідно до його міркувань, таке положення виникає внаслідок створення монополій, які за своєю природою передбачають примноження капіталу, через що і зменшуються можливості для споживання на ринку. Одночасно з цим заробітної плати простих працівників (кількість яких значно переважає над "керівниками") замало для формування належної купівельної здатності на ринку [Bennett, 2013, с. 3]. Кінець-кінцем, політика імперіалізму виникає як засіб подолання недоспоживання шляхом створення новітніх закордонних (зовнішніх) ринків (між колонією та метрополією) заради фінансування та продажу там товарів. Подібна політика є наслідком натиску зсередини з боку монополії на державу і передбачає застосування державних ресурсів для гарантування безпеки цих ринків [Sutton, 2013, с. 222] (як наслідок постає потреба

прямого контролю цих ринків, іншими словами, створення колоній, ізольованих від інших країн, тобто створення монопольного середовища).

Обидва Ленін і Гобсон розглядали імперіалізм не просто як результат банального прагнення до територіальної експансії, а як результат прагнень розвитку капіталістичного накопичення. Саме через це "пан революціонер" вбачає імперіалізм особливим періодом розвитку капіталу [Sakellaropoulos, Sotiris, 2015, с. 89]. Тему імперіалізму він піднімав з констатування факту того, що в результаті розширення і концентрації виробництва і капіталу виникли фінансовий капітал і відповідна йому фінансова олігархія (яких не існувало в попередні епохи). Фінансова олігархія шукає шляхи інвестування фінансового капіталу (щоб перетворити його на ще більший прибуток), і таким чином звертається до стратегії експорту капіталу насамперед у колонії та залежні території (на цій основі Ленін стверджує, що експорт капіталу, на противагу до експорту товарів, стає особливо важливим в його часи) [Sakellaropoulos, Sotiris, 2015, с. 91]. Слідом за Гільфредінгом (і Марксом, і Гобсоном) Ленін стверджував, що імперіалістична політика стверджується під гнітом монополій, які зацікавлені в поділі світу між націями, щоб гарантувати безпеку інвестицій фінансового капіталу, прагнення отримати максимальні прибутки та загалом віднайдення способів здійснення експорту капіталу. [Bennett, 2013, с. 3].

Ленінський імперіалізм передбачав створення ринку між метрополією та залежною територією для експорту капіталу на залежну територію. Водночас ресурси метрополії використовувалися для забезпечення монопольних прав [Панов, 2023с, с. 27].

1.2.1. Світ-системний аналіз як глобальний імперіалізм

Ленін, Гобсон і весь ранній період займались вивченням колоніального імперіалізму; вже постколоніальний імперіалізм вивчався для теорії залежності та аналізу світових систем (який Саттон відніс до другої фази). Окремо варто підкреслити Аррігі та Аміна, які мають окремі тексти з питання імперіалістичної проблематики, але зауважимо, що там вони підсумовують аргументи, розроблені ще І. Валлерстайном [Osorio, 2020, с. 76]. Аналіз світових систем зміщує перспективу вивчення імперіалізму з державно-національного рівня на рівень світової системи [Chaudhry, 2015, с. 1]. Багатьом представникам світового системного

аналізу властивий розподіл світової системи на ядро, периферію та напівperiферію. Для країн периферії характерне постачання сировини в країни ядра (і загалом це країни, змушені займатися виробництвом з низьким рівнем кваліфікації); країни ядра, яким властиве виробництво товарів, що потребують висококваліфікованої робочої сили, перетворюють цю сировину на (висококваліфіковані) товари, які потім продаються на периферію; у результаті, додана вартість привласнюється основними країнами шляхом продажу переробленої сировини країнам-постачальникам цієї сировини; посередниками в цьому доході виступають напівperиферії [Chaudhry, 2015, с. 3].

Іншими словами, спершу для створення доданої вартості (яку згодом вони привласнюють) центральним країнам потрібна периферія. Як зазначає Аррігі (і в цьому він продовжує лінію, започатковану Гобсоном) [Osorio, 2020, с. 76]), периферія необхідна щонайбільше як ринок для продажу надлишкових продуктів, аби уникнути кризи, спричиненої браком споживання. Саме з цих причин ядро має інтерес у підтриманні периферії лише в ролі низькокваліфікованої робочої сили; тобто ядро заважає розвитку периферії – Амін також звертав увагу на цей момент. Таким чином видно, що центральні країни намагаються зберегти монополію на виробництво продукції, яка вимагає високої кваліфікації [Панов, 2023с, с. 26]. Через це Амін остаточно підтверджує факт (економічної) експлуатації периферії з боку ядра. [Osorio, 2020, с. 79].

Зупинимося детальніше саме на світ-системному аналізі, оскільки декілька концептів звідси будуть лунати постійно протягом дисертації.

Основною одиницею для розгляду світ-системний аналіз бере “цілісність”. Цілісності далеко не обов’язково дорівнюють національним державам чи конкретним локальним суспільствам, а, навпаки, майже завжди вони є наднаціональними та навіть надрегіональними утвореннями, які об’єднують в одне ціле різні локальності (що потребують одне одного для функціонування). Вони є цілісними в тому плані, що об’єднані спільним способом виробництва та поділом праці, що означає - різні регіони залежать від економічного обміну з іншими регіонами для постійного й плавного забезпечення потреб цих регіонів [Гурбич, 2010, с. 45]. Тобто ключовою характеристикою цілісності є самодостатність, яку не можуть мати окремі частини цілісності/системи. Тож, займаючи логіку світ-системного аналізу, ми вивчаємо економічний (хоча і не тільки, але в першу чергу) обмін між частинами цієї цілісності, його характер, хто яку роль та вигоду в ньому

займає тощо (чому не тільки економічний: бо, наприклад, для Валлерстайна економіка не зводиться виключно до ринку, фінансів тощо; як зазначає Гурбич, будь-яка виробнича система організована як мережа соціальних відносин, яка базується на морально-ціннісних уявленнях і яка здійснюється/функціонує через певні політичні інституції тощо [Гурбич, 2010, с. 47].

Валлерстайн виділяв декілька типів цілісностей або історичних систем. По-перше, це міні-система, яка визначається як мережа общинних (родових) економік, які зазнають взаємного впливу [Ніколаєв, 2002, с. 123]. Вони характеризуються одиничним поділом праці, натуральним господарюванням, культурою однорідністю. По суті це все, що можна про них сказати: вони констатуються вже неіснуючими, тому не цікавими для дослідження. Перехід від цього типу системи відбувся разом з сільськогосподарчою революцією та переходу до переходу до виробничої економіки [Фісун, 2000, с. 39].

Далі йдуть два види світ-систем: це світ-імперії та світ-економіки. Валлерстайн визначає світ-системи як утворення з єдиним розподілом праці та множинністю культурних систем [Гурбич, 2010, с. 42]; Чейз-Данн визначав світ-системи як цілісні соціальні системи, складовими яких виступають культурні, нормативні, економічні, політичні й військові зв'язки, обмежені територіальною мережею упорядкованого обміну матеріальними благами [Ніколаєв, 2002, с. 123]. Тобто світ-системи передбачають зв'язок різних культурних, соціальних, політичних тощо утворень (наприклад, культур та етносів, різних держав тощо).

В контексті нашої дисертації резонно звернути увагу на світ-імперії. Це тип історичних систем, який був найбільше розповсюдженим у докапіталістичну епоху, зараз ми говоримо про такі держави як Римська імперія, Монгольська тощо. Світ-імперії є широкими централізованими утвореннями, які передбачають наявність сильного військово-політичного центру, який стягує ресурси (данину) з периферії для подальшого їх перерозподілу. Ніколаєв звертає увагу, що цей перерозподіл може здійснюватися зокрема й з метою забезпечення безпеки й захисту від зовнішніх загроз [Ніколаєв, 2002, с. 124], але від себе скажемо, що може здійснюватися й з метою отримання користі для панівного класу. Світ-імперії були культурно гетерогенними: вони існували періодами експансії, під час яких вони поглинають слабкіші утворення (наприклад, міні-системи або світ-економіки), та періодами занепаду, під час яких вивільняли ці

культури, тим самим зменшуючись у розмірах [Фісун, 2000, с. 39]. Саме існували, оскільки, за словами Валлерстайна, світ-імперій більше нема: з початку довгого 16 століття, разом зі становленням капіталізму відбувся перехід від світ-імперій до світ-економіки. Хоча він же і пише, що нові світ-імперії постійно намагаються виникнути в рамках світ-системи (Наполеонівська Франція, Гітлерівська Німеччина тощо), але їх (принаймні поки що) долає гегемон й таким чином фіксує вигідний собі порядок. Тобто світ-імперії хоча і не є вже найбільш поширеною формою системи, але тенденції до централізації постійно породжують нових претендентів на світ-імперію, які постійно вступають в боротьбу з гегемоном (від себе скажемо, що Росія як раз зараз і є такою світ-імперією, що вступила в конкуренцію з гегемоном).

Якщо світ-імперія - це єдине політичне утворення, функцією якого є перерозподіл ресурсів, то світ-економіка є скоріше переплетенням економік різних політичних утворень, в якій основною функцією є ринковий обмін [Фісун, 2000, с. 39]. Світ-економіка передбачає саме економічну інтеграцію, що уможливлює наявність декількох політичних центрів, але основною логікою тут є те, що прибуток акумулюється й розподіляється на користь центру/ядра, який досягає монополії на спільному ринку; тобто наявний виразний економічний центр при можливості політичної децентралізації. Саме у світ-економіці з’являється напівperiферія (на відміну від світ-імперії, де є тільки центр та периферія). Водночас саме в (сучасній) світ-економіці ми можемо говорити про те, що нерівність розподілу ресурсів отримує просторові форми, оскільки тепер можна географічно виділити місця концентрації капіталу [Фісун, 2000, с. 41] (на відміну від світ-імперій, де, на нашу думку, капітал концентрувався в руках еліти, яка могла бути розселеною по всій імперії).

Напевно, найголовніше, що слід проговорити, це роль і функції гегемона у світ-системі. На відміну від світ-імперії, влада гегемона у світ-економіці доволі обмежена; знову ж, світ-система не є політично централізованою системою. Гегемон - це економічна сила, яка має найбільшу економічну вагу в системі. Наприклад, Аррігі пише про матеріальну та фінансову експансії гегемона як об’єктивні фази життя гегемона, що насправді показує, як гегемон економічну контролює систему: спочатку він заваляє своїми товарами, отримуючи і накопичуючи від цього найбільше прибутків, після цього починається активна інвестиційна

діяльність, за допомогою якої теж (хоч і на час, до поки не народиться новий гегемон) встановлюється контроль.

Гегемона можна визначити як силу, яка є достатньо сильною, аби встановити правила гри для системи й слідкувати за тим, аби вони виконувалися усіма учасниками системи [Фісун, 2000, с. 41]; тобто це країна, яка встановлює, по-перше, принципи й процедури функціонування системи, по-друге, правила поведінки для учасників системи, по-третє, також слідкує за їх дотриманням. Оскільки ми говоримо про (капіталістичну) світ-економіку, то усі ці функції в першу чергу застосовуються задля формування такого потоку капіталу, який буде вигідним для гегемона.

Як зазначає Валлерстайн, для того, аби досягти гегемонії, слід забезпечити свою перевагу в трьох сферах: виробничій, торговій та фінансовій (вже згаданий Аррігі говорить в першу чергу про матеріальну) [Фісун, 2000, с. 42]. Але, як зазначає Фісун, цього все-таки замало, аби встановити гегемонію: окрім цього, потрібні якісь фактори неринкового походження, поступове накопичення яких, рано чи пізно, трансформувалося б у загальну структурно-привілейовану позицію всередині системи [Фісун, 2000, с. 42]. І ось тут, на нашу думку, виринає мовний фактор, оскільки саме він є фактором неринкового походження (одним з багатьох). Повертаючись до фаз, запропонованих Аррігі: далі ми покажемо (2.3.3.), чому мова необхідна для товарної експансії, як мова супроводжує експансію капіталу, як боротьба капіталу означає й мовну конкуренцію, і все це оскільки саме мова є необхідною умовою для існування ринку (банально: ринкові відносини теж передбачають комунікацію). Найцікавіше, що для Валлерстайна ці неринкові переваги повинні бути закріплені в панівну позицію через військове зіткнення, в якому зійдуться гегемон з конкурентами - це зіткнення Валлерстайн називає “тридцятилітньою війною” [Фісун, 2000, с. 42].

Тут, в цілях ілюстрації, як мовний неринковий фактор впливає на гегемонію та взагалі працює в світ-системі, ми зараз хотіли б згадати статтю Олексія Баталова про значення російсько-української війни в контексті світ-системного аналізу. В цій статті він власне наводить навіть декілька версій типового життєвого циклу гегемонії певної сили у світ-системі, зокрема тут зустрічається і посилання на “тридцятилітню війну”: Баталов прямо пише, що україно-російська війна є “тридцятилітньою війною” [Batalov, 2022, с. 25]. Ця війна є заключною кризою для гегемонії США,

після якої (від себе скажемо: якщо, звичайно, США програє цю війну) втратить позицію світового гегемона та перетвориться лише на один з центрів влади у світі. Протистояння відбувається між різними військовими блоками: з одного боку, Україну підтримують США, НАТО та їх союзники (і тут саме США є центром), з іншого, блок Росія - Іран - Китай - Північна Корея з можливими союзниками з глобального Півдня (тут центром, напевно, слід визнати Китай, який має найбільший матеріальний капітал) [Batalov, 2022, с. 24].

Щодо цього ми можемо зробити навіть декілька коментарів. Перший: кожний з цих блоків повинен мати свою мову, свою lingua franca, яка буде уможливлювати комунікацію в цьому блоці. Власне, як ми будемо ще багато разів казати, lingua franca Заходу (та НАТО як його складника) є англійська; ми не знаємо, яка мова може стати lingua franca для блоку Росія - Іран - Китай - Північна Корея, хоча, якщо слідувати логіці "економіка розносить мову" (як в О'Регана), то це може стати китайська. Друге: ця наша "тридцятирічна війна" насправді забарвлена в лінгвістичні кольори. Нагадаємо ключову тезу нашої роботи: з такою ж стрімкістю, з якою українське суспільство відходить від російської, воно входить в англійську; ми бачимо протистояння двох блоків з претензіями на гегемонію, кожен з яких просуває свою мову в тих же імперських цілях; якщо кожен з блоків повинен мати свою lingua franca, то інтеграція /деінтеграція з ними повинна передбачати й посилення/зменшення вивчення відповідної мови й взагалі її ролі.

Якщо ця війна і правда є "тридцятирічною", то насправді постає питання того, хто буде наступним гегемоном. Передбачення майбутнього не є метою цієї дисертації, але хоча б швидко вставимо коментар з цього приводу і спробуємо це зробити саме з мовної перспективи.

Упродовж останніх десятиліть можна було почути про таких конкурентів для США: ЄС, Японія, Китай, Росія тощо [Фісун, 2000, с. 48].

Щодо Росії, навіть якщо ця війна і правда є "тридцятирічною", то навряд саме Росія буде справжнім її переможцем. Як нам здається, в блоці Росія - Іран - Китай - Північна Корея центральною ланкою скоріше є Китай. З мовної перспективи, свідчення цього є те що, в Росії відбувається посилення позицій китайської мови, зокрема її просувають для вивчення у школах. З економічної, Росія залежить від економіки Китаю, зокрема і в питанні обходу санкцій та імпорту, зокрема і в питанні виробництва засобів для війни, зокрема і в фінансовому плані (біржі Росії переходять на юані). І

правда, Китай є більш вірогідним претендентом на гегемонію, враховуючи його матеріальну експансію, яка почалася в цьому столітті (дешеві китайські товари, які заполонили світ), після якою теоретично повинна настати фінансова експансія (діяльність холдингу Tencent дуже показова); сюди можна додати й загострення довкола Тайваню, який є союзником США - якщо ця війна почнеться, то вона вже точно буде “тридцятирічною війною”. Але, якщо дивитися знов з мовної перспективи, то попри матеріальну експансію (та фінансову принаймні деяких компаній Китаю), ми не спостерігаємо посилення позицій китайської мови у світі (окрім Росії) (хоча тут ще додамо, що теоретично в повний темп експансія китайської мови почнеться разом з повноцінною фінансовою експансією). Щобільше, нам усім знайомий напис “Made in China”, який написаний *англійською*. Тобто, принаймні зараз, Китай використовує глобальну англійську, мову світ-системи, аби здійснювати свою матеріальну експансію, а в цьому сенсі залежить від США.

Щодо ЄС, то, напевно, це і є нашою ставкою на майбутнього гегемона, оскільки є декілька мовних факторів, які сприяють тому, що вони стануть гегемонами. По-перше, ЄС вже говорить англійською (де-факто це друга мова для них), тобто мовою світ-системи, що дозволяє їй легко вступати в контакт з усім іншим світом, розуміти його сигнали тощо; той же Китай зараз відомий тим, що вони масово наймають іноземців для вивчення англійської мови, тобто вони ще не опанували в масі цю мову. Гарне знання англійської серед європейців дає їм змогу ефективно зчитувати сигнали системи та швидше за інших (напевно, окрім рідномовців) реагувати на них. Щобільше, як показують схеми циклів гегемонії, наведені Фісуном [Фісун, 2000, с. 42], наступні претенденти на гегемонію виринають звідти, куди під час фінансової експансії направляється капітал попереднього гегемона (наприклад, Великобританія направляла свій капітал в Німеччину та США). Історично, капітал США направлявся в Європу (почати можна ще з плану Маршала): саме тому, з одного боку, Євросоюз і знає англійську, з іншого ж, саме тому Євросоюз і є комфортним і привабливим місцем для інвестицій англомовного капіталу, бо вони знають англійську. До цих мовних факторів можна додати й те, що разом з європейськими інвестиціями в зброю України та для України, разом з фінансовою підтримкою України від ЄС, перемога у війні з Росією можливо стане більшою заслугою ЄС, ніж США, що можливо дозволить їм вплинути на нові правила гри.

Якщо так, і ЄС в майбутньому стане гегемоном, то чи можна припустити посилення позицій європейських мов у світі? В цьому питанні особливо цікава французька мова: ця мова, окрім того, що займає гарні позиції в ЄС, ще є й мовою Франкофонії, а це доволі велика частина світу. Окрім цього, Франція, з її гордістю за свою мову та шаленим мовним пуризмом, насправді здійснює політику популяризації своєї мови у світі: окрім взагалі усієї діяльності Франкофонії, наприклад, в Інтернеті неймовірно легко знайти купу матеріалів для самостійного вивчення французької, зокрема на сайті TV5Monde - однією з найбільших телекомунікаційних компаній у світі, великою часткою якої володіє France Télévisions - французький державний мовник. Припустимо навіть, що ці великі інвестиції в популяризацію французької у світі не помітні масі людей тільки через ще більше засилля англійської мови у світі, яка буквально не дає місця іншим мовам. Тобто у нас є: інвестиції в експансію мови, вже широка географія і кількість мовців, формальна закріпленість французької в європейських та світових інституціях (про це коротко в 3 розділі) та взагалі претензії на світове лідерство. Ми припустимо, що у випадку гегемонії ЄС, саме французька мова нав’яже активну конкуренцію англійській за світове панування. Хоча припустимо, що, попри цю конкуренцію, ЄС може залишити англійською своєї lingua franca, таким чином немов “відокремивши” її від країн, які її привласнили - США та Великобританія - і перевернути їх зброю проти них же. Також ми повинні згадати німецьку мову, оскільки це мова іншої країни для ЄС, але, на відміну від французької, у неї немає такої широкої бази мовців та не спостерігаються такі інтенсивні інвестиції в популяризацію цієї мови. І повинні згадати іспанську, яка попри те, що має величезну базу мовців, знову ж не здійснює ніяких рухів стосовно політичного використання цього.

Коротко кажучи, імперіалізм виникає як експлуатація периферії центром (ядром) через реалізацію додаткової вартості, що вимагає існування спільного ринку, де відбуватиметься обмін, у якому привілейованим (монопольним) становищем буде центр (ядро) [Панов, 2023c, с. 30]. Тут варто нагадати слова Валлерстайна, згідно з яким у капіталізмі привласнення додаткової вартості відбувається не лише на рівні «власник-робітник», а й на рівні «центральної країни-периферії», тобто на рівні всієї світової системи [Chaudhry, 2015, с. 3]. В дисертації ми ще не одноразово повернемося до ідей гегемона, ядра та світ-системи (світ-

економіки), оскільки ми припускаємо: (1) гегемон нав'язує не тільки правила гри, але й свою мову, аби банально пояснити ці правила гри; (2) ядро, яке працює в кооперації з гегемоном (згадуємо Аррігі, у якого гегемон - це по факту виразник інтересів ядра, лідер ядра), повинно мати з ним спільну мову, аби продовжувати кооперацію/комунікацію з ним, тобто повинна існувати lingua franca ядра; (3) сама світ-система теж повинна мати якусь спільну мову: якщо ми говоримо про взаємозв'язок, взаємоінтеграцію усіх куточків системи, то вони повинні якимось чином розуміти одне одного. Зазначимо одразу, що англійська в таких перспективах одночасно й lingua franca ядра, й lingua franca світ-системи (різні регіони світ-системи можуть мати свої lingua franca - французьку, російську, іспанську тощо - але коли ці регіони намагаються вступити в контакт один з одним або представники цих регіонів один з одним, то вони переходять на англійську).

Завершити цей підрозділ хотіли б таким роздумом. Візьмемо логіку Аррігі про матеріальну та фінансову експансію. Ці всі роздуми про майбутнього гегемона навели роздум, що, теоретично, матеріальна експансія повинна "паразитувати" мовою чинного гегемона, коли економічна експансія вже може "розносити" мову нового гегемона. У фазі матеріальної експансії майбутній гегемон все ще грає за правилами, встановленими минулим, зокрема й використовує мову, встановлену минулим гегемоном. Це та мова, яку знає світ-система, тож якщо претендент на гегемонію хоче, аби його товар купили, йому треба, наприклад, писати "Made in China" саме англійською - тобто тою мовою, яку всі вважають стандартною, належною. Але коли фінансовий капітал вже наявний, гегемон вже може вимагати переходу на свою мову. І, чесно, єдиним способом, як це пояснити, ми бачимо прислів'я "beggars can't be choosers" - ті, кому потрібні гроші від гегемона, не обирають, якою мовою звертатися до нього.

(Основні положення цього підрозділу викладені у публікації автора [Панов, 2023c]).

1.2.2 Імперія Гардта і Негрі або про світ-систему у сучасності

До останньої фази вивчення імперіалізму Саттон відносить теорію Імперії М. Гардта та А. Негрі та просторові дослідження Д. Гарві. Він пише, що ця фаза зосереджена на ідеологічних аспектах імперіалізму, що вона вивчає *ринкову ідеологію* (по суті ті самі ринкові відносини, але на іншому

рівні). Тут, як нам здається, він робить помилку: хоча сучасні дослідники і правда багато говорять про неоліберальну ринкову ідеологію (Гардт та Негрі її згадують, далі ми ще будемо писати про Філліпсона, який теж увесь час про неї говорить), але все-таки в їх аналізі ідеологічний аспект є лише одним з рівнів. В будь-якому випадку, вважаємо, що варто трошки зупинитися на ідеї Імперії, яка, на нашу думку, чітко продовжує логіку світ-системного аналізу: для них світ-система функціонує шляхом Імперії.

Одразу слід підкреслити, що теорії Імперії та імперіалізму не є одним і тим самим. Імперіалізм передбачає існування метрополії/ядра, яке експлуатує колонію/периферію. Навпаки, Імперія насамперед не має чіткого центру; Імперія постає як широка виробнича мережа, як глобальна потокова лінія, що об'єднує різні національні держави. Як і світ-системний аналіз, Імперія описує не політики окремих національних держав (як це робила класична теорія), а скоріше конструкцію, систему зв'язків між різними глобальними силами (не тільки державами, але й компаніями, наприклад) [Sousa, 2020, 2]. Тобто ми продовжуємо говорити про імперіалізм в глобальному світі, про імперіалізм, який прагне утворити певну систему глобальних зв'язків.

Імперія не займається жорстокою експлуатацією периферії, навпаки, заохочує її стати частиною глобальної економічної мережі, обіцяючи отримати вигоду від участі глобальній (Імперській) економіці. Тобто обіцянка економічного процвітання та, найголовніше, надання автономії (замість прямого контролю) є основним аргументом Імперії (всупереч поглядам Аррігі та Аміна, Гардт та Негрі переконані, що периферія демонструватиме ознаки процвітання, доки вона буде частиною Імперії [Garcia, 2017, с. 6]), хоча водночас Імперія має військовий апарат у вигляді армій конкретних національних агентів Імперії, який вона використовує для примусу інших дотримуватись Імперських законів [Garcia, 2017, с. 4]. Насправді останній момент повертає нас до світ-системного аналізу: криза гегемонії пов'язана з розвитком військового апарату, який необхідний для утримання гегемоній, для примушення до дотримання правил гри. Таким чином Імперія насправді нагадує світ-систему у тому етапі розвитку, коли гегемон вже втрачає свою гегемонію; така перспектива поєднується і з тим, що Гардт та Негрі одним з ключових мотивів Імперії виділяють занепад США як панівної сили у світі [Hardt, Negri, 2019].

Гардт і Негрі аналізують процеси глобалізації та стверджують, що новий світовий порядок має принципову відмінність від старих форм

імперіалізму: замість централізації, сучасний порядок є децентралізованим і детериторіальним. Таким чином насправді Гардт та Негрі йдуть всупереч загальній думці: замість того, щоб говорити, що глобалізація загрожує суверенітетам окремих країн, навпаки, вони малюють схему, де Імперія заохочує до децентралізації. Глобалізація перетворює світ на розсіяну систему інституцій різного характеру (які можуть бути такими тільки допоки мають певний суверенітет), яка і називається Імперією [Sousa, 2020, 7]. Серед цих інституцій національні уряди, міжнародно-правові угоди, наднаціональні інституції, корпоративні мережі, спеціальні економічні зони тощо [Hardt, Negri, 2019]. Врешті Імперія виявляється як аморфна юридична особа, що складається з норм, правових обмежень і загальної юрисдикції, встановлених між взаємопов'язаними національними державами виробничою діяльністю [Garcia, 2017, с. 3].

Насправді коли вони поглиблюються у структуру імперії, то вони прямо порівнюють її зі структурою Римської імперії, в якій одночасно поєднувалися елементи монархії, аристократії та демократії. Монархом сучасної Імперії вони називають США - центральний лідер, країна гегемон, міць якої базується на військовій силі, фінансовій та грошовій гегемонії долара, культурній та технологічній індустріях [Hardt, Negri, 2019]; але, як вже ми згадали, вони вважають, що усі ці стовпи гегемонії хоча і залишаються нині впливовими, але поступово втрачають свою колишню силу. І тут в кадрі з'являється другий елемент - аристократія, під якою вони розуміють де-факто інші країни ядра, які теж виконують свою роль в глобальному управлінні. Що тут цікаво: націоналістичні сили, які відчувають все більший розквіт в країнах ядра, на думку Гардта та Негрі борються не за повернення свого суверенітету у глобального (знов, на їх думку суверенітету мало що загрожує), а за встановлення гегемонії своєї країни в світі на фоні занепадаючої гегемонії США; по суті піднесення ультраправих партій є заповненням вакууму влади. Нарешті третій елемент - "демократія" (в лапках, оскільки самі автори кажуть, що це демократія тільки у максимально деградованому розумінні). Тут вони мають на увазі, що на стражі Імперії стоять мас-медіа, великі корпорації тощо, що важливо - навіть інститути громадянського суспільства, на кшталт недержавних та громадських організацій, навіть релігійних організацій тощо [Hardt, Negri, 2019]. Треба зазначити, що уся ця система функціонує шляхом неолібералізму: "Усі еліти, які керують панівними національними державами та наднаціональними інституціями, керуються диктатом

неоліберальної ідеології, яка безповоротно віддана побудові та підтримці капіталістичного глобального порядку" [Hardt, Negri, 2019] (ось тут як раз повертаємося до слів Саттона про ідеологічний аспект імперіалізму).

Давайте на цьому зупинимося і краще покажемо, як питання мови пов'язано з Імперією. Гардт та Негрі важливу цікаву думку щодо можливостей екстракції прибутку сучасним капіталізмом. Капіталізм старих епох екстрагував прибуток по факту з землі: газ, нафта, корисні копалини, сільське господарство тощо; це капіталізм, який експлуатував Землю. Сучасний же капіталізм навчився екстрагувати прибуток не тільки з Землі, але й з соціального: зі знань, даних, схем соціальної співпраці тощо. На що особливо зосереджують Гардт та Негрі, так це екстракція прибутку зі *спільного*, тобто з common goods, суспільних благ: медицина, дороги, свіже повітря та вода тощо; "екстрактивізм полює на різні форми спільного - екологічне, соціальне та біополітичне" [Hardt, Negri, 2019].

І саме до цього питання ми хотіли б віднести мову. Мова є *спільним,* тобто це таке благо, яке не є виключним (тобто його не можна і не вийде обмежити у використанні). Але в сучасну глобалізовану епоху навіть вона стала ресурсом, з якого систематично екстрагують вартість - мовні курси. Ми ще повернемося до цього пізніше, особливо коли будемо писати про Філліпсона, але вже зараз скажемо, що глобальна мова в глобалізованому світі є одним з найцінніших товарів, прибуток з якого для національних держав, які привласнили мову, уможливлюється різними сертифікаціями типу TOEFL або IELTS. Глобальний порядок вимагає знання глобальної мови, яке можна купити в міріаді приватних мовних шкіл. Знов, ми ще будемо про це говорити, але Імперія - як глобальна виробнича мережа - потребує і вимагає глобальної англійської мови для свого функціонування та для участі в собі, таким чином підштовхуючи суб'єктів до її купівлі.

Підсумовуючи, Імперія — це децентралізований глобальний ринок, який працює за чіткими правилами управління та прагне залучити якомога більше територій/учасників [Панов, 2023с, с. 27].

Варто зазначити, що, згідно з Гардтом і Негрі, Імперія замість того, щоб суворо керувати конвеєром, звертається до управління інформацією, щоб відстежувати етапи виробництва на глобальній виробничій лінії. Це панівний вузол-виробник, який контролює потік інформації, що надається іншим учасникам мережі [Garcia, 2017, с. 6]. Перефразовуючи, домінантний вузол-виробник має винятковий контроль над інформацією (що в кінцевому підсумку приносить користь домінантному вузлу).

(Основні положення цього підрозділу викладені у публікації автора [Панов, 2023с]).

1.3. Імперіалізм культурний або постколоніальна теорія

Майже усі дослідники економічного імперіалізму пов’язані з марксизмом і базують свої дослідження на тому самому підґрунті - що економіка є базисом. Але розвиток марксизму показав нам, що фокус дослідження з необхідністю зміщується з базису до надбудови і що саме надбудова уможливлює стабільне функціонування базису (загадаємо Грамші). Тож в цій дисертації ми насправді робимо той же самий рух - хоча імперіалізм й пов'язаний з рухом капіталу, але сам цей капітал не існує у відриві від надбудови, зокрема від мови.

Паралельно з розгортанням постмодернової філософії, формувалася постколоніальна теорія (на яку сильно вплинув як раз постмодернізм), серед представників якої, напевно, найвідомішими є Ф. Фанон, Е. Саїд, Г. Баба тощо. Свої праці вони присвятили дослідженню культурно-психологічних механізмів панування колонізатора над колонізованим (таким чином в центрі уваги тримали колоніальну форму імперіалізму).

М. Рябчук у статті “Біла шкіра, чорна мова” (в якій він намагається проаналізувати, чи підходять теоретичні напрацювання Фанона до українського колоніального досвіду) влучно підкреслює, що “здобуття формальної політичної незалежності є необхідною, проте недостатньою умовою розумової емансипації від імперського центру та подолання психологічної травми, спричиненої колоніалізмом. Потрібне також належне усвідомлення колоніального досвіду, демонтаж неоколоніальних дискурсів та інституцій і кардинальна ревізія соціально-економічних відносин, на які ті дискурси та інституції досі спираються.” [Рябчук, 2021, 16]. Цими словами Рябчук підсумував усю суть постколоніальних студій, зокрема їх перспективу на проблему імперіалізму. *Імперіалізм не завершується економічно, з економічної мотивації він тільки починається, розгортається ж він (у прагненні здійснення своєї економічної мети - експлуатації) саме через культурно-психологічне панування.*

1.3.1. Ф. Фанон: уподібнитися колонізатору, щоб бути почутим

У Фанона колоніалізм де-факто зводиться до комплексу неповноцінності, який формується під впливом взаємодії з колонізатором. Врешті причиною його формування виступає доволі просте бажання: чорна людина прагне «змусити білих людей визнати в кожному з них людську істоту» [Fanon, 1986, с. 59].

Негр/колонізований бажає бути визнаним білою людиною. І це насправді нас повертає до Гегеля, при чому в певному сенсі одночасно до двох його версій. По-перше, до інтерпретації Гегеля Кожевим, в якій активно підіймається тема визнання. По-друге, до діалектики пана та раба (самого) Гегеля, в якій самосвідомість прагне до знаходження себе в Іншому. Таке зіткнення самосвідомостей врешті призводить до боротьби “не на життя, а на смерть”, яка закінчується або перемогою самосвідомості (та набуття статусу “пана”), або поразкою (та набуття статусу “раба”). Тобто боротьба за визнання, для Гегеля, неминуче призводить до поневолення однієї з самосвідомостей.

Бажання визнання неминуче передбачає зіткнення з тими критеріями людського/гуманного/цивілізованого, які запроваджує біла людина/колонізатор у своїй колоніальній владі. Очікувано, що колонізатором його критерії сприймаються як кращі за критерії колонізованого, а критерії колонізованого одночасно маркуються як відсталі, деградантські тощо (і тут насправді гарно згадати Е. Саїда, який змалював колоніалізм як сферу бінарних опозицій, де “усе хороше” приписується колонізатору, а “усе погане” колонізованому). Відповідно, колонізований починає маркуватися як варвар, як не цивілізована людина або навіть як недолюдина.

Влада над колонізованим починається тоді, коли ці критерії колонізатора інтеріоризуються колонізованим та визнаються/сприймаються за нормальні. Сам Фанон зазначає, що це відбувається некритично. Але також зазначимо, що навіть якби колонізований розумів усю деструктивність та расизм цих критеріїв, то навіть тоді прагнучи визнання від Іншого ця людина все одно була б вимушена був їм підкоритися (насправді повертаємося до Кожева-Гегеля).

Інтеріоризація цих критеріїв призводить до формування комплексу неповноцінності у колонізованого, оскільки його суб'єктивність (сформована за місцевими критеріями; не критеріями колонізатора) не

відповідає критеріям колонізатора, щобільше, ще й маркована як відстала. Формування ж відчуття повноцінності водночас повністю зв'язується з досягненням критеріїв колонізатора. Однак, ці критерії принципово не можуть бути досягнутими колонізованим через сам їх характер: якщо ми говоримо про Західні колоніальні системи, які мали чіткий расовий окрас, то усі конкретні критерії людського/гуманного/цивілізованого були підв'язані під расу, яку неможливо змінити колонізованому (у випадку, наприклад, російського імперіалізму расовий окрас мав не такий виражений характер). З цим прагненням до відповідності "білим критеріям" і пов'язана назва книги Фанона: "Чорна шкіра, білі маски"; а з неможливістю їх досягнення та втратою власної ідентичності - травма колоніалізму.

Звідси Фанон констатує, що колонізований негр існує не через себе, а через іншого (тобто як раб за Гегелем): "Метою його поведінки стає «Інший» (в личині білого), бо ж тільки Інший може надати йому цінність і визнання" [Fanon, 1986, с. 154]. Від себе можна додати, що оскільки критерії належать колонізатору, то він постає і як суддя для колонізованого, на скільки останній гарно вдягнув маску - саме тому метою колонізованого і стає Інший, бо саме в його владі знаходиться оцінка маски. Таким чином для Фанона *природою негра/колонізованого виявляється постійне порівняння себе;* "Аборигенне суспільство, за спостереженням Фанона, – невротичне, воно – «суспільство безустанного порівнювання»" [Fanon, 1986, с. 213]; таким чином колонізований існує у постійному роздвоєнні себе, де одна частина - це його власна суб'єктивність, від якої він відмовляється (але ніколи не може зробити це до кінця, наприклад, не може без слідів змінити колір шкіри), а друга - це суб'єктивність колонізатора, яку колонізований намагається (безуспішно) здобути.

Зазначимо, що Фанон звертає увагу на амбівалентність колоніалізму (цю тему потім краще розкриє Г. Баба): не тільки у колонізованого формується глибокий комплекс неповноцінності, але й і у колонізатора формується комплекс (расистської) зверхності, який виявляється теж руйнівним для їхньої психіки [Рябчук, 2021, с. 18]. Пояснити це можна наступним чином. Оскільки колонізований інтеріоризує критерії колонізатора, то він починає існувати як раб, існувати через Іншого-пана. Відчуваючи потребу у пані, він власне й сам шукає пана-колонізатора. А оскільки раб відчуває неповноцінність, то він починає здійснювати проєкцію на колонізатора, зокрема проєкцію зверхності, яка існує як бінарний компонент до його відчуття неповноцінності.

Рябчук також звертає увагу до того, що мова є важливим аспектом “чорношкірості”: мовний аспект “як і темна шкіра, зазвичай достатньо помітний, щоб ставати об’єктом символічної, а подеколи й фізичної агресії.” [Рябчук, 2021, с. 17] Він наводить цитати Фанона, в яких останній підкреслює те, що мова, як частина культури колонізованого, заперечується, стигматизується та маргіналізується колонізатором; Фанон пише, що колонізований мусить “напружено стежити за своєю мовою, бо саме за нею мене оцінюватимуть” [Fanon, 1986, с. 18]. Врешті Рябчук припускає, що, якщо мова є певним баченням світу, то її підміна мовою метрополії є і підміною світогляду, менталітету [Рябчук, 2021, с. 15].

Але до питання мови-расизму-колоніалізму пропонуємо повернутися пізніше, коли будемо говорити про Рей Чау.

1.3.2. Е. Саїд: підкорити Іншого, аби перевизначити себе

Розмову про Саїда краще розпочати навіть не з самого Саїда, а з Фуко, методологічні принципи якого підхоплені Саїдом, бо по суті Саїд займається археологією знань, представлену Фуко.

Як і Фуко, Саїд розцінює конкретне висловлювання (на кшталт наукового факту) як “симптомом” певного позасвідомого історичної епохи. Це позасвідоме в різних роботах Фуко може називатися то епістемою, то дискурсом, дискурсивними практиками тощо. При цьому в “Археології знання” Фуко проголошує (майже) тотожність понять “епістема” та “парадигма”, хоча і з наявністю в них певних відмінностей.

Проблема з Фуко у тому, що за роки його діяльності, у різних роботах він по-різному міг вживати одні й ті самі поняття. Останньою роботою його так званого “археологічного періоду”, в якому він і займався темою епістеми/дискурсу, є “Археологія знання” 1969 р. - власне її візьмемо за основу для опису запропонованої ним методології.

У ракурсі уваги Фуко знаходиться не конкретне висловлювання та як воно побудоване (не контент), але те, що уможливлює його, констатує його як “істинне”; відповідно досліджується структура відносин, що включає символічні та матеріальні елементи, які роблять ці «сказані речі» легітимними та значущими [Bacchi C., Bonham J., 2014 с. 175]. Відповідно, й “реальність” відходить на другий план перед тим, як ця “реальність” взагалі конструюється [Bacchi C., Bonham J., 2014 с. 175].

Відповідно до такого формулювання питання, Фуко вводить поняття дискурсивних практик, які він визначає як сукупність анонімних історичних правил, завжди визначених у часі та просторі, що визначили даний період і, для даної соціальної, економічної, географічної чи мовної сфери, умови функціонування функції висловлювання [Bacchi C., Bonham J., 2014 с. 180].

Чому розмова саме про практики? Бо правила, якими і є дискурсивні практики, є наборами відносин, які переплелися у структуру та тепер здатні функціонувати як правило. Як відносини, вони є певною практикою, бо вони присутні у самих дискурсивних практиках як їх елемент; не займають метапозицію стосовно дискурсивних практик, а іманентні ним [Bacchi C., Bonham J., 2014 с. 181]. Фуко стверджує, що знання може існувати тільки в рамках цих практик, бо саме практики врешті визначають істинність висловлювання; саме практики "керують знанням".

Набір дискурсивних практик Фуко називає епістемою; якщо точніше, під епістемою розуміється загальний набір відносин, що єднають, в певний період часу, дискурсивні практики, які породжують епістемологічні фігури, науки та, можливо, формалізовані системи; спосіб, у який у кожній із цих дискурсивних формацій розташовані й діють переходи до епістемологізації, науковості та формалізації; розподіл цих порогів, які можуть збігатися, бути підпорядкованими один одному або розділені зсувами в часі; побічні відносини, які можуть існувати між епістемологічними фігурами чи науками, оскільки вони належать до сусідніх, але відмінних дискурсивних практик [Foucault, 1972, с. 191].

Іншими словами, епістема постає як інтердискурсивний простір, тобто дискурсивні практики й самі не виникнення хаотичні чи випадково: як і висловлювання в рамках дискурсивної практики повинне бути узгодженим з її правилами, так і сама дискурсивна практика не може виникнути випадково, а повинна бути узгоджена з іншими дискурсивними практиками, тобто з епістемою. Власне для дослідження епістеми Фуко і пропонує археологію знання, яка постає як метод дослідження, направлений на виявлення структур мислення епохи, логіку утворення висловлювань в ній, навіть межі концепцій, що здатна породити певна епоха. Якщо так, то наука, як дискурсивна практика, є лише однією з багатьох інших (на кшталт літератури, релігії тощо) пов'язаних у епістему, отже підпорядковується подібним (якщо не тим же самим) правилам у процесі формування своїх висловлювань.

Підсумовуючи, загальним принципом чи то для епістеми, дискурсу, парадигми чи ще якогось аналогічного поняття є те, що конкретне висловлювання має вступати в "комунікацію" з іншими висловлюваннями та узгоджуватися з ними. Відповідно, якщо узагальнювати, епістемою/дискурсом/парадигмою є набір висловлювань або ідей, пов'язаних між собою у структуру. Ця структура виступає: (1) як культурно-історична формація, яку чітко можна відділити від попередніх (як зазначає Фуко, епістема взагалі ніяк не пов'язана з минулими чи майбутніми епістемами [Шкиль, 2008, с. 26]); (2) як культурно-історичне апріорі, тобто як те, що передує (новим) ідеям, висловлюванням та з чим повинні бути узгоджені (нові) ідеї, висловлювання; (3) як поріг для концепцій, які можуть виникнути в епосі; (4) як взагалі спосіб висловити, концептуалізувати, оформити в дискурсивний стан щось недискурсивне. Якщо простіше, то ця структура постає як поле координації та субординації висловлювань [Шкиль, 2008, с. 28].

Власне Саїд ставить собі за мету розкриття орієнталізму як дискурсу, що “транслює” свої принципи в інші дискурсивні практики. Іншими словами, Саїд зображує орієнталізм як позасвідоме епохи, що формує конкретне знання про Схід у різних сферах; як перспективу, призму, або як “сито, через яке Захід пропускає все східне” [Сергієнко, 2019]; розкриває його як структуру, що утворює мислення про Схід, відповідно зображуючи конкретні дискурсивні практики як “симптом” орієнталізму. Зокрема, одним з визначень орієнталізму, яке пропонує Саїд, є таке: орієнталізм - це "динамічний взаємообмін між окремими авторами й великомасштабними політичними інтересами" [Саїд, 2001, с. 29]; цими словами він демонструє, що орієнталізм - це дискурс. Власне ці ж слова демонструють і зв’язок орієнталізму з імперіалізмом: орієнталізм де-факто стає навіть не інструментом (хоча і таке тлумачення теж доречне), але дискурсивною практикою, що виражає, визначає, обумовлює, створює, легітимує тощо імперіалізм (як недискурсивну практику).

Фуко зазначав, що дискурси повинні якось перетинатися з недискурсивностями, тобто з певними немовленнєвими практиками (наприклад, економікою, політикою тощо), з яких дискурс і черпає свій матеріал, який потім структурує, формалізує та надає цим самим соціальну визначеність та значущість [Шкиль, 2008, с. 29]. Відповідно, якщо йти від зворотного, то щоб здобути соціальну значущість, якась практика повинна

бути “оброблена” дискурсом; тільки тоді вона постане як соціальна практика.

Отже, імперіалізм (як недискурсивність) має своє “завершення” в дискурсі. А оскільки дискурс охоплює різноманітні дискурсивні практики, то імперіалізм повинен виявлятися у всіх них. Зокрема саме тому Саїд звертається до літератури, зокрема до таких творів як «Кім» Кіплінга, «Менсфілд-парк» Остіна, «Серце темряви» Конрада та «Аїди» Верді тощо, на прикладі яких він демонструє нерозривність між імперіями та літературою відповідної епохи [Hamadi, 2014, 42].

«Орієнталізм — це спосіб думки, що спирається на онтологічну та епістемологічну різницю, яка проводиться між “Сходом” і (в переважній більшості випадків) “Заходом”» [Саїд, 2001, с. 14]." Як спосіб думки (дискурс), орієнталізм присутній у багатьох дискурсивних практиках, зокрема в літературі та естетиці, науці, філологічній реконструкції, психологічному аналізі, ландшафтному і соціологічному описі тощо [Hamadi, 2014, 40]. Відповідно, й проблема імперіалізму/колоніалізму лежить у набагато ширшому полі, ніж діяльність колоніальної адміністрації; а саме в дискурсивному полі. Як зазначає Саїд, образ Сходу “створений західними дослідниками, поетами, романістами, філософами, політичними теоретиками, економістами та імперськими адміністраторами” [Hamadi, 2014, 41].

Колоніалізм у Саїда постає як індустрія виробництво знання про Схід, оскільки колонізатором передбачається (та нав’язується) неспроможність колонізованого до саморепрезентації: “Стосунки Заходу та Сходу — це стосунки домінування першого над другим, в яких Схід не має власного голосу. Він буцімто неспроможний себе репрезентувати, й тому повинен бути репрезентований” [Сергієнко, 2019]. Таким чином, це монополізована індустрія: оскільки колонізований не може продукувати знання про себе, це змушений робити виключно колонізатор, який і є тепер монополістом. Врешті колонізатор-монополіст конструює знання про колонізованого (без необхідності звертатися до самого колонізованого), цим самим конструює і самого колонізованого; таким чином, колоніалізм (орієнталізм) постає як індустрія/наука/дискурс, що виготовляє ідентичності/суб'єктивності (все прям як заповідав Альтюссер).

Методологія археології знання ключовим моментом визначає те, що конкретне знання повинне бути узгоджене з епістемою/дискурсом. Відповідно такі поняття як Схід та Захід, “східна людина” та “західна

людина” постають конвенційними (саме через цей момент узгодженості, необхідної комунікації з іншими дискурсивними практиками) та історично обумовленими (бо епістема/дискурс є історичними формаціями). Тобто ми занурюємося у соціальний конструктивізм. А оскільки колонізатором ігнорується історія, культура, голос колонізованого (можливість, яка з’являється завдяки монополії на знання), то під маркером “Схід” врешті ототожнюються культури, що далекі одна від одної: індійська, єгипетська, палестинська тощо, Саїд каже, що навіть латиноамериканці стають “людьми Сходу” [Hamadi, 2014, 45]. Врешті єдиним, що об’єднує всі ці культури, стає те, що вони “не європейці”, вони Інші (від себе додамо ще: вони колонізовані, вони не колонізатори).

Ось тут переходимо до найцікавішого і, можливо, найціннішого в ідеї орієнталізму Саїда. Оскільки європеєць, створюючи знання про Схід, має змогу ігнорувати реальний стан справ, це уможливлює те, що дискурс орієнталізму вбирає в себе не тільки недискурсивності (тобто саму колоніальну, імперіалістичну політику), але й упередження європейця стосовно Іншого (зокрема ті упередження, які легітимують владу європейця над колонізованими); в принципі європеєць-монополіст отримує змогу описувати Іншого так, як йому заманеться. "Захід конституює власну тожсамість та свою вищість через заперечення характеристик, приписуваних Сходу або — ширше — неєвропейцям" [Сергієнко, 2019] - тобто Схід та Захід працюють як бінарні опозиції, що визначають одна одну; тобто Схід працює як дзеркало для Заходу; *тобто колоніалізм постає практикою самовизначення, самоідентифікації європейця, але самовизначення тепер вже у термінах влади, зверхності.*

Таким чином, “східна людина” зображувалась європейцями як примітивна та нецивілізована, ірраціональна, слабка, фемінінна; це все на противагу передовій та цивілізованій, раціональній, сильній, маскулінній “західній” людині [Hamadi, 2014, 42]. Подібна бінарність та придушення голосу колонізованих дозволила європейцям присвоїти собі “усе хороше”, залишивши “східним людям” тільки “усе погане”; Саїд стверджує, що “Захід *мав* показати цю різницю, щоб узаконити панування вищого «цивілізованого» Заходу над нижчим «примітивним» Сходом” [Hamadi, 2014, 43]. Така ієрархія дозволяє колонізатору пояснювати свою владу як просвітлення, цивілізування, виховання, модернізацію тощо, бо усе це начебто належить виключно європейцю. Орієнталізм постає як спосіб панування, дискурс, що займається формуванням, постійним відтворенням

та нав'язуванням колонізованим ідентичності Сходу як ідентичності підпорядкованого. Нагадаємо, що і сам Фуко розглядав суб'єкта як сформованого дискурсивними практиками, "через які індивід посідає своє місце у світі й завдяки яким і світ, і особистість індивіда стають осяжними розумінню. Індивід є простором чи полем, на якому різноманітні дискурсивні практики звершують працю зі створення смислів" [Шкиль, 2008, с. 28].

Але повернемося до найголовнішого: до того, що через колоніалізм європеєць визначає сам себе. *Наявність колонізованого дозволяє європейцю визначити себе у термінах влади, переваги, переможця; дозволяє "перезібрати" себе* (в тому сенсі, що все це соціальний конструктивізм) *в інших термінах, категоріях, а цим немов змінити свій онтологічний статус*: людина стає Переможцем, Володарем, Паном, Кращім, що буде якісним стрибком у її бутті. Імперіалізм, відповідно, постає тепер як намагання змінити онтологічний статус людини; хоча краще, напевно, казати, як намагання змінити сутність європейця, її розуміння (колоніальні конфлікти постають тепер як діалектика раба та пана, де людина готова поставити своє життя, щоб панувати, щоб перевизначити себе не як "тварину тремтячу", а як того, хто "право має").

Напевно, тут варто проговорити, що Саїд де-факто структураліст (оскільки Фуко структураліст, принципи якого він підхопив). За заповіддю структуралізму, елемент визначається через взаємозв'язок з іншими елементами. Відповідно, елемент "європеєць", щоб визначити себе, повинен встановити взаємозв'язок (та différance) з іншим елементом. Тож взаємозв'язок з таким елементом як "колонізований" (та диференціація від нього саме в аспекті влади) дає можливість "європейцю" (пере)визначити себе як Пана.

На останок вкажемо на одну цікаву річ: для Саїда орієнталізм одночасно був і причиною колоніалізму, і його результатом. Саме цей момент зазвичай критикується дослідниками, хоча на нашу думку не важливо, що є причиною, а що наслідком. Працює схема замкнутого кола, в якій вже не важливо, з якої точки це коло почали малювати: колоніалізм створює потребу у знанні про Іншого - створюється орієнталізм, який вбирає в себе колоніальну логіку та конструює східну людину як таку, яку потрібно колонізувати - орієнталізм виховує колоніальне ставлення до східних людей - виникає/відтворюється колоніалізм - колоніалізм створює потребу у знанні про Іншого...

1.3.3. Г. Баба: третій простір та критика бінарності “колонізатор - колонізований”

Якщо говорити про методологію Баби, то це поєднання Лакана, Дерріда та Фуко. Але при цьому з визнанням авторитету Фанона та Саїда (хоча останнього критикує) [Shumar, 2010, с. 497]. Тобто Баба працює в рамках постмодернової/постструктуралістської методології.

Почати варто з того, що Баба виступає проти бінарної опозиції "колонізатор - колонізований", на яку, зокрема, тісно налягає Саїд [Shumar, 2010, с. 500]. Особливо в цій опозиції турбує те, що єдиною силою, що здатна на дію, ініціативу, здійснення руху в цій бінарній опозиції визнається виключно колонізатор. Немов колонізований - це просто пасивний приймач усіх настанов колонізатора (а колонізатор, відповідно, транслятор наказів). Баба вбачає цю перспективу категорично невірною, бо і колонізований здатний на ініціативу та дію. Проблема лише у тому, що ця ініціатива направлена на колонізатора, на уподібнення йому (і у цьому Баба погоджується за Фаноном) [Shumar, 2010, с. 500]; але принципова відсутність ініціативи від колонізованого означала б і неможливість контрколоніальних дій, зокрема й повстань. Враховуючи, що подібні дії масово відбувалися у 60-х роках 20 ст., дана бінарна опозиція суперечить самій реальності.

Неадекватність бінарної опозиції "колонізатор - колонізований" Баба найбільш чітко вбачає в тому, що він називає простором "між" ("in-between") або "третім простором" [Bhabha, 1994, с. 50]. Напевно, найпростіше й одночасно найбільш влучно “третій простір” можна визначити як простір, де відбувається гібридизація. Вольф гарно каже, що “третій простір” - це ситуація, в якому Я та Інший (в колоніальному контексті: колонізатор та колонізований) не здатні уникнути ситуації взаємної контамінації одне одним [Wolf, 2000, с. 130] ; відповідно, й сама гібридизація - це зараження одне одним, змішання та зміщення сенсів.

Саме через цей характер “третього простору” та гібридизації у ньому, Баба зазначає, що це простір можливості трансформації, виникнення нових дискурсів та навіть "нових форм суб'єктивації, що потенційно можуть бути визвольними" [Bhabha, 1994, с. 31]. Важливо підкреслити, що "третій простір" не треба розуміти як фізичний простір, але скоріше як віртуальний простір, або ще краще як аналітичний інструмент.

Відповідно, й сам колоніалізм варто розглядати не як відношення транслятора та приймача, не суто як репресивні відносини, а як ситуацію гібридизації; іншими словами, колоніалізм здійснюється через гібридизацію [Wolf, 2000, с. 145].

Ключовою характеристикою “третього простору” є його плинність, перебування у постійному становленні. Відповідно, в ньому неможлива будь-яка фіксація сенсу, неможлива однозначність: слова та сенс будуть постійно розходитися, змінюватися, змішуватися та зміщатися. Як пише Шумар, цей простір опирається будь-якій спробі мови називати та класифікувати [Shumar, 2010, с. 496]. В якомусь сенсі це простір постійної (ре)інтерпретації: будь-який знак може бути присвоєним, перекладеним, реісторизованим та прочитаним заново [Wolf, 2000, с. 140] - саме це і можна назвати операціями, що здійснюють гібридизацію. Оскільки колонізатор та колонізований не здатні уникнути зараження одне одним, елементи їх культур, що потрапляють одне до одного, у нових контекстах власне присвоюються та перекладаються, інтерпретуються тощо. Отже, і сама колоніальна система не може бути постійною, сталою, зафіксованою, не може транслювати універсалістські наративи, не може претендувати на споконвічний сенс. Подібні наративи та сенс будуть розсипатися у постійній текучості “третього простору” [Meredith, 1998, с. 2]. Враховуючи це все, виходить цікава ситуація: колоніальна влада сама підриває свою владу, уможливлюючи гібридизацію, а разом з тим і зміщення сенсу, зокрема і сенсу своєї влади [Wolf, 2000, с. 133]. Саме це і створює можливість для соціальних трансформацій, опору колоніальній владі.

Третій простір варто розуміти як простір розрізнення (différance як у Дерріда), тобто такий, що постійно продукує нові розрізнення [Shumar, 2010, с. 500]. Зокрема породжуються (й розрізняються) нові ідентичності. Знову ж, саме тому бінарність двох ідентичностей неможлива [Shumar, 2010, с. 505]; “третій простір” - це місце, де породжуються нові й нові, зокрема проміжні ідентичності, що розташовуються між “колонізатором” та “колонізованим”. Від себе додамо, що колоніалізм можливо і почався з бінарної опозиції "колонізатор - колонізований" (нав'язаної європейцями; діалектичне мислення Гегеля тут постає симптомом більш загальної структури мислення), але "третій простір" між ними породжував нові й нові ідентичності, тому врешті ця опозиція немов сама себе і подолала.

Відповідно до всього цього постає, що "третій простір" не можна присвоїти. Він не може бути не "своїм", не "чужим"; не Першого світу, не

Третього; не раба, не пана тощо [Wolf, 2000, с. 135]. Він занадто мінливий, щоб уподібнитися до якоїсь одної ідентичності, бо одночасно уподібнюється усім.

Нарешті можемо чітко сформувати, як Баба бачить колоніалізм. По-перше, це нав'язування, встановлення колонізатором певної системи категоризації, тобто логіки диференціації, за якою колонізатор та колонізований можуть бути розрізненні та за якою кожен з них може суб'єктивуватися. При цьому зазначається, що ця система завжди конкретна: в Індії та Індонезії ці категорії різні [Shumar, 2010, с. 499]. Таким чином, основною ознакою влади постає саме встановлення розрізнень [Wolf, 2000, с. 139]. По-друге, метою встановлення цих категорій є формування такого соціального порядку, "який би надавав значні переваги одній групі (колонізатору) над іншою (колонізованою)" [Shumar, 2010, с. 499].

Тобто колоніалізм для Баби - це дуже цікавий двоякий процес. Двокроковий, де кожен крок немов суперечить одне одному. Крок 1: диференціювати себе від колонізованого так, щоб описати його як варвара, якого потрібно виховати стандартам колонізатора-цивілізатора. Крок 2: після того, як колонізований встановлений як варвар, цивілізувати його, гомогенізувати спільний простір; тобто тепер немов стирати відмінності, що були встановлені на першому кроці.

Врешті ми підійшли до того, що колоніалізм - це конструювання Іншого [Shumar, 2010, с. 501], який навмисно конструюється як неповноцінний, як варвар, як такий, що нерівня колонізатору. У колонізованого вирощується комплекс неповноцінності, про який писав Фанон, і щоб закрити це відчуття неповноцінності, колонізований і прагне стати подібним європейцю. Відповідно, колонізованого потрібно наставляти та виховувати; колонізатор виставляє колоніальну владу як виховання та нагляд над колонізованим, в якомусь сенсі як школу. Але сам цей рух колонізованого до колонізатора врешті й стирає розрізнення між ними. Нові ідентичності народжуються через переплетіння елементів культури метрополії та колонії [Meredith, 1998, с. 3].

Тут вступаю у гру “третій простір” та його логіка. Оскільки "третій простір" постійно у русі, то розрізнення соціальних груп, сам категоріальний апарат, стають все більш розмитими [Bhabha, 1994, с. 100]. Соціальні групи (суб'єктивації) починають активно зливатися. Наприклад, колонізований, оскільки навчається в колоніальній системі освіти, з часом

стає все більш подібним до колонізатора [Shumar, 2010, с. 503]; та і колонізатор уподібнюється колонізованому, що особливо легко видно на прикладі того, як до колонізатора проникає кухня підкорених ним народів.

Тут і починається найцікавіше. Коли колонізатор розуміє, що колонізований стає дедалі більш схожим на колонізатора, то виникає негайна потреба встановити нові категорії. Інакше паде сама ситуація влади, сама основа колоніалізму; паде легітимація; падуть метанаративи виховання, цивілізаторства тощо [Shumar, 2010, с. 505]. Колонізований ніколи не повинен зрівнятися з колонізатором, аби не замінити колонізатора [Shumar, 2010, с. 498]. Таким чином колонізатор сам повинен долати встановлений ним же категоріальний апарат розрізнення, сам уможливлювати та здійснювати плинність “третього простору”.

Окремо поговоримо про те, що Баба каже про переклад, бо саме ця частина є цінною в рамках нашої дисертації. Залишимо розлогу цитату: “Переклад також є способом наслідування, але в пустотливому, витісняючому сенсі - він імітує оригінал таким чином, що пріоритет оригіналу не посилюється, але імітація здійснюється тому, що сам оригінал можна симулювати, скопіювати, передавати, трансформувати, перетворювати на симулякр і так далі: «оригінал» сам по собі ніколи не є закінченим або повним. «Оригінал» завжди відкритий для перекладу, тому ніколи не можна сказати, що він має тоталізований попередній момент буття, або не можна сказати, що значення є його сутністю [Bhabha, 1990, с. 210].

Тобто будь-який переклад - це ситуація гібридизації. Відповідно, перекладач - це мешканець "третього простору". Ligua francas є "третім простором", бо нашаровуються на все локальне, виступають з претензією перекласти локальне на глобальне (і при цьому типу не стерти локальне). А якщо глобальні мови, ligua francas, є "третіми просторами", то, якщо йти за Бабою, в них закладена сама можливість опозиції до них. самих. Опозиції через постійну плинність та "зміщення" сенсів, руйнування та створення нових способів розрізнення тощо.

При цьому теорія Баби гарно демонструє неактуальність сучасної мовної парадигми. Як “третій простір”, ligua franca належить усім й не належить нікому; це спільний простір взаємної контамінації. Але сучасна мовна парадигма проголошує “оригінальність” мови, тобто права на мову віддає лише оригінальній материнській культурі/країні. Цим самим ця парадигма намагається сформувати бінарну опозицію, подібну до

“колонізатор - колонізований”; тільки тепер “native speaker - non-native speaker”. Але Баба гарно показує, що така модель просто неадекватна: сама ligua franca як “третій простір” буде створювати проміжні ідентичності, буде змінювати “оригінальну” мову, її акцент та її культуру тощо. Щобільше, з позицій цієї теорії ми можемо критикувати, наприклад, Цуду та навіть Філліпсона, бо вони теж оперують цією бінарною логікою, де native speaker - це суб’єкт мовлення, а non-native speaker - просто є пасивним приймачем, об’єктом мовлення.

Як зазначають дослідники Баби, гібридна ідентичність (в нашому випадку - трансмовна ідентичність між мовами локальною та lingua franca) має здатність “перетинати обидві культури та перекладати, домовлятися та бути посередником спорідненості та відмінності”; тобто в них закладена контргегемонія [Meredith, 1998, с. 2]. Мається на увазі, що “гібрид”, враховуючи усі зазначені здатності, може зміщувати та змішувати сенси. Відповідно, якщо влада вводить гегемоністську практику, то “гібрид” може її реартикулювати, наділити іншим значенням, розкласти та навіть обернути проти гегемона.

1.3.4. Р. Чау: колоніалізм як практика навчання мови

Далі у цій дисертації буде говоритися про сучасну мовну парадигму та те, що вона досі є колоніально-імперіалістичною, тобто такою, що уможливлює експлуатацію, відтворює колоніальні ідентичності, взагалі уможливлює використання мови як інструменту влади/гегемонії тощо. Врешті ми будемо розкривати думку, що сучасність потребує зміни у мовній парадигмі задля того, щоб мати можливість уявити глобальні мови як суто комунікативні проєкти. На своє диво, автор цієї дисертації зустрів план подібних до його змін у книзі американської дослідниці гонконзького походження Рей Чау. Врешті ми не можемо пройти повз неї, а точніше її книги, яка нам цікава - "Not Like a Native Speaker: Languaging as a Postcolonial Experience".

Перспектива, яку займає Чау, цікава тим, що колоніалізм вона тлумачить саме з лінгвістичного погляду. Спробуємо розібрати уявлення Чау про колоніалізм покроково.

Першим кроком колоніалізму буде найменування. Чау спирається на теорію мови та найменування, запропоновану В. Беньяміном. Для нього найменування тісно пов’язано з мімесисом; ім’я є імітацією. Воно

передбачає створення/стверджування умоглядного зв’язку, подібності між словом та об’єктом, що іменується цим словом [Chow, 2014, с. 15]. Але найменування імпліцитно передбачає, що об’єкт, який іменується, є німим. Відповідно, найменування постає перформативним актом як мінімум у трьох сенсах. З одного боку, це надання об'єкту ідентичності, про яку він сам не можу заявити. З іншого, це виклик об’єкта до існування, надання йому певного голосу, що надходить разом з ідентичністю. Нарешті, це констатація об’єкта або Іншого як чогось знайомого, подібного до себе, оскільки найменування також передбачає певне уподібненням йому; даючи ім’я Іншому ми самі певною мірою уподібнюємося Іншому, імітуємо його.

Для Фанона колоніалізм зводився до комплексу неповноцінності, який виховувався у колонізованого колонізатором. Чау підкреслює те, що цей комплекс формується вже на етапі використання мови, тобто найменування постає таким собі першим кроком колоніалізму. Сам Фанон теж звертав на це увагу: до його уваги потрапляли такі найменування, що надавалися колонізованому колонізатором, які створювали/стверджували неповноцінність колонізованого суб’єкта; найменування на кшталт “брудний ніггер” тощо [Chow, 2014, с. 30].

Як помічає сама Чау, перенесення цієї концепції найменування на соціально-політичний простір в результаті дуже нагадує інтерпеляцію Альтюссера: оскільки найменування - це створення ідентичності, то той, хто іменує, виявляється Суб’єктом (що делегує суб’єктивність). І як вказував Альтюссер, названого колонізованого тепер будуть впізнавати та визнавати лише за його ім’ям [Chow, 2014, с. 41]. Тобто неможливо втекти від цієї ідентичності; не вийде просто не розвернутися, коли тебе назвали. Відмова від назви буде означати й відмові від єдиної ідентичності/суб’єктивності, в якій колонізованого визнають. Бо для колонізатора він існує виключно під даним йому іменем, тобто як неповноцінний, тож і у соціальне середовище він “викликаний у буття” під цим іменем; інакше він не визнається. Нань Да, коли розбирає цю тезу у Чау, констатує: парадоксально, але саме такі образливі назви дають можливість соціального контакту для колонізованого [Nan, 2016].

Дане тлумачення, запропоноване Чау, хоча і відбувається з лінгвістичної перспективи, в цілому слідує іншим титанам постколоніальних досліджень. Наприклад, найменування передбачає німоту того, що іменують, Інший для колонізатора постає саме як німий - де-факто це те, про що казав Саїд. Таким чином, як Чау відчула на власній

шкурі, колонізований сприймається колонізатором як результат колоніальної системи освіти, а не як індивід (від себе додамо тезу, що випливає з цієї: колоніальна освіта привчає колонізованого сприймати себе як продукт, об'єкт, як щось пасивне, з чого інші активні сили, тобто колонізатор, створюють щось). Але все-таки врешті колонізований отримує можливість говорити, але виключно з позиції того ім'я, тої суб'єктивності, що йому надали. Окрім цього, оскільки найменування є уподібненням, імітацією, то іменуючи Іншого колонізатор сам уподібнюється колонізованому. Тут вже можна згадати Бабу: при найменуванні відбувається гібридизація, оскільки колонізатор імітує колонізованого, але одночасно і вкладає щось від себе у назву. Тобто самі назви, які даються колонізатором колонізованому чи навпаки - це гібридності. Якщо підхоплювати логіку Чау, можемо навіть сказати, що третій простір створюються перформативним актом іменування його учасників.

Тут, в рамках невеличкого офтопу, зробимо наступну ремарку. Постмодернізм, особливо після усіх напрацювання Дерріда, проголошує, що не існує нічого поза текстом. Життя людини - це текст, але цей текст може бути написаний різними мовами. Тож контроль над мовою можна тлумачити як контроль усього тексту людини: вже написаного, того, що пишеться зараз, та майбутнього. По факту це контроль над усім просторово-часовим континуумом людини. В цьому і полягає сила найменування, про яке пише Чау: "ім'я" переписує/програмує увесь текст людини.

Повернемося до Чау. Колоніалізм, расизм, колоніальне визначення Іншого взагалі - все це базується на найбільш очевидних чинниках, візуальних [Chow, 2014, с. 10]. Найбільш очевидним з таких чинників є тон шкіри; саме тому колоніальні визначення колонізованого часто отримують расистський характер (не говорячи вже про те, що найменування завжди чіпляється за найбільш очевидні характеристики об'єкта). Але ще одним з таких очевидних чинників є мова, мовлення та акцент колонізованого, що у цій ролі уподібнюється до тональності шкіри. Таким чином, опанування мови зрівнюється з такою процедурою, як хімічне відбілення шкіри - "візуальну" операцію переходу до іншої раси, тої раси, що є (ніби то) кращою, тобто переходу у стан "вихованості", цивілізованості. Мова/акцент, як і шкіра, постають означником для Інакшості. Відповідно, мова постає ще й як спосіб переходу (може навіть варто сказати трансгресії) в іншу ідентичність, спосіб цивілізування, спосіб уподібнення колонізатору.

Для того, щоб продемонструвати, як мова/акцент виступають означником Інакшості, Чау наводить приклад Ж. Дерріда, який усе життя комплексував стосовно свого алжирського акценту [Chow, 2014, с. 25]. Як зазначає Нань Да, дискомфорт Дерріда був пов’язаний з тим, що його акцент міг нібито викрити “нечистоту або непридатність для інтелектуальної вимови” [Nan, 2016]. Ту ситуацію, в якій опинився Дерріда, можна описати як заручник мови: Дерріда знав тільки французьку, але акцент постійно викривав його як Іншого, як того, для кого ця мова не є рідною. Акцент таким чином породжував, створював його ідентичність; акцент викривав його як "нечистого", Іншого. У будь-якій ситуації Дерріда опинявся завжди-Іншим (оскільки не було мови, в якій він говорив би без акценту, в якій був би Своїм). Таким чином, саме мова формує ось це відчуття неповноцінності, яке є ґрунтовним для Фанона і яке є ключовим для виховання колонізованого саме як підвладного об’єкта.

Але найважливішим тут постає, напевно, те, що мова уможливлює погляд на себе через призму Іншого. Комплекс неповноцінності за Фаноном виникає тому, що колонізований намагається застосовувати до себе стандарти колонізованого (що позиціюються як універсальні). Говоріння мовою колонізатора уможливлює це: намагаючись говорити не рідною мовою, людина як стандарт говоріння бере акцент Іншого-колонізатора, привчається адаптувати свої голосові зв’язки до стандартів його акценту; головне, дивитися на свій акцент (та на себе) з погляду акценту та мови колонізатора. Тут важливо зрозуміти, як взагалі Чау уявляє мову. Описуючи її, вона спирається одночасно на Беньяміна та на ідею enoncé Фуко. Мова врешті тлумачиться як анонімні відбитки сказаного раніше, що зафіксували в собі колективний досвід. Таким чином, перехід на іншу мову означає ще й перехід в інші відбитки [Chow, 2014, с. 45].

Чому конкретно в цій дисертації цікава Чау. Чау звертає увагу на тенденцію до монолінгвальності та мовного пуризму, що виникає в екс-колоніях. В пошуках причин цього, вона приходить до висновку, що ідея “рідної” мови є суто колоніальною. Колоніальне становище й та роль, яку займає колоніальна мова в ньому, породжує думку, що культурний суверенітет тісно пов'язаний з мовною чистотою, монолінгвільністю: конструюється міф, в якому констатується існування “рідної” мови, що існувала ще до приходу колонізаторів. Відродження цієї мови, повернення (екс-)колоніального суспільства у її лоно ототожнюється з набуттям культурного суверенітету.

Після появлення (штучної) конструкції рідної мови, колоніалізм, на думку Чау, для колонізованого стає історією меланхолії: відчуття втрати тієї гармонії, яка нібито повинна відчуватися у випадку єдності з рідною мовою; втрати, яка породжує сум, меланхолію.

У спробах подолати меланхолію, повернутися до (нібито) втраченої гармонії, виникає тенденція до монолінгвальності, виключення з суспільства як колоніальних мов, так і усіх інших, які, окрім того, тепер сприймаються як загроза для незалежності; монолінгвальність є реакцією на колоніальне. Як помічає Нань Да, за цим швидко слідують практики ганьби, делегітимізації та повного викорінення інших мов, що існували задовго до колонізації західними державами [Nan, 2016]. Вплив мов одна на одну, співіснування мов є природними, про що забуває реакційна монолінгвальна установка.

Відповідно до усього сказаного, сам конструкт “рідної” мови є симптомом колоніалізму; відтворення цього конструкту стає відтворенням колоніальної меланхолії. Такі фігури, як Ірина Фаріон, хоча й радикально проголошують незалежність, автономію, оскільки роблять це через прагнення до монолінгвальності, мовного пуризму та взагалі проголошення “рідної мови”, де-факто відтворюють колоніальну меланхолію й колоніальну ситуацію взагалі. Відповідно до Чау, подолання колоніалізму повинно перетворитися на подолання монолінгвальності (в даному контексті доречно згадати логіку К.Шмітта [Tralau, 2010, с. 265]. Саме у колоніальній ситуації мовний розподіл інтенсифікується до тієї міри, що стає політичним).

На це накладається ще й те, що і колонізатор де-факто пропагандує ці ж симптоми. Як вже казали на прикладі Дерріда, акцент дозволяє визначити присутність Іншого та й взагалі ступінь того, наскільки він вихований за стандартами метрополії. Відповідно, колонізатором проголошується стандарт акценту, а, окрім цього, право на володіння мовою затверджується виключно за колонізатором (щоб колонізований не міг внести правки у мову, акцент, приховати свою присутність). Ці симптоми у дисертації пізніше будуть розкриватися під назвою “оригінальність” мови.

У цій перспективі Чау пропонує перейти до нової мовної парадигми: відійти від монолінгвальності та визнати, що на мову впливають усі (тобто відійти від “оригінальності” мови). "Замість того, щоб бути прив'язаним до раніше відомих спільнот, колективний досвід відтепер набуде форми відкритого джерела, що характеризується несподіваними приходами і

відходами незнайомців, зіставленням розрізнених речей і поєднанням віддалених або не пов'язаних між собою подій" [Nan, 2016]. Як контрпроєкт Чау пропонує термін "ксенофон". Чау визначає ксенофона як пронизаного граничним досвідом, спогадами та очікуваннями постколоніальних міжмовних спільнот [Nan, 2016]. Якщо простіше, то ксенофон - це трансмовний суб'єкт, який визнає вплив на себе та свою мову багатьох Інших (як суб'єктів, так і мов), а також свій вплив на усі мови, якими користується; це людина, що відмовилася від "оригінальності" мов, відповідно, й поза розрізненням "рідної - не рідної" мов. Нань Да зазначає, що проєкт ксенофона постає особливо актуальним в ситуації глобалізації, в якій мовна ситуація стає все більш заплутаною, тим самим підриваючи ідею "природного" зв'язку між мовою та суб'єктом [Nan, 2016]. Сама Чау пропонує ексколонізованим стати ксенофонами, а в цій дисертації проєкт ксенофонії пропонується перенести (в першу чергу) на ексколонізаторів.

1.4. Імперіалізм: узагальнена теорія

Цей підрозділ є підсумками того, чим же є імперіалізм, якщо судити з вищенаведених авторів. Дані результати де-факто є проміжними в нашій дисертації, бо ще належить поєднати їх з тими уявленнями про те, чим же є лінгвістичний імперіалізм.

Проте вже видно, що імперіалізм - це комплексне явище, яке розгортається на багатьох рівнях: дослідники першого (Гобсон, Ленін та інші) та другого (світ-системні аналітики) етапів демонстрували його розгортання в економічній площині; Гардт та Негрі демонстрували імперіалізм скоріше як адміністративно-правову реальність; Фанон демонстрував психологічні механізми, що супроводжують імперіалістичне підкорення; Саїд та Баба демонстрували функціонування культурної сфери, що стоїть за імперіалізмом; Чау демонструвала як імперіалізм проявляється на лінгвістичному рівні. Насправді ми можемо занурюватися у дослідження імперіалізму й далі, розкриваючи його на ще не згаданих сферах: соціальній, політичній, мистецькій тощо. Таких сфер можна знайти багато, але дослідження їх усіх не є пріоритетом у цій дисертаційній роботі. Вважаємо, що зазначених авторів нам повинно вистачити задля досягнення потрібної мети розділу, а саме з'ясування взаємозв'язку між імперіалізмом та лінгвістичним імперіалізмом.

Власне, якщо підбивати підсумки, то отримаємо наступне:

- дискурс імперіалізму розгортається як взаємовідносини двох полярностей, ролей, які в принципі подібні до логіки “пана та раба” у Гегеля: “метрополія - колонія”, “ядро/центр - периферія”, “колонізатор - колонізований”, “Я - Інший” тощо. Ці ролі створені штучно і нав’язані панівною силою.
- Баба та Качру були проти бінарного підходу до ситуації колонізації, так чому ми так чіпляємося за бінарну опозицію, яку й самі критикували у Саїда? Бо ця бінарна опозиція - це два полюси, між якими й формується третій простір. Баба, хоча і виступає проти бінарної логіки в цих поняттях, (і робить це резонно, вводячи проміжні ролі; до речі, світ-системний аналіз робить теж саме, коли говорить про напівпериферію), все-таки не відкидає ці ролі, а скоріше доводить, по-перше, помилковість тези про пасивність колонізованого/підпорядкованого/раба (Згадуємо Фанона: колонізований хоче бути визнаним як людина, хоче бути почутим, саме тому він уподібнюється колонізованому) та, по-друге, вводить проміжні ідентичності між цими ролями, таким чином відкидаючи їх дихотомічний, бінарний характер (в якомусь сенсі Баба здійснює гегелівський синтез гегелівських же категорій пана та раба);
- в принципі ми можемо говорити про те, що вищевказані відносини мають просторовий характер, тобто ми можемо територіально визначити де знаходиться ядро (пан), а де знаходиться периферія (раб). Таким чином ми можемо насправді говорити, що імперіалізмом є політикою формування такого простору, в якому буде центр і периферія. І центром є найбільш вагома точка, центр тяжіння, до якого врешті й змушена тяжіти периферія [Zaporozhchenko, 2023, с. 5]. Ми повинні розуміти, що імперіалізм - це штучно створена ситуація, направлена на отримання переваги (зокрема економічної) для метрополії. Відповідно, вона концентрує в собі ресурси, стаючи найбільш “важкою”, впливовою частиною імперії - в економічному, культурному планах тощо. Водночас як зазначав Баба, колонізований здатний на ініціативу і (якщо, звичайно, колоніалізм здійснюється успішно) ця ініціатива направлена в бік метрополії, до колонізатора. Тому коли ми кажемо про центр тяжіння, то маємо на увазі це ж саме: підкорений направляє свою ініціативу до центру, він тяжіє до центру. Тяжіє ж він і тому, що сам вбачає свою вигоду у цьому (долучитися до впливу метрополії), і тому, що його примушують до цього

(наприклад, мілітарною силою), і тому, що він просто немає альтернатив (колонізований знаходить себе в ситуації колонізації, в якій вже немає альтернатив, окрім як працювати на Імперію; до речі, це і є ситуація з мовою: людина знаходить себе у мові, яку вона не обирала, точно так саме й колонізований знаходить себе в колоніальній мові, де для нього вже обрані найменування).

- стосовно мотивації імперіалізму, їх ми виокремили дві. За імперіалізмом однозначно стоїть економічна мотивація і можна навіть сказати, що імперіалізм врешті зводиться саме до економічної експлуатації підкорених. При цьому, як зазначали Гобсон та Аррігі, економічна експансія не обов'язково повинна поставати у категоріях жадібності, наростання прибутку тощо, але може бути вимушеної мірою задля уникнення кризової ситуації середині метрополії. Проте, окрім цього, однозначно за імперіалізмом стоїть бажання до володарювання: Саїд, напевно, найцінніший саме тим, що дозволяє розкрити імперіалізм як намагання європейців констатувати себе як Панів, як тих, хто краще; думаю, можна казати, що підкорення Іншого дозволяє колонізатору підняти свою самооцінку (при цьому як в масштабах індивіда, так і в масштабах нації). Тобто ми маємо 2 зрозумілі мотивації для імперіалізму, складність же у тому, як вони пов'язані. Чи спочатку з'являється бажання панувати, а потім з нього витікає економічний результат? Або економічна перевага паралельно породжує ось цей габітус Пана? Не можемо відповісти чітко, але у будь-якому разі одне одному не заважає, а скоріше формує замкнуте коло.
- З цього статусу кращого Пана, витікає цивілізаторський наратив: Інший/колонізований сприймається як гірший, відповідно, його потрібно навчити, цивілізувати стандартами Пана/колонізатора. Таке цивілізування автоматично передбачає універсалізацію стандартів колонізатора; тобто створення того, що в постмодерні називали метанаративами. Таким чином відбувається гомогенізація простору імперії (культурного і не тільки), розповсюдження ідеології метрополії (в широкому, альтюссерівському розумінні слова) тощо; саме гомогенізацію простору імперії ми б назвали основною функцією імперіалізму, за якою й можна визначати присутність імперіалізму. Здійснення цієї функції повинно передбачати наявність джерела гомогенізації (власне за чиїми стандартами відбувається

гомогенізація) та Іншого простору; центра та периферії. Сюди ж віднести й Імперію Гардта та Негрі, якщо тлумачити її як певний універсальний стандарт адміністрування та права, що нав'язується світу.

- Імперіалізм 19 століття - це все той самий імперіалізм, що від Риму. Є визнання Іншого як варвара - Себе як Кращого - звідси влада, експансія, презирство тощо. Яка ж різниця між Римом та 19 століттям? Імперіалізм 19 ст. - це імперіалізм після Промислової революції. Це імперіалізм, як став промислом/промисловістю, став на рейки ефективності, прибутку, який виконаний з науковою та промисловою скрупульозністю. Це індустріалізований імперіалізм. Ми знаємо цей імперіалізм не просто як походи за славою, не просто як намагання прославити себе в історії, але як систематичний промисел, який ставить собі чітко певну мету - отримання вигоди, який використовує для цього максимально ефективні, раціональні методи (насправді ми тут можемо згадати Хоркхаймера та Адорно). Саме тому "класики" теорії і говорять про економічну сторону імперіалізму - як промисел він має економічний кінець. Але як інструмент, яким можна врешті прийти до цього кінця, використовуються культурний імперіалізм, мовний імперіалізм тощо.

Врешті, ми не будемо виводити якесь просте визначення імперіалізму. По-перше, тому що розуміємо, що його можна доповнювати, якщо проводити аналіз явища в незгаданих нами сферах; відповідно, воно не може бути остаточним. По-друге, вищезазначені характеристики імперіалізму вже й слугують за його визначення. Те, що не завадить зараз зробити - так це підкреслити роль мови в цих характеристиках. Бо кожна з них врешті передбачає певну роль мови під час своєї реалізації.

- Для диференціації "Я - Інший", "колонізатор - колонізований" використовується саме мовний фактор. В принципі ми можемо уявити й максимально прямолінійну ситуацію, де колонізатор та колонізований говорять різними мовами (або колонізатор знає/потребує одну мову, а колонізований декілька: колоніальну та локальну). Але Чау розкриває нам тонший механізм: ситуацію, де акцент виявляється фактором, що позначає присутність Іншого/колонізованого;
- як ми покажемо пізніше, мова може використовуватися у процесі формування самосприйняття колонізатора себе в якості Пана;

- цивілізаторський наратив здійснюється саме через нав'язування мови, оскільки мова постає немов індикатором, на скільки колонізований вже цивілізований;
- формування центру тяжіння, як ми показали, теж пов'язане з використанням мови, адже саме вона здатна на формування сфер впливу.

1.5. Мовний імперіалізм

Теорія мовного/лінгвістичного імперіалізму сконцентрована довкола панівного становища саме англійської мови. Автори, які займаються іншими мовами, зустрічаються рідко. Ускладнює ще й те, що свої дослідження вони роблять локальними мовами, а не глобальними, які б були зрозумілі автору дисертації. Англійська, таким чином, ідеальне поле для розгортання цієї теорії, бо це глобальна мова, це lingua franca, яку зрозуміють усі. Щобільше, деякі автори в рамках цієї теорії (в першу чергу Качру) побачили в англійській потенціал для контратаки панівної ідеології, чому і присвятили свої теорії. Тому англійська насправді функціонує одночасно і як медіатор для влади, панівної ідеології, і як медіатор для контрідеології.

1.5.1. Р. Філліпсон: критика найбільшого теоретика напряму

Філліпсон, напевно, є найвпливовішим теоретиком лінгвістичного імперіалізму; враховуючи, що цей напрям відносно нішевий, саме Філліпсон є тим єдиним автором, який зустрічається у всіх інших, хто пише в рамках цієї теорії.

Філліпсон розглядає лінгвістичний імперіалізм як підвид лінгвоциду. Лінгвоцид він визначає як "ідеології, структури та практики, які використовуються для легітимації, здійснювання та відтворення нерівного розподілу влади та ресурсів (як матеріальних, так і нематеріальних) між групами, які визначаються на основі мови" [Phillipson, 1992, с. 56]. Лінгвоцид може бути внутрішньомовним та міжмовним. Внутрішньомовна - це коли один діалект є привілейованим та вважається універсальним стандартом для мови (наприклад, англійський та американський акценти є стандартом для англійської, хто б і де б її не вчили); міжмовний - це виправдання чи паплюження в дискурсі однієї мови, а не іншої, що

відбувається в процесі *розподілу ресурсів* (наприклад, коли англійська мова проголошує себе мовою прогресу, водночас локальні мови починають асоціюватися з відсталістю) [Phillipson, 1997, с. 239]. Хочемо виділити момент з розподілом ресурсів, бо для Філліпсона мовні відносини, зокрема відносини домінації та витіснення, переплетені з боротьбою за владу та ресурси - це насправді споріднює перспективу Філліпсона з дискурсом імперіалізму.

Щодо власне мовного імперіалізму, то тут де-факто присутні два його розуміння. Перше - це розуміння його як явища, яке потрібно вивчати. Тут мовний імперіалізм (англійської мови) визначається Філліпсоном як "домінування англійської мови, що стверджується та підтримується встановленням і постійним відтворенням структурних і культурних нерівностей між англійською та іншими мовами" [Phillipson, 1992, с. 47]. Чому мова саме про англійську: Філліпсон обмежує своє дослідження лінгвістичним імперіалізмом саме англійської мови, частково тому, що він сам мав досвід викладання англійської у країнах Африки. У цьому розумінні мовний імперіалізм констатується як одна з форм лінгвоциду. Друге - це розуміння мовного імперіалізму як теорії, перспективи, через яку власне і досліджується мовний імперіалізм як явище. Тут Філліпсон хоче бачити теорію лінгвістичного імперіалізму як спосіб "виявляти несправедливість або дискримінацію, щоб створити основу для їх усунення" [Phillipson, 1992, с. 30]. Відповідно завданнями постає дослідити "як і чому певні мови домінують на міжнародному рівні" [Phillipson, 1992, с. 103] та "як мова сприяє нерівному доступу до суспільної влади та як мовні ієрархії діють і легітимізуються" [Phillipson, 1997, с. 241].

Філліпсон виділяє 3 операції, що формують мовні ієрархії (відповідно які є ключовими для дискурсу лінгвістичного імперіалізму). Перша - стигматизація мов, над якими домінують, які витісняють. Серед формами стигматизації, які згадує Філліпсон, присутні ті, які добре відомі українській мові: це таврування мови як діалекту або говірки (наприклад, російської мови). Окрім цього можна до форм стигматизації можна додати сприйняття мови або діалекту як провінційних (зокрема цього можна досягнути через витіснення носіїв до провінції), сприйняття мови або діалекту як таких, що нездатні виконувати певні функції (цей приклад гарно присутній у Фіхте, який вважав, що не-німецькі мови не здатні на ефективне вираження абстрактної думки, на відміну від німецької) тощо [Phillipson, 1992, с. 165].

Друга - глорифікація панівної мови. Наприклад, через тези, що якась мова є більш ясною та раціональною за іншу (як німецька у Фіхте, яка спроможна ефективно виражати абстракції), або що якась мова має більший/багатий словниковий запас (а це вже кейс російської мови) тощо [Phillipson, 1992, с. 165].

Третьою операцією Філліпсон виділяє раціоналізацію ієрархії, прикладами якої наводить такі тези: панівна мова як Божественна мова (тут дуже швидко згадується арабська); мова розуму, логіки та прав людини; мова вищої етнонаціональної групи; мова прогресу, сучасності та національної єдності (саме останній приклад доволі цікавий, тому що прямо вказує на національні мови) [Phillipson, 1992, с. 166]. Зазначимо, що де-факто ці всі 3 операції відбуваються паралельно та нерозривно, а розчленовуються лише у теорії. Приклад того ж Фіхте це демонструє найкраще: німецька може бути панівною тільки, якщо припустити неспроможність інших мов бути раціональними, відповідно саме вона виявляється єдиним вірним чинником національної єдності.

Момент, який поєднує Філліпсона з теоріями імперіалізму: спираючись на погляд Й. Галтунга, Філліпсон розмежовує панівний на планеті центр (потужні західні країни та їхні політичні та економічні інтереси) й підпорядковану центру периферію (слаборозвинуті країни) [Козак, 2014, с. 213]; це насправді споріднює його погляди ще й зі світ-системним аналізом. Власне своєю *основною метою* він вказує те, що хоче показати, як центр впливає на периферію через лінгвістичну політику та у(не)можливлює доступ до ресурсів, влади тощо [Phillipson, 1997, с. 243]. Ця лінгвістична політика, про яку говорить Філліпсон, де-факто уходить коренями ще у колоніальні часи та відтворює колоніальну логіку (відносини метрополії та периферії). Вона виступає засобом гегемонії. Коли Філліпсон говорить про гегемонії, він спирається на А. Ґрамши, відповідно лінгвістична політика (як засіб гегемонії) постає як сила, що створює згоду, переконує, це “битва за серця і уми” [Phillipson, 1997, с. 246]; це те, що на початку дисертації ми називали “м’якою силою”, тобто лінгвістична політики виявляється ще й прихованою від очей того, на кого вона направлена.

Як вже зазначили, Філліпсон обмежує себе вивчення саме імперіалізму англійської мови. Відповідно й уся його теорія розгортається саме як критика англійської мови. Отже, тому в фокус його уваги попадає ELT, тобто “English Language Teaching” - програма та практика навчання

англійської мови non-native speakers (вчителями, які є native speakers), частиною якої він був і сам. Саме ELT Філліпсон розкриває як ось цей завуальований інструмент гегемонії: спеціалісти з ELT у його перспективі постають агентами імперіалізму, що виступають джерелом стримування соціально-економічного розвитку держав Третього світу [Berns, 1998, с. 275], цим уможливлюють їх експлуатацію Першим світом; при цьому вони не усвідомлюють цього впливу (відповідно, навіть і сам Філліпсон був таким агентом) [Berns, 1998, с. 274]. Щобільше, сектор освіти є особливо важливим для практик гегемонії, оскільки "освіта є важливим місцем для соціального та мовного відтворення, прищеплення відповідних знань, навичок і ставлень, а отже, посідає чільне місце у процесах лінгвістичної ієрархізації" [Phillipson, 1997, с. 248].

Він констатує, що англійська є символічним капіталом. Бурдьє визначав символічний капітал як кредит (у широкому розумінні цього терміну) - механізм, за допомогою якого капітал надходить безпосередньо у капітал [Bourdieu, 1980, с. 215]; Філліпсон теж пише, що (англійська) мова надає можливість для матеріального та символічного прибутку і взагалі називає лінгвістичний капітал найкращим прикладом символічної сили [Phillipson, 2008, с. 40].

Щодо прибутку. Філліпсон говорить про неоімперію, яка є історією про бізнес на фінанси (на відміну від імперії та, відповідно, класичного імперіалізму, які базувалися на військовій силі). Тобто гегемонія та панування в сучасності відбувається завдяки економічному інструментарію (можемо згадати тут світ-системний аналіз), але важливим інструментом цієї фінансової гегемонії виступає саме англійська мова; англійську він називає lingua nullius неоімперії, тобто сплітає лінгвістичне та фінансове панування. Головними фігурами в неоімперії таким чином постають США та Великобританія як країни-володарки англійської мови [Phillipson, 2008, с. 10].

Від себе додамо, що під неоімперією пропонуємо розуміти Імперію Гардта та Негрі. Сам Філліпсон, на жаль, не дає чіткого опису неоімперії, хоча увесь час використовує цей термін. Він сам дає натяки (на жаль, лише натяки) на доречність такого порівняння з Імперією; хоча, напевно, єдиною спільною рисою виявляється констатація економічного характеру неоімперії та Імперії [Phillipson, 2008, с. 40].

При цьому Філліпсон говорить як мінімум про 2 способи встановлення економічного панування та досягнення прибутку. Перший -

це індустрія викладання англійської мови, яка приносить великі прибутки країнам, яким належить англійська, тобто США та Великобританія (трошки нижче ще згадаємо, що обов'язковим елементом вивчення англійської проголошується навчання у native speaker). Але більш важливим є другий - англійська мова служить для інтеграції спільнот та груп інтересів до цієї самої (нео)Імперії, її консолідуючим фактором (з нашого боку вважаємо, що краще говорити про інтеграцію у світ-систему; оскільки англійська виступає мовою глобальної комунікації, то й інтеграцій йде в глобальність, а не просто в конкретну імперію) [Phillipson, 2008, с. 16]. "Англомовна еліта" конкретних країн, на його думку, служить не своєму народові, але "народу" глобальному, англомовному (забуваючи про інтереси локальні), зміцнює глобальну економіку та створює прибуток для тих країн, які займають чільне місце в цьому глобальному економічному просторі [Phillipson, 2018, с. 10].

Філліпсон поєднує мовний фактор та процес націєтворення. З посилання на Андерсона та його уявні суспільства, Філліпсон пише, що еліти ексколонізованих територій говорять не локальними для їх регіонів мовами: "Ключовою державною мовою є не урду в Пакистані, бангла в Бангладеш, суахілі, хауса та інші африканські мови в багатьох постколоніальних уявних спільнотах (порівняно з японською та корейською як панівними національними мовами). Спадщина лінгвістичного імперіалізму означає, що уява еліт нерозривно пов'язана з імперіалістичною мовою". Відповідно, й дії еліт направлені на уявну спільноту, яку ми запропонували називати Імперією, а не на локальні уявні спільноти.

Це чільне місце відводиться Філліпсоном США та Великобританії [Phillipson, 2018, с. 33]. Він вказує, що перша згадка про англійську мову як про "світову" датується 1934 роком: це відбулося на конференції в Нью-Йорку за фінансування Фонду Карнегі, яка спеціально була спрямована на встановлення тісної співпраці між США та Великобританією *для досягнення глобального впливу* [Phillipson, 2018, с. 27]. З того часу англійська систематично та активно застосовується задля встановлення гегемонії цими країнами у світі і робиться це шляхом перетворення багатомовного світу на монолінгвальну єдність [Phillipson, 2018, с. 33]. Зокрема саме через англійську мову транслюються демократичні принципи та цінності, які гомогенізують політичний простір (можемо навіть згадати Фукуяму) вслід за мовним [Phillipson, 2008, с. 39].

Але окрім названих країн Філліпсон як агентів (нео)імперії виділяє ще й Світовий банк та МВФ. Він звинувачує їх у тому, що в їх основі лежать все ще колоніальні мовні ієрархії і своєю діяльністю, зокрема через міжнародну допомогу, вони "заохочують консолідацію імперських мов в Африці" [Phillipson, 1997, с. 246].

Саме міжнародна допомога та контроль за нею проголошується важливим інструментом зокрема й лінгвістичного контролю. По-перше, ця допомога надається лише тим країнам, які вже попали до сфери впливу англійської мови. По-друге, допомога часто передбачає й допомогу у вивченні англійської мови.

Зробимо ремарку стосовно перетворення багатомовного світу на "мономовний". У Філліпсона рефреном повторюється думка чимось подібна до тієї, що була у Баби: англійців виховують як гегемонів, вони не усвідомлюють своєї ролі. Їх світ - монолінгвістичний, а полілінгвістичність приховується від них лінгвістичною політикою їх же країн; політикою, що цілковито направлена на створення мономовності. Відповідно, Філліпсон пише, що мешканці Великобританії (або США) "бачать речі інакше, ніж інші", натякаючи на мовну однозначність та одноманітність світу для них [Phillipson, 2018, с. 40]. Таким чином, native speaker англійської навіть не бачить потреби у вивченні інших мов.

Домінація англійської мови в світі є прямим наслідком колоніалізму та нав'язування цієї мови за допомогою силових методів. До речі Філліпсон мимохідь згадує й російську, яку нав'язував Радянський союз [Phillipson, 1992, с. 341]. Але на відміну від грубих силових методів колоніальних часів, коли здійснювалися тілесні покарання за використання рідної мови, наприклад, в Уельсі чи Кенії, "в постколоніальні дні" мовна політика зробила ставку на переконання; тепер вона потребує легітимації [Phillipson, 1997, с. 239]. До речі це саме те, про що ми говорили у вступі в дисертацію: навіть в рамках мовної політики, яка і так є "м'якою силою", відбуваються певні "пом'якшення", тобто відмова від силових методів нав'язування.

Так, освіта англійської мови базується на 5 міфах, які штучно створені задля просування англійської у світі, розширення її впливу через долучення до ELT чи інших форм її вивчення. Філліпсон навмисно називає їх міфами, або підкреслити їх хибність та відірваність від реальності. Що це за міфи: міф монолінгвізму, міф native speaker, міф раннього початку, міф максимальної експозиції та міф субстракції [Phillipson, 1992, с. 311].

Окремо проговоримо ті тези, які лунають від Філліпсона про lingua franca. Філліпсон критикує заяви, що англійська мова є сучасною lingua franca, при цьому починає він це з історичного аналізу поняття (визначаючи, що взагалі таке lingua franca та показуючи, що англійська не підпадає під це визначення). Якщо заходити з такої, то lingua franca можна ототожнити з піджином - тобто це спрощений варіант мови (відносно "мов-батьків"), який формується на стику культур/мов, які опинилися у потребі комунікації одна з одною; піджин вбирає в себе різноманітні елементи з кожної з таких мов; "lingua franca в первісному розумінні цього терміну — це неповна мова, мова піджину, а не рідна мова" [Phillipson, 2018, с. 20]. У такому розумінні lingua franca потрібно підкреслити 2 моменти. Перший (який Філліпсон не називає, кажемо його від себе) - піджин/lingua franca формується на стику, тобто у "третьому просторі", як його називав Баба. Відповідно, це "креативний" простір, який має змогу до породження нового (нових ідентичностей, мов тощо), і сам піджин/lingua franca теж є гібридом. Друге (це вже говориться Філліпсоном) - піджин/lingua franca нікому не належить; це мова-посередник, яка не для кого не є рідною [Phillipson, 2018, с. 3]. Виходячи з цього, навіть якщо ми погоджуємося на статус англійської як lingua franca, то в нас немає підстав назвати її піджином, бо англійська викладається виключно у "чистому" вигляді. Перефразуємо: якщо по-нормальному lingua franca має змішувати мови, то англійська поширюється тільки у формі "чистої" британської чи американської, тобто стандартом мови виступає саме їх акцент, лексикон, граматика, семантика тощо - тому англійську Філліпсон називає імперіалістичним проєктом. За цією логікою тоді будь-який проєкт міжнародної "чистої" мови - імперіалістичний; отже, справжня lingua franca має бути відкрита до впливу від локальних мов.

Хотілося б розгорнути критику Філліпсона. Критика буде доволі ґрунтовною, бо де-факто саме його концепт і є основоположним для усієї ідеї лінгвістичного імперіалізму.

Почнемо з концептуального моменту: де-факто як і Саїд, Філліпсон імпліцитно уявляє відносини між native та non-native speakers як бінарну опозицію, в якій на ініціативу здатен тільки native speaker/спеціаліст з ELT. Відповідно, відносини влади викриваються виключно як репресивні: ініціатором репресії постає native speaker, який отримує привілеї від цих репресій, а non-native speaker припускається тотальна пасивність. Власне таке бінарне уявлення одразу стало приводом для критики Філліпсона, особливо з боку дослідників, які самі є вихідцями з екс-колоній: вони

зокрема звертали увагу на добровільність вивчення ексколоніальної мови, на переваги, що вона їм надає тощо [Berns, 1998, с. 273]. В цілому ця критика дуже співзвучна з критикою Саїда, яку здійснював Баба: колоніалізм/мовна гегемонія повинна розглядати як ситуація "третього простору", відповідно передбачати проміжні ідентичності, розмову про яких не можна зводити до термінів репресії [Berns, 1998, с. 280]. Цікаво, що навіть сам Філліпсон же дає підстави до такого розгляду, коли говорить про "правильну" lingua franca як про мову, що утворюється "на стику".

Стосовно визначень лінгвоциду. Спростити його визначення можна наступним чином: лінгвоцид - це нерівний розподіл благ між групами, які визначаються за ознакою мови (відповідно, ієрархізація цих груп буде пов'язана з ієрархізацією мов). Як буде повторюватися ще не раз, напевно, головною проблемою Філліпсона є те, що увесь час щось плутає або зміщує акценти. Саме слово "лінгвоцид" розшифровується як "вбивство мов", але у цьому визначенні говориться скоріше про експлуатацію соціальних груп (і так, експлуатація не передбачає вбивство, хоча активна експлуатація і може до цього довести; мертвий раб роботи не зробить). Тобто Філліпсон немов підміняє поняття: за лінгвоцид намагається видати "соціоцид".

Можемо припустити, чому так робиться. В такому визначенні він імпліцитно закладає тези, що: а) мови не можуть існувати без соціальної групи, яка визначається цією мовою (яка може назвати цю мову рідною); б) соціальна група може бути легко визначена через мову. Хочеться виразити сумнів стосовно доречності цих тез.

Щодо тези "а)". Есперанто - мова, яка існує з дуже невеличкою кількістю тих людей, що можуть назвати її рідною. Але сама есперанто створена як lingua franca, тобто мова, що повинна виступати другою до рідних мов. Відповідно, ця мова живе та функціонує без залежності від соціальної групи, яка називає її рідною.

Щодо тези "б)". Ця теза швидко крушиться, якщо ми займаємо позицію транскультуралізму та трансмовності. В принципі теорія Філліпсона базується на принципах мультикультуралізму, зокрема зіткнення культур та мов імпліцитно сприймається ним як боротьба на виживання, як спроби витіснення; тобто суб'єкт постає як поле бою, на якому повинна запанувати лише одна мова. Але трансмовна (транслінгвістична) методологія сприймає суб'єкта як перетин культур та мов, які співіснують в ньому. Відповідно, тепер важко визначити суб'єкта або соціальну групу суто за мовною ознакою. Наприклад, малієць, який знає

французьку, одну з 13 регіональних мов та на додачу може ще знати арабську як мову своєї релігії - як визначити його за лінгвістичним фактором? Його не можна визначити через одну з мов, оскільки він дотичний ще до кількох. Наприклад, українець, який знає українську, все життя говорив російською, можемо додати ще сюди англійську, яка є must have на його роботі - як визначити його? Відповідно, ми можемо казати про лінгвістичну дотичність, але не визначення суб'єкта/групи за лінгвістичним фактором. Щобільше, таке сприйняття суб'єкта автоматично передбачає ще й певну автономність мов стосовно суб'єкта: мові не обов'язково укорінюватися в групі, щоб існувати та функціонувати; вона може немов розтікатися по різних сферах, соціальних групах, суб'єктах тощо, тобто існувати "на поверхні", а не в їх "глибині" (якщо казати без метафор в дусі постмодернізму: мові не потрібно для існування, щоб хтось думав нею, називав її рідною тощо, достатньо щоб хтось її знав і хоч часом використовував.). Відповідно до всього цього, лінгвоцид повинен визначатися скоріше як витіснення мов з їх ареалу використання.

Напевно, головною проблемою Філліпсона є те, що він плутає поняття. Усюди Філліпсон говорить про ієрархію мов, про те, чому одні мови використовуються частіше інших або чому одні мови вважаються більш привілейованими за інші тощо. Цим самим ***він насправді плутає ієрархію та імперіалізм***. Метою ще перших дослідників імперіалізму було розкрити імперіалізм не просто як експансію, яка є, напевно, найбільш помітною ознакою імперіалізму (проте не зводиться до нього). Точно так само й ієрархізація мов повинна бути розкрита як складова лінгвістичного імперіалізму, але не ототожнюватися з ним. Саме ототожнення їх є великою помилкою Філліпсона, помилкою, яка, на жаль, закладена у саме його визначення мовного імперіалізму, відповідно, яка "переноситься" на всю теорію цього напряму.

Окрім цього, фокус Філліпсона постійно спадає з проблематики власне мови до проблематики економічної. Здається навіть, що він або зісковзує з теми, або знову ж плутає щось. Усі роботи він починає завжди зі вже згаданих мовних ієрархій, які водночас завжди в нього описуються якось абстрактно (лише з легкими натяками на те, де шукати конкретику). Але дуже швидко він впадає в критику неоліберального режиму, Світового банку, каже про глобальний Північ, що експлуатує глобальний Південь тощо [Phillipson, 1997, с. 241] - іншими словами, він перестрибує на критику економічного режиму. Можна зрозуміти, що у його сприйнятті лінгвістична

ієрархія врешті об'єднується з економічною експлуатацією - це те, завдяки чому насправді можна об'єднати лінгвістичний імперіалізм Філліпсона з імперіалізмом в принципі; він й сам пише, що мовний імперіалізм переплітається зі структурою імперіалізму [Phillipson, 1992, с. 193]. Але ним взагалі не розкривається те, як власне мова уможливлює цю експлуатацію, як саме відбувається це переплетення; є початок (мовна ієрархія), є кінець (економічна експлуатація), але середину він повністю немов демонстративно ігнорує.

Найголовніший пункт критики, яка лунає стосовно Філліпсона дуже часто: Філліпсон не пропонує ніяких рішень. Звичайно, він й сам ставить собі за мету в першу чергу порушити питання, підняти його для обговорення, розкрити публіці очі на проблему влади англійської мови. Але проблема у тому, що він навіть не надає натяків як цю проблему можна вирішити. Чи передбачає вся ця критика англійської мови необхідність її демонтажу як lingua franca? Навряд, бо це б було просто наївно очікувати. Чи потрібно щось змінювати в мовній парадигмі? На це відповіді теж немає.

Ототожнення lingua franca та піджину теж має проблему. З одного боку, а саме з погляду історичного екскурсу, воно правильне: сам термін lingua franca виник у ході торгівлі між арабами, які й вигадали термін для позначення мов європейців (яких вони ототожнювали з франками); саме торгівля й потребувала спільної мови, піджину, який обмежувався виключно торговими операціями. Але, з іншого боку, таке ототожнення упускає одну деталь, через що постає навіть деструктивним. Ця деталь - койне, тобто вже "повноцінна" спільна мова, які була прийняти декількома культурами задля взаємної комунікації (власне назва йде від грецької койне, яка стала lingua franca елліністичного світу). Деструктивно вважати, що lingua franca повинна бути примітним піджином; справжня lingua franca може бути лише повноцінною мовою, тобто койне. І навіть та ж англійська вже має усе, щоб стати lingua franca/койне, питання лише у тому, що є певні фактори, які стримують її від цього - і саме виявленню та критиці цих факторів Філліпсон і займався.

1.5.2. Ю. Цуда: екологія мовної парадигми як альтернати панівному порядку

У Цуди немає такої кількості відомих публікацій, як у Філліпсона (щобільше, оскільки він пише локальною мовою, японською, то в нього

немає такої популярності), але великою перевагою Цуди є те, що він спробував не просто критикувати гегемонію англійської, але запропонувати якесь рішення для проблеми, яке він назвав “екологією мовної парадигми”. Окрім цього, Цуда виділяється тим, що розкриває гегемонію англійської на комунікативному рівні, який потім вже трансформується в ідеологічний.

Англійська для Цуди панівною, найбільш розповсюдженою мовою, яка здійснює лінгвістичну гегемонію. Що варто похвалити, гегемонія ним розкривається насправді як комплексне явище, що відбувається одночасно на декількох рівнях (хоча його тлумачення не вільне від вже класичних проблем).

По-перше, найголовнішим у Цуди є (мовна) класова структура міжнародної комунікації, яку він виділив. Критерієм розрізнення цих класів є рівень володіння мовою (англійською). Серед них такі: (1) володіння мовою як рідною, (2) володіння мовою не як рідною (3) відсутність володіння мовою [Tsuda, 2013]. В одній наших минулих статей для спрощення розуміння ми використовували позначення цих класів в англійському варіанті: “native speakers”, “non-native speakers”, “non-speakers”, оскільки тоді не бачили ефективного способу перекласти ці терміни [Панов, 2021b, с. 42]. Зараз же запропонуємо переклад цих понять, який вважаємо доволі вдалим; це буде резонно зробити в дисертації, яка присвячена критиці панування англійської мови (зокрема у науковому дискурсі). Тож пропонуємо native speaker перекласти як рідномовець, non-native speaker - нерідномовець, non-speakers - немовець.

Цуда характеризує native speakers (англійської мови) як “елітний” панівний клас, натомість non-native speakers та non-speakers - «знемовлений» робітничий клас в міжнародному спілкуванні. Перевага можливостей native speakers пов’язана з їхньою здатністю висловлювати ідеї легше та лаконічніше у той час, як non-native speakers відчувають труднощі в процесі цього (не кажучи вже про non-speakers, хто взагалі не може висловити свою думку). Більш того, Цуда, посилаючись на Дж. Такаші, вказує на низку стратегій, за допомогою яких native speaker може виключити non-native speaker з дискусії: серед них стратегії прискорення мовлення, використання жаргону/діалектики та загалом складної лексики, використання складних граматичних зворотів тощо. Інакше кажучи, завдяки кращим знанням мови native speaker може домінувати й навіть забирати голос non-native speaker під час диспуту. Отже, native speakers постають як панівний клас з точки зору комунікації та як клас в

інформаційному секторі, що підтверджується, зокрема, для Цуди домінуванням англомовних ЗМІ (особливо Америки) [Tsuda, 2013; Панов, 2021b, с. 41].

Про немовців сказано мало, але тут і немає багато чого говорити: немовці, оскільки не володіють англійською, повністю викреслені з міжнародної комунікації. Вони “німі та глухі”. Особисто автору дисертації подобається ця фраза Цуди: “people who do not speak English constitute the "muted" working class of international communication”; “muted”, тобто заглушені, у яких вимкнули звук (при цьому нерідномовці “muted” у сенсі, що їм виключили голос; немовці ж “muted” у сенсі, що їм виключили як голос, так і вуха) [Tsuda, 2013]. Якщо нерідномовець має змогу в ній брати участь, але рідномовець здійснює певні операції, стратегії, заходи тощо для його заглушення, то немовець знаходяться повністю поза нею. (Різниця тут важлива, хоча і не одразу помітна: хоча обидва класи врешті виявляються де-факто субальтернами, але у нерідномовців залишається змога для опору, контратак, оскільки вони просто заглушені, але не викреслені. Це положення критично важливе для теорії, яку будемо висувати далі: зміна мовної парадигми можлива зсередини, саме діяльністю нерівномовців та вмінням ефективно боротися зі стратегіями заглушення). Підкреслимо, що цю структуру він називає структурою *міжнародної* комунікації [Tsuda, 2013], тобто вона функціонує як структура глобальних відносин.

Таким чином насправді ми повертаємося до тієї ж самої бінарної опозиції, що присутня у Саїда та Філліпсона (на відміну від них, напевно, Цуда цю опозицію робить експліцитною, аргументує її): провідна роль у мові - тобто роль автора, творця, суб'єкта, особи, яка формує цю мову і загалом має право її формувати - відводиться native speaker; пасивна роль - приймальник і відтворювач, “двійник” і споживач концепції – non-native speaker; немовцю ж відводиться максимум роль об’єкта для мови/мовлення, навіть, хочеться сказати, *роль відсутності* [Панов, 2021b, с. 44].

Щобільше, розвиваючи логіку Цуди, додамо, що гегемонія англійської мови, яка описана ним, дозволяє стверджувати, що у рідномовця англійської мови є можливість ігнорувати присутність Іншого, оскільки він заглушений (пізніше ми ще опишемо теорію соціолектів Барта, але поки що скажемо, що сенс “сильного”, “щільного” соціолекту у тому, що він не впускає в себе Іншого, не виявляє інтересу до нього та констатує його як об’єкт мовлення, а не як суб’єкта [Barthes, 1986, с. 106]).

Саме з такої пасивності випливає другий елемент гегемонії - колонізацію свідомості. Як і постколоніальні теоретики, Цуда говорить про колонізацію свідомості (саме тому гегемонія англійської мови і називається в нього неоколоніальним проєктом; який насправді схожий з проєктом Рей Чау), яка здійснюється через контроль того, як люди сприймають себе. Цей же контроль здійснюється завдяки двом операціям, які проводяться з культурою та мовою колонізованого: з одного боку приниження місцевої культури та мови, з другого - піднесення культури та мови колонізатора [Tsuda, 2013]. Врешті Цуда говорить, що "англійська мова викликає не лише мовну та комунікативну нерівність, але й почуття тривоги та незахищеності, особливо з боку неангломовних людей" [Tsuda, 2013] - це виникає саме як результат цих операцій приниження й піднесення, оскільки де-факто колонізований (нерідномовець або немовець) втрачає свою цінність. Тобто це все майже як у Фанона - формується комплекс неповноцінності, який підштовхує до уподібнення білій людині та вивчення мови колонізатора; присутній аспект психологічний, який врешті підштовхує неангломовця до вивчення цієї мови задля подолання цих негативних емоцій.

Цю колонізацію свідомості він зближує з ідеологічним пануванням [Ларченко, 2007, с. 84]. Оскільки на комунікативному рівні рідномовцю вдається заглушати нерідномовців, то відповідно у комунікативному просторі може існувати лише одна ідеологія - ідеологія рідномовців, тобто ідеологія США як країни англійських рідномовців (Цуда говорить про панування саме США, майже не згадуючи Великобританію; можливо це можна пояснити тим, що саме культура США сильно вплинула на Японію після поразки у Другій Світовій). Нерідномовець постає у нього лише пасивним вмістилищем для ідеології. Ідеологічне панування укріплюється ще й тим, що в англомовному просторі найбільші ЗМІ - тобто найбільш гучні голоси в утвореному англійською комунікативному просторі - належать саме США (Можливо саме тому Цуда й опускає Великобританію; хоча ВВС можна назвати дуже впливовим світовим ЗМІ).

З активної позиції рідномовця та пасивної/заглушеного нерідномовця витікає те, що "решту світу просто бомбардують образами, ідеями та цінностями, які їм не належать" ; водночас "той, хто контролює канали та медіа транснаціональних телекомунікацій, може контролювати глобальні відносини" [Tsuda, 2013], оскільки вони є активним й впливовим учасником комунікації, які здатні формувати думку пасивних нерідномовців. До речі

Філіпсон також звертає увагу на гегемонію native speakers в інформаційній сфері. Зокрема, він акцентує увагу на тому, що її гегемонія бере початок з 1934 року, коли вперше виникла ідея англійської як мови міжнародного спілкування. Для Британії, особливо для прем'єр-міністра В. Черчилля, англійська мова була інструментом поширення ідей, можна сказати, магістраллю транспортування ідей. З цього погляду, native speaker відіграє роль ідеологічного інтерпретатора, тоді як non-native speaker є, як і для Цуди, пасивним реципієнтом [Phillipson, 2008].

Нарешті третій елемент гегемонії - це гегемонія культурна та "гегемонія ідентичностей". Початковим пунктом його "екології" є те, що мова є важливим (якщо не найголовнішим) чинником формування (культурної) ідентичності [Ларченко, 2007, с. 89]. Засилля англійської мови відповідно виявляється загрозою локальним ідентичностям (лінгвістичне панування ототожнюється з культурним; витіснення та зникнення мов - з витісненням за зникненням культур та ідентичностей), тож його "екологія" в першу чергу направлена на захист саме ідентичностей (за допомогою лінгвістичного "інструментарію").

Глобальна англійська формує й просуває глобальну культуру. Ця глобальна культура для Цуди є культурою глобалізації, але яка центрована довкола США: "Американський спосіб відчуття [feeling] і мислення стають дуже помітними і, отже, впливовими" [Tsuda, 2013]. Ця центрація виникає як наслідок наявності у США потужної культурної індустрії (Голлівуд) та великих ЗМІ. Ця культура описується як комерційна та консюмеристська, максимальні прибутки від якої до речі отримує США (як єдиний, хто має голос, як центр цієї культури).

Врешті така комплексна гегемонія англійської мови формує "прийняте як належне припущення" про необхідність використання англійської мови: "Англомовні люди несвідомо вважають, що англійською мовою користуються всі люди; а саме, вони несвідомо дотримуються мовної імперіалістичної свідомості, тоді як неангломовні люди припускають використання англійської мови як неминуче, що вказує на колонізацію їхнього розуму" [Tsuda, 2013].

Врешті Цуда коротко перераховує негативні наслідки панування англійської мови:

"1) мовна та комунікативна нерівність, що завдає великої шкоди носіям інших мов, крім англійської;

2) дискримінація неангломовних людей і тих, хто не володіє англійською мовою;

3) колонізація свідомості неангломовних людей, що спричиняє розвиток у них мовної, культурної та психологічної залежності та ідентифікації з англомовними, їх культурою та народом" [Tsuda, 2013] (і тут теж дуже гарно лягає порівняння з Фаноном: ідентифікація виявляється виходом з відчуття неповноцінності. Хоча тут варто підкреслити і різницю з Фаноном: у Цуди акцент стоїть на пасивності нерідномовця, тому ідентифікація з'являється тому, що єдиною "активною" ідентичністю виявляється англомовна, бо, наприклад, японська просто заглушується).

Щодо другого пункту, дискримінації, то Цуда зазначає, що англійська (принаймні в деяких куточках світу) вважається мовою, володіти якою престижно; мова виявляється ресурсом престижу, доступ до якого ієрархію та відповідно дискримінацію: : "Дискримінаційне сприйняття та ставлення до неангломовних людей виправдовує соціальну ієрархію, яка розміщує рідномовців англійської мови у верхній частині порядку, водночас нерідномовці англійської поміщаються в середину, а немовці англійською розташовуються внизу." [Tsuda, 2013]

Окремо проговоримо те, що глобальна англійська мова виконує ще й роль контролю робочої сили. Посилаючись на Пеннікука, Цуда говорить, що англійська мова виступає регулятором потоку людей/робочої сили та обмежує/надає дозвіл до професійних сфер [Tsuda, 2013] (пізніше ми згадаємо суспільство контролю Делеза, в якому повернемося до цієї нотатки Пеннікука та Цуди).

Заслуга Цуди у тому, що він пропонує стратегію для контратаки цієї гегемонії англійської мови, яку називає "екологією мовної парадигми". "Екологія" базується на (невід'ємних) Правах людини та де-факто робить все навпаки у порівнянні з моделлю гегемонії англійської. Кінцевою метою "екології" є захист національної та культурної суверенності усіх країн. Наріжним каменем цієї парадигми є теза, що "мова є цінним середовищем, яке створює нас і нашу культуру" [Tsuda, 2013]. Мова як середовище - це те, що непогано показує логіку Цуди: навколишнє середовище якщо й не повністю, але визначає/впливає на ідентичність людини. "Екологія" вважає, що "мова - це люди, а люди - це мова. Тому нерівність між мовами означає нерівність між людьми. Смерть однієї мови – це смерть її носіїв" [Tsuda, 2013].

Відповідно, ключовими пунктами “Екології” постають: 1) Право на мову, 2) Рівність у спілкуванні, 3) Багатомовність і мультикультуралізм. Далі разом з Цудою розкриємо кожний пункт [Tsuda, 2013]. Відмітимо “мультикультуралізм”. Не транскультуралізм, який нами вважається доречнішим. Методологія мультикультуралізму часто імпліцитно припускає бінарність культур, де одна виявляється активною, інша пасивною, запресованою.

(1) Право на мову. Сенс першого пункту в тому, що кожен має право використовувати (та не використовувати), ідентифікувати себе та вчити мову виключно за власним розсудом і так у будь-яких обставинах. Посилаючись на Філліпсона, Цуда підкреслює два аспекти. Перший - що мова є каналом *участі* (особливо важливий для нас момент) та інтеграції в суспільство, саме тому у всіх повинен бути вільний доступ до національної мови. Проблеми в цьому доступі автоматично стають проблемами політичного характеру, а саме (не)можливості участі в політичному своєї нації/національної держави. Другий - що фактором ідентифікації себе з мовою є емоційний зв’язок і на основі цього Цуда пропонує визнати емоційний зв’язок частиною мовних прав людини.

Як розуміється автором дисертації, сенс другого пункту сповна розкривається, якщо згадати контекст англійської мови та як вона себе позиціює. Англійська тисне на раціональний аспект, мов з *функціонального* погляду максимально *резонно* вчити саме англійську, бо вона вже є найрозповсюдженішою, найвживанішою, найбільш функціональною тощо. І саме як контраргумент до цієї “раціональності”/функціональності англійської мови, Цуда та Філліпсон наполягають на визнанні важливості емоційного аспекту мови.

(2) Рівність у спілкуванні. Передумовою цього правила є теза, що усі мови між собою рівні. Відповідно, якщо в ситуації, коли дві людини говорять англійською та японською, хтось із них переходить на мову співрозмовника (скоріше за все на англійську) – це і є нерівність у комунікації, це і є ієрархія/нерівність мов. Головною проблемою в цьому питанні Цуда вважає те, що використання англійської в комунікації вважається *прийнятим як належне* (taken-for-granted). В рамках такої установки, рідномовці вірять, мов англійська використовується всюди, а нерідномовці вважають вивчення англійської просто неминучим (цим і проявляється те, що їх свідомість колонізована). Саме тому повинна

відбутися “революція” в *імперській мовній свідомості*. Такий революційний поворот може статися декількома шляхами.

По-перше, це мовний локалізм - установка, щоб в комунікації усі завжди використовували виключно локальні (не плутати з рідними) мови. Наприклад, якщо міжнародна конференція проходить в Грузії, то усі повинні говорити грузинською. “Практикуючи “лінгвістичний локалізм”, ми зможемо розвинути міжкультурне усвідомлення спільного тягаря використання та вивчення іноземних мов”, пише Цуда [Tsuda, 2013]. Але одразу визнаємо, що ця схема має проблеми. Сам Цуда каже, що її ефективне здійснення повністю залежить від діяльності перекладачів (Цуда здається каже про перекладачів-людей, “interpreters”, хоча тут можна говорити і про сучасні технології онлайн-перекладачів). Але ця діяльність, по-перше, коштує грошей, що сильно збільшує фінансовий тягар для організаторів та учасників умовних конференцій, заходів тощо. По-друге, використання перекладачів (як і людей, так і застосунків для перекладу) гарно спрацює, якщо відбувається переклад з/на хоча б одну глобальну мову, lingua franca, але ця схема дуже важко буде працювати, якщо зустрінуться дві локальні мови. Тобто легко організувати переклад з грузинської на англійську, але важко з грузинської на в’єтнамську, бо банально мало таких перекладачів (технології теж не будуть справлятися, оскільки вони працюють за принципом “чим частіше відбувається переклад, тим він ефективніший” і ця логіка працює навпаки; оскільки випадків такого перекладу/потреби у такому перекладі мало, то й переклад буде поганим).

По-друге, це нейтральна комунікація - просто використовувати якусь третю, сторонню мову. Наприклад, використовувати не грузинську (навіть якщо у Грузії), не в’єтнамську (навіть якщо у В’єтнамі), а, наприклад, французьку. Але це зовсім не розв’язує проблеми мовного імперіалізму, бо цієї третьою мовою (майже) завжди буде ставати lingua franca, може й не англійська, але французька, російська тощо; згідно з цією логікою, англієць не може говорити англійською, але перейде на вже згадану французьку як на іншу lingua franca. Тобто мовний імперіалізм тільки посилиться.

Третьою і відверто дивною стратегією Цуда називає вирівнювання учасників спілкування за їх мовними недоліками. Логіка у тому, щоб теж перейти на спілкування якоюсь третьою мовою, але такою, яку однаково погано/добре знають усі учасники комунікації. Мета цього шляху - урівняти комунікативні навички усіх учасників (при цьому Цуда акцентує саме на

рівності недоліків), тоді встановиться “симетрія” між людьми, дозволяючи їм обмінюватися думками без особливих обмежень. Це відверто дивна стратегія, в якій все врешті зводиться до того, що ніхто ефективно не зможе висловлювати свої ідеї (й, відповідно, ніхто не зможе бути зрозумілим для Іншого; сама суть комунікації рушиться). Єдиним резоном, який ми тут бачимо, є те, що у такій ситуації ніхто не зможе виключати та заглушати Іншого з/в комунікації, відповідно у всіх буде рівний доступ до неї, рівні можливості бути почутим (але знов, з загрозою того, що вас не зрозуміють). Хоча сам Цуда для прикладу у цьому пункті використовує есперанто, тому можливо (ми не можемо бути впевненими, бо Цуда не проговорює це чітко) тут мається на увазі перехід на мову, яка *ні для кого не буде рідною*, саме тому усі в ній будуть рівними, без можливості комунікативно заглушати Іншого. І насправді в, ідеальному світі, це був би максимально правильний вихід (опустимо момент, що й в есперанто хтось буде кращим, хтось гіршим; та момент, що есперанто принаймні базується на латинському алфавіті та європейських фонемах, цим самим вже ближча до європейських мов). Але в реальному світі наївно вважати, що lingua francas втратять свою роль, свою розповсюдженість та свою *привабливість*; есперанто не зможе витіснити їх, якщо пощастить, зможе лише доповнити.

Багатомовність і мультикультуралізм (плюралізм). Суть цього пункту у тому, що Цуда виступає проти одномовності та монокультуралізму, протиставляючи ним саме ці два титульні поняття. Опис цього пункту Цуда починає з ідеї модернізації (до речі, такий хід його думки дозволяє нам сказати, що Цуда тяжіє до постмодернізму, якщо розуміти останній як опозицію до модернізму. Тут і з’являється мультикультуралізм як позиція притаманна тому часу), яка для нього є процесом побудови монокультурного та мономовного суспільства, в результаті чого виникає мовна ієрархія, відповідно, соціальна стратифікація та дискримінація. Глобалізація продовжує цю справу, поділяючи суспільство привілейованих рідномовців та дискримінованих нерідномовців, немовців. Рішенням цього постає мовний плюралізм, який унеможливить стратифікацію за один універсальним критерієм (англійської мови). Щобільше, позицію плюралізму Цуда тісно переплітає з демократичною позицією, таким чином змальовуючи мовне різноманіття та толерантність як необхідну складову демократії

Цуда підбиває підсумок:

- “Екологія мови пропонує критичний погляд на сучасну міжнародну комунікацію, де домінує англійська мова, і підвищує свідомість щодо таких питань, як право на мову та рівність у спілкуванні;
- Екологія мови служить *неангломовним людям, забезпечуючи теоретичну базу для побудови стратегій боротьби з гегемонією англійської мови та сприяння їх культурній безпеці та розширенню можливостей* (від себе додамо, що не сильно вдала, але все-таки спроба правильна). Іншими словами, вона служить стратегією для створення балансу культурних і мовна сила між англійською та іншими мовами;
- Екологія мови забезпечує теоретичну основу для розробки глобальної мовної політики, особливо з позиції сприяння багатомовності та мультикультуралізму;
- Екологія мови служить англомовним людям, надаючи їм критичне усвідомлення та знання щодо домінування англійської мови, підвищуючи свідомість про рівність у спілкуванні, право на мову та лінгвістичний і культурний плюралізм” [Tsuda, 2013].

Найголовніше, що хотілося б підкреслити. Цуді хочеться віддати належне за розуміння проблем своєї теорії. Він сам визнає, що запропоновані ним тези можуть призвести до (мовного й не тільки) ізоляціонізму: мультилінгвізм у своєму екстремальному вигляді може призвести до ситуації, коли мовні меншини опиняються у повній ізоляції від світу [Tsuda, 2013].

1.5.3. Б. Качру: важлива предтеча мовного імперіалізму

Браж Качру за своїм походженням індус, тобто та перспектива, яку він займає стосовно англійської мови, є перспективою колонізованого цією мовою. Власне усю свою наукову діяльність Качру присвятив дослідженню того, яку роль виконує англійська мова не тільки в його, індійському, суспільстві, але в світі в цілому. Зокрема він відомий тим, що заснував в Гонолулу журнал під назвою “Світові англійські”, разом з Ларі Е. Смітом, а також заснував (і декілька років був президентом) Міжнародної асоціації Світових Англійських” [Shikaripur, 2017, с. 361].

Ця перспектива, про яку говоримо, не є лінгвістичною, а скоріше соціальною та ідеологічною: яку роль займає англійська в різноманітних куточках світу, які здійснює функції; де, як і хто створює

англійську/англійські мови; яка панівна ідеологія англійської мови тощо. Вихідним пунктом в логіці Качру є сприйняття англійської мови *нерідномовців,* наприклад індійської англійської (до цього ми ще повернемося, але зараз хочеться провести паралель із вже забутим проєктом "української російської" від "Слуг народу"), не як набору помилок, похибок та невдач в освоєні "правильної" англійської. Англійські мови є системами, що сформовані еволюційно під час вивчення та користування англійською як *другою мовою*, тобто у тісному контакті та взаємовпливі з локальними/рідними мовами, коли користувачі англійської як другою мовою *розширюють і трансформують її, щоб вона служила провідником для абсолютно інших соціального досвіду та культурних ідентичностей, для яких норми рідномовця не мають значення* [Shikaripur, 2017, с. 362]. Саме тому у Качру мова йде не про (одну) англійськ*у*, а про (багато) англійськ*их*, оскільки англійська (яка "стандартна", тобто, наприклад, Британська чи США), коли попадає в локальний контекст, одразу змінюється й адаптується, створює свій лексикон та свої норми говоріння, тобто врешті сепарується від "стандарту", отримує своє життя, хоча все ще має родинні зв'язки зі "стандартною" англійською. Таким чином Качру констатує активну позицію колонізованих мовою (тобто ми відходимо від бінарної опозиції, притаманної Саїду, Філліпсону, Цуді), які теж створюють англійську мову; щобільше, можна навіть констатувати, що найбільше руху та змін в англійській мові відбувається саме в цих "третіх просторах", де англійська використовується як друга мова. І як "третій простір" Баби, який ніколи не сталий, ці зміни відбуваються постійно, вони не можуть бути завершеними [Shikaripur, 2017, с. 362].

Напевно, Качру найбільш відомий тим, що виділив 3 кола розповсюдження англійської мови. Хоча ці кола немов описують історичний шлях розповсюдження англійської мови різними регіонами світу, де-факто ці кола навіть не регіонами, а простори, в кожному з яких англійська виконує різні функції та існує в різних умовах.

Першим є Внутрішнє коло. Це простір, в якому англійська є рідною та *єдиною* мовою; це простір рідномовців. Сюди, по-перше, відноситься Англія як регіон, в якому англійська і зародилася. Але сюди ж Качру влучно відносить й ті регіони, які були не просто колонізовані Великобританією в минулі століття, але в яких колонізація в першу чергу відбувалася через масову міграцію з Великобританії, в результаті якої більшість місцевого населення стала англомовна діаспора. Таким чином сюди відноситься

Ірландія, Уельс, Шотландія, США (при цьому США як другий власник англійської мови поряд з Англією; щодо Ірландії, Уельсу та Шотландії, автору цієї дисертації принаймні здається, що навіть не мають повного права на англійську мову), але також Австралія (Качру помічає, що саме австралійський акцент є доволі розповсюдженим та легітимним серед нерідномовців в Південній Азії [Mufwene, 2019, с. 6]), Нова Зеландія, Канада, деякі країни Південної Африки, деякі острови Карибського басейну тощо.

Качру говорить, що саме Внутрішнє коло вважає себе власниками англійської мови та нав'язує цю думку на решту світу (хоча від себе додамо: навіть в середині Внутрішнього кола присутня ієрархія, тобто є ті країни, які витіснені зі сфери викладання англійської; панівна ідеологія вивчення англійської вимагає навчання у рідномовця, але цим рідномовцем завжди опиняється або мешканець Великобританії, в ідеалі Англії, або США. Качру зауважує, що навчання, наприклад, в австралійців відбувається тільки тому, що вони дешевші; саме тому до речі австралійський акцент і став популярним в Південній Азії). Таким чином це нормоутворюючий центр [Kachru, 1992, с. 54]. Нав'язування цієї думки надає цим країнами економічний прибуток, оскільки індустрія навчання англійської врешті зводиться до них; але найголовніше це надає владу над рештою світу, над рештою кіл [Mufwene, 2019, с. 2]. Влада проявляється у тому, що саме Внутрішнє коло привласнює собі змогу контролювати та встановлювати норми англійської мови. Це надає змогу відкидати будь-який вплив Іншого на мову (відкидати зміни, які створюються у "третьому просторі" Зовнішнього кола), захищати Внутрішнє коли від впливу Іншого ; це відсилає нас до Барта та його теорію соціолектів, де міць соціолекту визначається тим, на скільки він резистентний до впливу Іншого. Але, окрім цього, це створюю ситуацію, коли Інший, використовуючи англійську, не може вписати себе в неї, проявити себе в ній, констатувати Інакшість в ній і цим створити місце для себе; він завжди прив'язаний до "оригінальної" культури, неактуального для нього контексту.

Другим є Зовнішнє коло. Це простір, в якому англійська не є рідною, але є другою мовою. Друга мова ж може використовуватися як мова-посередник у випадку комунікації між різними культурними, лінгвістичними групами. Зовнішнє коло в більшості своїй представлене країнами-ексколоніями, в яких і понині існує строкатість місцевих мов і саме англійська виконує роль "третьої" мови, на яку переходять задля

взаємного розуміння; це є мова-посередник (на відміну від Внутрішнього кола, де мова використовується як розмовна, повсякденна [Mufwene, 2019, с. 4]). До цього кола відносяться Індія, Нігерія, Бангладеш, Пакистан, Малайзія, Танзанія, Кенія, Сингапур, Південно-Африканська Республіка, Філіппіни (після колонізації США) тощо.

В цих країнах, хоча розмовними мовами виступають локальні мови, такі сфери як законодавча та судова влада, освіта (особливо вища) тощо працюють саме англійської мовою (сфери, які об'єднують вихідців з різних груп). Англійська в цих країнах майже завжди одна з офіційних мов, є найпотужнішою *lingua franca* в політичний та економічній сферах [Mufwene, 2019, с. 2]. Відповідно, якщо в побуті розмовною мовою і є локальна, але комунікація у цих спільних сферах відбувається саме англійською.

Качру також підкреслює той факт, що користувачів англійської мови у Зовнішньому колі зараз більше, ніж у Внутрішньому колі. Він також підкреслює, що вихідці з Зовнішнього кола також зробили вагомий внесок у становлення англійської мови як справжньої світової мови, зокрема у її успішне впровадження в Розширюване коло. Наприклад, індійці, які працювали в колоніальних адміністраціях Британської імперії в Південно-Східній Азії, сприяли поширенню англійської мови там [Mufwene, 2019, с. 6].

Саме Зовнішньому колу Качру приділяє найбільше уваги. Саме в ньому він бачить креативний простір, що породжує зміни в англійські мови. В них англійська, як колишня колоніальна мова, співіснує з локальними мовами та знаходиться в активному взаємовпливі з ними, зазнає структурного впливу та впливу на прагматику її використання [Mufwene, 2019, с. 2]. Врешті, адаптуючись під місцевий контекст, змінюючись, англійська мова "укорінюється" (одним з улюблених термінів Качру), цим самим відділяється від "стандартної", початкової англійської Внутрішнього кола, отримує своє власне життя [Mufwene, 2019, с. 2]. Таким чином, Качру віддає цьому простору роль розвитку норм англійської мови [Kachru, 1992, с. 87].

Така перспектива дає нам змогу зробити декілька важливих коментарів, зокрема й стосовно українського контексту. Перший коментар: екс-колонізовані здійснюють вплив на мову, не просто змінюють, але повноцінно створюють її. І хоча це активно і постійно відбувається, де-юре ж це маскується панівною ідеологією, яка просувається Внутрішнім колом.

І Качру хоче, щоб ця де-факто позиція була прийнята ще і як де-юре (тобто описане Качру є й фактичним, що вже існує, й нормативним, бо воно не визнається).

Другий коментар: це неминуче, що колоніальна мова буде змішуватися з локальною. Таким чином суржик є закономірним процесом, аналоги якого насправді виникають в усіх куточках колись колонізованого світу, будь-то колонізованого англійською, французькою, російською тощо. Як писали раніше, Качру виступає проти думки, що англійські мови з Зовнішнього кола - це просто набір помилок та похибок; це саме та позиція, яку просуває Внутрішнє коло задля здійснення своєї влади. З погляду цієї позиції, локальні варіанти англійської тлумачаться не як *присутність* чогось унікального, а як *відсутність* правильного. Таким чином локальні англійські не помічаються (вони ж є відсутністю). Те, що виокремлює український суржик поміж усіх інших аналогічних випадків з іншими мовами - це, *можливо*, те, що ми сприймаємо суржик як *присутність*, тобто ми чітко визнаємо його існування (хоча і не зовсім розуміємо, що з ним робити). Творчість Качру і присвячена тому, щоб встановити в суспільному (та політичному) погляді "англійські суржики" як присутність.

Локальні англійські (які ще можна назвати укоріненими англійськими), що зароджуються та існують в Зовнішньому колі, панівною ідеологією визнаються максимум придатними для локального застосування (на рівні національному, може регіональному). Панівною ідеологією формується опозиція - "правильна" (глобальна) англійська та локальні англійські; опозиція, яка Качру прирівнюється до опозиції рідномовця та нерідномовця. Тобто Внутрішнє коло маркує цей простір як простір нерідномовців. Цю опозицію Качру визнає штучно створенню, суто політичною, вкоріненою ще в колоніальну ідеологію підкорення, що має на меті диктувати колонізованим, як поводитися навіть у мовному плані [Mufwene, 2019, с. 5]. Врешті Качру намагається показати, що представники Зовнішнього кола - теж рідномовці, але такі, що використовують цю мову паралельно з першою мовою. Чому це важливо в цій дисертації: пізніше ми сконцентруємо увагу на тому, що lingua franca намагається монополізувати саме сферу глобальної комунікації, відповідно їй доволі індиферентно на локальні мови, але саме допоки вони залишаються локальними. Точно так само й з локальними англійськими: "загальній англійській", тобто саме англійській як lingua franca, все одно на локальні англійські, наприклад, на карибську англійську. Карибська англійська може спокійно функціонувати

в рамках свого простору, але якщо карибська людина захоче вести комунікацію глобальну, то вона повинна все одно перейти на “загальну англійську”. Загальну, яка є британською або американською, тобто “оригіналізованою”. І саме для утримання локальних англійських на своїх місцях, тобто в локальному статусі, й слугує ось ця опозиція.

Водночас всередині Зовнішнього кола існують різноманітні настрої стосовно англійської. Зокрема Качру цитує авторів, які або скаржаться на тиранію англійської мови як мови тирана-колонізатора, або ж вшановують, радіють її приручення та культурній апропріації мовного інструменту колишнього колонізатора [Mufwene, 2019, с. 5]. Тобто мова колонізатора переймається *як власна* та починає використовуватися у спосіб, який відображає їхню культурну ідентичність і відмінності від носіїв мови з Внутрішнього кола [Mufwene, 2019, с. 5]. Дослідженню саме другого варіанту й присвячені праці Качру. Саме другий варіант де-факто і пояснює, що таке укорінення англійської мови, про яке вже згадали раніше. Саме тому ми ототожнюємо Зовнішнє коло Качру та “третій простір” Баби, оскільки вони обидва характеризуються креативністю, але ще й адаптацією, апропріацією колонізованим ознак колонізатора, зокрема мову (хоча є й принципова відмінність: “третій простір” - це про уподібнення, стирання розрізнень, а укорінення - це скоріше про створення різниці між англійською мовою колонізатора та англійською мовою колонізованого).

Нарешті, третім є Розширюване коло. Це простір, в якому англійська мова ніколи не займала визначної ролі в історії або урядових, політичних справах, але зараз активно використовується як засіб міжнародного спілкування, власне як lingua franca. В основному англійська тут використовується в економічному секторі, як lingua franca бізнесу; саме через сектор економіки англійська і проникає в країни цього кола. Де-факто до цього простору відноситься решта усього світу, зокрема й Україна. Тобто англійська мова тут використовується вузьконаправлено, в дуже обмеженій кількості сфер. Це простір, який Качру описує як повністю залежний від норм, встановлених Внутрішнім колом [Kachru, 1992, с. 100](відповідно, Зовнішнє коло виявляється активним креативним простором, а Розширюване - пасивним, подібним до ролі колонізованого у бінарній опозиції Саїда).

Зазначимо, що в оригіналі - “Expanding Circle”, тобто, оскільки застосоване закінчення “-ing”, вказується, по-перше, недоконаний вид, по-друге, активний стан дієслова. Це не завершений процес розширення, в

якому активну участь беруть країни, що належать до цього кола (як Україна, яка сама відкрила питання правового закріплення англійської як мови бізнесу). Але в дисертації пропонуємо перекладати це як “Розширюване коло”, тобто доконаним видом, але пасивним станом; замість “коло, що розширюється”. Це дозволить зменшити кількість зворотів та спростить сприйняття тексту, хоча визнаємо, що при цьому губиться активний стан дієслова; тобто це виключно стилістичне рішення.

Англійська мова як lingua franca використовується і у Внутрішньому колі, але з Розширюваним колом є одна принципова різниця: у Розширюваному колі не відбувається укорінення. Тут англійська мова не є такою, з якою себе асоціюють (відповідно, й не відбувається укорінення). Далі ми ще згадаємо різницю між концептами другої мови та іноземної мови, але поки що зазначимо, що в Розширюваному колі англійська вивчається саме на правах іноземної мови.

Як вже було сказано, Внутрішнє коло монополізує право викладання англійської мови, привласнюючи собі цю мову. Це зокрема робить країни Внутрішнього кола (особливо США та Великобританію) кінцевими бенефіціарами індустрії навчання англійської мови в будь-якому куточку світу. Саме Розширюване коло є “золотою коровою”, яка надає найбільше прибутків, оскільки в країнах Зовнішнього кола є свої вчителі. Таким чином фінансові вигоди від викладання та поширення англійської мови в Розширюваному колі отримує Внутрішнє коло, головним чином Британська рада та подібні американські установи, які виробляють основну частину шкільних матеріалів і надають вчителів тим, хто може їх собі дозволити [Mufwene, 2019, с. 6].

Таким чином, серед “англомовного товариства” (як це називає Качру) далеко не усі рівні у правах. Як і Цуда, Качру не зупиняється на описі чинного положення справ, але пропонує зміни у мовній парадигмі, які б могли зняти імперіалістичний аспект з англійської мови. На відміну від Цуди, ці зміни більш резоні, хоча можуть здатися і більш складними для імплементації, оскільки стосуються зміни в ідеології (Цуда ж намагався ввести зміни у сфері практики).

Центральною зміною, яку пропонує Качру, яка спричинить й наступні зміни, є сприйняття усіх локальних англійських як англійської мови. Панівна парадигма, ідеологія держав Внутрішнього кола, які привласнили собі англійську мова, стверджує, що локальні англійські - це не англійські. Як ми вже зазначали, це похибки, які максимум придатні для локального

застосування. Як носії похибок, рідномовці локальних англійських відсторонені від власності на англійську, як на чисту, ідеальну і без похибок мову, що може існувати нібито тільки в оригінальному культурному контексті. Те, що каже Качру - потрібно відмовитися від цього привласнення мови, віддати мову усім, хто нею говорить [Kachru, 1992, с. 176]. Потрібно відкинути ідею "чистої мови" та взагалі ідею стандарту мову. Відповідно, усі англійські постануть та визнаються рівними між собою. Локальні варіації та норми сприймаються не як взаємовиключні [Mufwene, 2019, с. 4], а скоріше як ті, що доповнюють одне одного або просто спокійно співіснують. Таким чином знімається ще й протистояння "англійської мови - англійських мов", яка де-факто ототожнювалася з опозицією "рідномовець - нерідномовець" [Mufwene, 2019, с. 5]. Оскільки стандарту мови більше нема, то урівнюються в правах рідномовці і нерідномовці; хоча тут, напевно, буде доречніше говорити саме про зняття (у гегелівському сенсі) опозиції "рідномовець - нерідномовець", яка визнається колоніальним конструктом.

Оскільки знімається опозиція між рідномовціями та нерідномовцями, Качру проголошує, що усі англомовні мають право на мову, на участь у ній, вплив на неї тощо. Саме тому Качру каже про "англійське товариство" - як компанію рівних між собою. Качру окремо проговорює, чому його не влаштовують альтернативні терміни. Перший - "англійська як міжнародна мова", оскільки цей термін применшує множинність і різноманітність англомовного товариства. Другий - "англійська як світова мова", оскільки цей термін не враховує відмінні функції та значення, які мова виконує в різних колах. Нарешті, найцікавіше для нас - "англійська мова як lingua franca", оскільки вона не помічає народні функції англійської мови в деяких частинах товариства [Mufwene, 2019, с. 5]. Тобто, якщо підсумувати ці претензії, то Качру не влаштовує суто глобальний погляд на англійську, оскільки в такій перспективі губиться локальне, яке Качру і ставить за мету захистити.

Оскільки усі (локальні) англійські беруть участь у розвитку (загальної) англійської, оскільки усі (локальні) англійські врешті називаються англійською, то право викладати також отримує будь-хто, хто є носієм мови (фігури рідномовця більше нема). Відповідно, така зміна парадигми врешті й підриває ринкову монополію на англійську мову, яку встановило Внутрішнє коло, особливо США та Великобританія (а навіть точніше Англія). Окрім економічного фактора, децентралізоване

товариство (напевно, саме децентралізація є його ключовим критерієм) товариство виявиться толерантним до появи локальних норм, постане культурно множинним, яким насправді воно насправді вже є, але маскується або заглушається панівною ідеологією.

Щоб розкрити сенс того, як англійська вже насправді стала мовою культурної множинності, Качру використовує дві метафори. Метафора перша - це Гідра з давньогрецької міфології, метафора друга - це Дерево, що говорить, з індійської міфології. У першому випадку англійська може переважати в будь-якій формі, а в другому – вона може поглинати впливи різних мов і культур [Mufwene, 2019, с. 6]. Можливо, саме ця податливість до інших культур і мовних впливів пояснює успіх його безпрецедентного поширення по всьому світу. Однак, не можна взагалі ігнорувати неперевершений успіх колоніального підприємства Англії, кульмінацією якого стала Британська імперія, яка перетворилася на Британську Співдружність.

На останок залишимо трошки питань та критик до запропонованих Качру змін. Парадигма, створена ним, передбачає співіснування різноманітних стандартів та норм англійської мови, рівність між ними. І хоча з погляду емансипації та культурного різноманіття, це є доволі продуктивною ідеєю, проте тут губиться або забувається один важливий момент: момент того, що між усіма цими стандартами повинно існувати якесь взаєморозуміння. Так, ми можемо визнавати умовну індійську англійську та карибську англійську як рівні між собою, але у випадку зустрічі жителя Індії та Ямайки вони врешті просто не зрозуміють одне одного. Це підтверджується навіть особистим досвідом автора, який одного разу намагався поговорити зі студентами медичного факультету Каразіна, з індусами за етносом, і ми абсолютно ніяк не могли зрозуміти один одного, хоча усі говорили англійською мовою.

Повинен існувати якийсь *спільний стандарт мови*, який власне і буде існувати паралельно з усіма локальними стандартами, при цьому який ні в якому разі не буде ототожнюватися з якимось конкретним культурним контекстом (не буде належати, наприклад, одній-двом країнами Внутрішнього кола). Відповідно, є сенс модифікувати позицію Качру: повинен існувати глобальний стандарт (англійської) мови, вплив на який можуть здійснювати усі, хто знають цю мову (і Внутрішнє, і Зовнішнє і навіть Розширюване коло), тобто стандарт, який належить усім, але цей стандарт повинен співіснувати з локальними стандартами. Глобальний

стандарт повинен немов нашаровуватися, *доповнювати* локальні стандарти. Не підміняти їх, оскільки це, напевно, і не можливо: завжди буде існувати зазор між локальною та глобальною (англійською) мовою, завжди буде існувати щось локальне, що не може попасти у поле зору глобального, але що потребує виразу у цьому локальному контексті.

Звичайно, ми можемо сказати, що у глобальному світі врешті і локальні контексти уподібнюються одне до одного. Якщо чіплятися за цю думку, то локальні стандарти теоретично не можуть бути категорично не зрозумілими одне між одним. Але вони є такими. По-перше, оскільки на кожну з локальних англійських мов впливає локальна "рідна" мова, з якою ця локальна англійська співіснує. Відповідно, змінюється фонетика, з'являється акцент, який утрудняє розуміння одне одного на слух. По-друге, кожна з цих локальних мов буде мати локальну лексику, специфічну під конкретний простір, яка банально буде невідомою або навіть незрозумілою для інших просторів та контекстів.

1.6. Мовний імперіалізм: узагальнена теорія

Зробимо підсумки того, що таке мовний імперіалізм, а далі вже будемо об'єднувати теорії мовного імперіалізму та імперіалізму.

- Мовний імперіалізм тлумачиться як форма культурного імперіалізму;
- Як і у випадку теорій імперіалізму, теоретики мовного імперіалізму часто оперують бінарною опозицією двох ідентичностей - "рідномовець - нерідномовець", яка дублює опозицію "колонізатор - колонізований". Як і в другій опозиції, нерідномовець проголошується пасивним, не здатним до ініціативи. У Цуди він це тому, що в прямому сенсі він заглушений, витіснений з комунікації, позбавлений можливості говорити; у Качру ж тому, що панівна ідеологія англійської мови, взагалі унеможливлює констатацію у мові Інакшості, *суб'єктивності когось, хто не належить Внутрішньому колу*, відповідно, сказати щось Інше просто не можливо. Але той же Качру, подібно до Баби, проголошує множинність мовних ідентичностей (разом з множинністю англійських мов), які виникають на стику локальних мов та англійської.
- Як і у випадку з класичними теоріями імперіалізму, усі дослідники мовного імперіалізму звертають увагу на економічний аспект питання. Імперіалізм глобальної мови невід'ємно пов'язаний з

привласненням цієї мови, що центрує усю індустрію навчання мови на країнах, що привласнили мову. Відповідно, просування мови як глобальної та як необхідної (принаймні у певних контекстах, наприклад, в економічному секторі) збільшує капітали, які надходять до країн Внутрішнього кола. Водночас більш вагомим питанням для усіх дослідників постає питання культурної ідентичності. Як вже зазначили у попередньому пункті, за Качру, панівна ідеологія глобальної мови виключає суб'єктивності Зовнішнього та Розширюваного кіл; в принципі саме тому Цуда і констатує загрозу для локальних ідентичностей (насправді тут доречно згадати Фанона та його слова, що підміна ідентичностей спричиняє неврози). Таким чином, й мотивація до мовного імперіалізму є зокрема економічною;

- Таким чином, ми повертаємося до теми гомогенізації простору та встановлення гегемонії. Гегемонія, як згода (тобто у грамшіанському тлумаченні) виникає тому, що у комунікації присутня лише одна ідентичність - Внутрішнього кола/рідномовця. Таким чином, заглушається будь-яка незгода та Інакшість в цілому, оскільки нерідномовці-Інші просто виключені з комунікації, що й перетворює простір на гомогенний та "згодний".
- Але, на відміну від (звичайних) теорій імперіалізму, практики мовного імперіалізму працюють у комунікативній сфері. Тому, особисто автор цієї дисертації, хотів би розмежувати культурну сферу та комунікативну, що насправді зробив Цуда, але немов не помітив цього. Культурні наслідки, про які він говорить, зокрема загроза локальним ідентичностям, є наслідком комунікативних ефектів, наприклад, виключення нерідномовця з комунікації (ти не можеш сказати ні слова - тому ти не можеш констатувати Себе, як Іншого - а тези панівної ідеології направлені на те, щоб не впустити тебе як суб'єкта комунікації, допускати тебе лише як об'єкт про який йде комунікація).
- Історія панування англійської мови умовно розподіляється на 2 етапи: коли цю мову насильно насаджала колоніальна система, та коли ця мова починає працювати як "м'яка сила". Початковий поштовх до перетворення мови на глобальну дає саме колоніальна система; але потім, мова починає працювати як "м'яка сила".

1.7. Висновки до розділу: синтез імперіалізму та мовного імперіалізму

Тепер, коли ми описали суть й імперіалізму, й мовного імперіалізму, час надати таке визначення мовного імперіалізму, яке б зафіксувало в собі як і суть імперіалізму, так і (мовну) суть мовного імперіалізму.

Якщо коротко, то ми пропонуємо таке визначення мовного імперіалізму - це діяльність зі створення, розширення або підтримання імперії шляхом *контролю мовлення й комунікації загалом, прав, які мають учасники комунікації в процесі*. Додамо декілька пояснювальних деталей до цього визначення.

Деталь 1. Як і будь-який імперіалізм, він має за мету створити бінарність ідентичностей, де один є голосом, інший - німим. Бінарність, в якій ідентичність підневільного постає пасивною, покірною у тому сенсі, що здатною максимум на отримання та виконання наказів (але не їх створення, проголошення). Задля цього підневільного піддають практикам заглушення, роблять з нього *німого*, в ідеалі глухого. На противагу цьому пан врешті постає як активна, ініціативна сила в тому сенсі, що здатна на проголошення наказів. Це *гучна ідентичність*, оскільки не у кого, окрім неї, немає голосу (саме цим чином і уможливлюється механізм, описаний Саїдом, що колонізатор отримує змогу “перезібрати” себе у термінах влади, сказати про себе та про Іншого те, що він хоче).

Саме мова є найефективнішим способом заглушення підневільного, оскільки банально забирає в нього інструментарій для мовлення, підмінює його на той, яким він не володіє в усіх сенсах цього слова: і не володіє в тому сенсі, що не знає, і не володіє в тому сенсі, що мова привласнена паном - таким чином підневільний і стає німим, і стає підневільним (тут хочеться згадати логіку Р. Барта, для якого говоріння - це підкорення слухача тому, хто говорить). *Оскільки підневільний не знає мови, то пан насправді постає наглядачем у паноптикумі - він розуміє усіх (оскільки нав’язав свою мову), але його розуміють не всі*. А оскільки мова не належить підневільному, то він не може констатувати в ній Інакшість/Себе, цим самим створити в ній місце для себе. Щобільше, як зазначає Чау, перехід на мову Іншого - це подібно до переходу у стан об'єкта, оскільки тепер вас іменують, приписуючи вам пасивну роль.

Деталь 2. Забрати мову у підневільного, і цим заглушити його - це забрати у нього можливість здійснити перформативний акт явлення, який би дозволив йому стати суб’єктом. Йому залишається бути лише об’єктом

- тим, про кого говорять, кого називають, кому вигадують і приписують суб'єктивність; максимум тим, хто повторює за суб'єктом.

Як показав Цуда, культурна гегемонія є скоріше наслідком заглушення на комунікативному рівні мовлення умовного японця (відповідно, в культурному плані, підневільний виявляється німим пустим простором, небуттям, який можна та потрібно окультурити, надати цим буття цьому простору). Але ця логіка стосується не тільки культурної гегемонії, але гегемонії у будь-якій сфері - економічній, політичній тощо: як об'єкту, підневільному залишається бути лише ресурсом, інструментом; інструменти не мають голосу, вони лише те, чим маніпулюють.

Тут варто згадати розрізнення Ю. Габермаса на комунікативну та інструментальну дії. Комунікативна дія направлена на людину, на досягнення консенсусу з нею й відповідає кантівському ідеалу моралі [Бойченко, 2019, с. 21]; сюди додамо, що вона передбачає констатацію суб'єкта, який має ініціативність, претензії тощо й голос, щоб їх висловити. Інструментальна ж, на противагу, орієнтована на користь, використовує людину лише як інструмент в егоцентричному бажанні користі [Бойченко, 2019, с. 21]; тобто сприймає людину за об'єкт. Оскільки заглушений підневільний не здатен констатувати себе як суб'єкта, то він виключається з комунікації та соціального простору взагалі; до нього залишається можливість виконувати виключно інструментальну дію.

Деталь 3. Ця бінарна опозиція - це два полюси, між якими формується третій простір, де й виникають *нові мовні ідентичності за своєю суттю трансмовні* (таким чином просто фактом свого існування вони підривають бінарну модель). Далі ми будемо писати про трансмовного суб'єкта як маніфестацією третього простору. Хоча метрополії здійснюючи (мовний) імперіалізм цього не планують, але вони створюють цих трансмовних суб'єктів, що здатні до підриву імперської системи.

Деталь 4. Ми вважаємо, що мова є способом створення імперського простору в глобальному світі. Кожна мова ділить/розділяє глобальний простір на підпростори, кожний з яких врешті центрується на країну рідномовців. Вона створює "тіло імперії" в тому сенсі, що мова й маркує певний простір як імперський, й укорінює імперію в цей локальний простір. В такій перспективі можна навіть сказати, що *мова є засобом опору глобалізації* в тому сенсі, що вона унеможливлює доступ іномовного капіталу, інших імперій та взагалі глобального до певних просторів, вона допомагає встановлювати сфери впливу й захищатися від конкуренції (далі

ми ще розкриємо, як мова може не тільки створювати імперію, але й захищати локальні простори від втручань глобального/імперського, функціонуючи як код доступу).

Деталь 5. Процитуємо Гардта та Негрі: “Жодна структура панування не є первинною (або не зводиться) до інших. Навпаки, вони є “відносно автономними, мають однакове значення та є взаємоконститутивними” [Hardt, Negri, 2019]. Ми стоїмо на цій же позиції: в сучасному світі є багато осей, за якими здійснюється панування і мова є однією з них. В такій перспективі, сучасна імперія (або Імперія) - це не зовсім ієрархічна структура (структура дерева за Делезом та Ґваттарі [Deleuze, Guattari, 1987, с. 5]), якими імперії були раніше. Навпаки, сучасна імперія намагається, як нам здається, бути мережею (мичкуватою системою за Делезом та Ґваттарі), тобто мати декілька взаємоконститутивних та рівних одна між одної осей влади.

Оскільки сучасні мови глобалізовані й більше їх неможливо редукувати до певної культури (прив’язати ще можна, редукувати - ні), то недопустимо зводити імперіалізм, який здійснюється за допомогою мови, до культурної осі; мова має певну автономію від культури.

Враховуючи попередні пункти, пропонуємо відійти від теоретиків мовного імперіалізму. В їх розумінні мова є просто частиною культури (як, наприклад, Цуда пише, що системотворчим фактором культурної ідентичності є саме мова), тому й мовний імперіалізм долучався до культурного. Але, як ми вважаємо, імперіалізм мови, який де-факто є *імперіалізмом в комунікативній сфері*, ставить собі іншу мету, ніж культурний імперіалізм. Якщо культурний прагне до виховання, до уподібнення, формування “майже такого ж, як і колонізатор”, то комунікативний імперіалізм прагне до *контролю мовлення й комунікації загалом, прав, які отримують учасники комунікації в процесі* (але про це детальніше далі).

РОЗДІЛ 2. LINGUA FRANCA

2.1. Вступ до розділу: про трансмовного суб'єкта

Після довгого опису, що ж таке імперіалізм та мовний імперіалізм, нарешті можемо перейти до концептуалізації мовного імперіалізму в сучасності. Хоча усі попередньо перераховані теорії необхідні як методологічна база, вони все ж описують вже застарілу реальність, вже не зовсім актуальний світ. Один з моментів, який вимагає внести корективи, ми згадували ще у вступі, а у попередньому розділі він проходив лейтмотивом: це трансмовність сучасного суб'єкта, відхід від мультикультурного розуміння.

Спробуємо спочатку продемонструвати нашу логіку на конкретному прикладі, після чого вже будемо теоретизувати. Уявімо таку людину, що живе в Харкові, працює в ІТ-сфері та є етнічним вірменом. Така людина може використовувати вірменську мову вдома, при спілкуванні з сім'єю (власне як рідну мову); українську мову при спілкуванні з друзями, у приватних бесідах з ними (як мову публічного простору); та англійську на роботі (як мову бізнесу та ІТ-сфери в цілому). Тобто у різних сферах свого життя трансмовний суб'єкт застосовує різні мови, *кожна з яких існує паралельно*, у своїх сферах та функціях.

Тож коли ми говоримо про трансмовність, то проводимо паралель з транскультурністю. Не бачимо сенсу неймовірно детально вдаватися в тему трансмовності та транскультурності (на це, напевно, потрібна буде ще одна дисертація), тож обмежимося загальними принципами транскультурної методології.

Доречно спочатку буде згадати порівняння транскультуралізму з мультикультуралізмом та інтеркультуралізмом, проведене В. Вельшем [Welsh, 1999]; порівняння доречне, оскільки транскультуралізм виник саме як засіб подолання проблемних точок в зазначених методологіях.

Інтер- та мультикультуралізм вбачають культури як явища, що мають чіткі кордони. Саме тому Вельш каже, що вони уявляють культури як острови: простори, які мають чіткі кордони між собою, які ніколи не перетинаються [Welsh, 1999]. Кожен острів замкнутий сам на собі. Що найголовніше, ці методології передбачають чітку прив'язку суб'єкта до його острова: людина не може полишити своєї культури. Турок в Німеччині завжди залишається турком. Таку позицію можна навіть зрозуміти: такі

чіткі прописування кордонів унеможливлюють інтервенцію панівної культури в культуру меншості, зокрема унеможливлюють виховательські наративи, притаманні колоніальним режимам. Водночас ця ж позиція створює купу проблем. Її проблематизм чітко виринув у контексті другого покоління мігрантів, які вже не можуть віднести себе до культури батьків, але водночас і не є "чистими" представниками культури, в якій виросли. Щобільше, ця ж позиція призводить до скупчення меншості у гетто (немов чіткі кордони між островами з'являється і у фізичному просторі), а також констатує неможливість зрозуміти Іншого: Інший завжди залишиться інакшим, з ним ніколи не вдасться знайти контакт, бо він (начебто) ніколи не покине свій острів.

Таким чином, ці дві теорії малюють антагоністичні відносини між островами/культурами: раз індивід залізобетонно прив'язаний до своєї культури, тому не вдасться ніколи і порозумітися та ужитися, між культурами можливі лише відносини боротьби та витіснення.

Це ж саме ми бачимо і в позиції Цуди та Філліпсона. Контакт двох мов (та двох культур) сприймається як екзистенційна загроза для локальної та для "локального суб'єкта": оскільки мова тісно переплітається з ідентичністю, як у Цуди, то боротьба мов виявляється боротьбою екзистенційною, а в цьому сенсі політичною, якщо згадаємо Шмітта [Tralau, 2010, с. 265]. Можливі лише відносини витіснення та конкуренції, боротьби (вони не можуть уявити існування в третьому просторі між мовами), бо на одному острові одночасно може бути лише хтось один (одна мова).

Один з моментів критики інтер-/мультикультуралізму ми перенесемо й на позицію Цуди та Філліпсона: ці дві теорії (або може їх краще назвати позиціями) здійснюють певну підміну понять, а саме індивід з його мотивами, інтересами, прагненнями, діями тощо підмінюється (в якомусь сенсі навіть редукується) культурною ідентичністю. Немає більше, наприклад, людини, яка вчить англійську задля збільшення перспектив, зокрема, кар'єрних, тобто яка зацікавлена у своєму благу; натомість є, наприклад, українець, який не може бути ніким, окрім як українцем, у кого немає ніяких інтересів та мотивів, окрім як бути українцем, тож і будь-які контакти з іншими мовами для нього - це біль і травма, загроза йому.

І ось тепер тут перейдемо до того, що таке транскультуралізм та, відповідно, трансмовність. Найголовнішою різницею між транскультуралізмом та іншими напрямами є уявлення про кордони: замість чітких кордонів (морів між островами), ідея кордону взагалі майже

зникає. Культури нашаровується одна на одну, таким чином їх кордони розмиваються, стають лише пунктирними лініями [Welsh, 1999]. Оскільки ці пунктири накладаються одне на одного, то виникають і транскультурні суб'єкти, які одночасно функціонують в декількох культурах; той же приклад другого покоління тут максимально актуальний.

Тож витіснення і боротьба тут заміняються на відносини взаємовпливу та взаємодії, оскільки суб'єкт тепер завжди на перетині (будь-яка культура теж сформована шляхом взаємодії з іншими, перетину з іншими). Таким чином насправді поняття культурної апропріації втрачає свій сенс. Свій сенс воно має тільки у системі, де є чіткі кордони між культурами: щось виникає в культурі і не може вже покинути цю культуру, відв'язатися від неї; піца не може мати ананас в собі, оскільки в італійській культурі такого фрукта нема, а піца залізобетонована до своєї оригінальної культури. Але піца може мати ананас в собі саме з позиції транскультурної методології: бо піца тепер - елемент, який перекочував в іншу культуру, він відв'язаний від Італії, тому має змогу бути проінтерпретованим, адаптованим тощо. Елементи культур, в рамках транскультуралізму, за своєю природою відкриті, тобто повинні бути проінтерпретовані (на відміну від мультикультуралізму, де елемент культури повинен завжди залишатися в оригінальному вигляді).

Всі ці слова підводять нас до позиції Баби та Качру, яких де-факто можна назвати предтечами транскультуралізму (принаймні вони міркували у тому ж руслі). Культури, які перетинаються, утворюють третій простір, то і цей "суб'єкт на перетині" є суб'єктом третього простору - проміжною ідентичністю, що в собі синтезує декілька культур. Водночас кожен елемент з культур він підхоплює та інтерпретує, цим привласнює, зокрема і мову - ми повертаємося до ідеї Качру з укоріненням мов. Мова теж інтерпретується, Качру теж називав мову відкритим явищем, відповідно володіння й говоріння якоюсь мовою не можна назвати екзистенційною загрозою для індивіда (скоріше вже навпаки: кожен індивід інтерпретує мову, цим віддаляє її від "оригіналу").

В такій перспективі вже немає сенсу говорити навіть про мовні ідентичності, бо, знов, немає чітких кордонів навіть між мовами. Сучасний суб'єкт - трансмовний, бо він знає декілька мов, відчуває вплив декількох мов і здійснює інтерпретацію та вплив на декілька мов. Найголовніше - він здатен привласнювати декілька мов та опановувати ними в своїх інтересах.

Хоча з цієї тези є виключення - все ж таки не усі сучасні люди трансмовні. Знання lingua franca знімає необхідність вчити локальні мови, тож рідномовці можуть обходитися лише однією. Особливо це відчутно в контексті англійських рідномовців, оскільки їх мова є глобально-універсальною. Їм достатньо знати одну мову, аби розуміти всіх. Щобільше, оскільки нерідномовець в мові фігурує лише як об'єкт, то цим унеможливлюється вплив на рідномовця - створюються чіткі кордони, острови, які важко перетнути. Тобто ми маємо цікаву ситуацію: більшість світу є трансмовною (особливо ті частини, які колись були колонізовані, а їх багато), але частина світу (екс-метрополії) не трансмовна, а мономовна; таким чином, екс-метрополії немов живуть в іншому світі. Тут згадується влучна теза Філліпсона: рідномовці англійської живуть в ілюзії про мономовність світу [Phillipson, 1992, с. 43] (світ, який підлаштовується, переходить на англійську як lingua franca під час комунікації з Внутрішнім колом англійської, тож англомовці можуть взагалі не переходити на інші мови, щобільше можуть навіть вимагати, щоб інші перейшли на англійську).

В цьому питанні особливо цікава ситуація з рідномовцями російської та французької. З одного боку, ми можемо в їх культурах знайти монолінгвальні установки: справжній руський або француз ні в якому разі не обере іншу мову понад російську або французьку. Вони відчувають гордість за свої мови, вважають їх панівними та вимагають її захисту від будь-яких посягань інших мов - вони не можуть допустити, щоб росіяни або французи обирали інші мови. А ще проявом цього є мовний пуризм як захист від впливу Інших мов. Тобто їх держави та культури намагаються захистити рідномовців цих мов від Інших мов. Але водночас всі вони вимушені знати англійську як світову lingua franca. В якомусь сенсі їх світ дуомовний: світ, в якому англійська зіштовхується з їх мовами, які самі посягають на панівний статус. Тож їх реалія - це конкуренція мов, боротьба саме за претензії на панівний статус. Мономовна ілюзія в їх контексті - це захист позицій та цих претензій.

Але поки що поговоримо про трансмовних суб'єктів. Оскільки в цій перспективі питання ідентичності відходить на другий план, в центрі уваги опиняється конкретний суб'єкт, який конкретно синтезує в собі елементи тих культур та мов, між якими він існує. Тепер видно і питання мотивів, чому цей суб'єкт обрав якусь мову для вивчення та говоріння нею. В нашій дисертації ми теж не ототожнюємо мову та ідентичність: вважаємо, що

суб'єкт може контактувати/володіти/говорити декількома мовами одночасно, водночас не ідентифікувати себе з ними (говорити російською мовою не означає підтримувати Росію; як покажемо далі, ототожнення мовного та політичного є характерною рисою російської політики), а навіть підлаштовувати їх під свої інтереси (володіти англійською аби здобути кар'єрні перспективи).

Доречно тут зробити посилання й на трансверсальний розум того ж Вельша. Трансверсальний розум - вміння оперувати декількома логіками, гештальтами, перемикатися між ними та препарувати реальність з погляду цих логік; вміння поєднувати та узгоджувати ці різні логіки між собою тощо [Welsh, 2003]. Володіння декількома мовами передбачає те ж саме: це перемикання між різними логіками мов, між різними стандартами мов, зокрема акцентами (особливо якщо ми говоримо про укорінені стандарти; наприклад з індійського стандарту на англійський-загальний), а також це перемикання між логіками різних сфер, які монополізувала ця мова (про це далі) тощо. Щобільше, таке одночасне трансверсальне користування різними мовами врешті призводить до їх синтезування, запозичення лексики чи навіть граматики, синтаксису тощо з іншої; іншими словами, здійснюється укорінення, про яке писав Качру, тобто сам факт укорінення мов підтверджує в якомусь сенсі позицію Вельша. Глобалізований транскультурний світ вимагає знання багатьох мов (звичайно, якщо ви не рідномовець англійської, у якого є завжди змога розіграти комунікативну стратегію Рансьєра “я знаю, що ви мене розумієте”) тож вимагає і трансверсальності, вимагає трансмовності.

2.2. Lingua franca: визначення та загальна концептуалізація

Актуальну ситуацію мовного імперіалізму ми пропонуємо концептуалізувати через термін lingua franca, яким будемо позначати мови глобальної комунікації. Іншими словами, lingua franca - це необхідний компонент життєвого світу глобальної комунікації.

Що ми маємо на увазі під усім цим. Щоб пояснити це, спочатку встановимо різницю між мовою міжкультурної комунікації. Міжкультурна комунікація може здійснюватися всередині якоїсь країни, якщо всередині неї перетинається багато мов та культур (наприклад, Малі, в якій офіційних мов тільки 13); натомість lingua franca призначена для зовнішньої комунікації. Водночас ця зовнішня комунікація повинна передбачати

участь багатьох сторін, які не об'єднані спільністю мови. Усі учасники комунікації можуть навіть бути не пов'язаними спільним куточком світу - саме в цьому сенсі вона є глобальною. Цуда як приклад такої комунікації наводить міжнародні конференції, на яких збираються представники різних регіонів світу, культур, та мов, відповідно в такому випадку доводиться використовувати lingua franca як мову, яка відома усім однаково. Відповідно, під сферами глобальної комунікації можна назвати такі глобальні процеси, на кшталт науки, економіки та бізнесу, культурного впливу та розповсюдженні продуктів культурної індустрії тощо. Але найголовніше в lingua francas наступне: учасники комунікації автоматично розуміють, що у випадку комунікації з представниками інших мов чи/та куточків світу, ця комунікація повинна здійснюватися саме за допомогою lingua francas; як ми пізніше це опишемо, lingua francas - це необхідний компонент життєвого світу (в розумінні Габермаса [Габермас, 1999, с. 301]) глобальної комунікації.

В дисертації часто цей концепт ми використовуємо в множинні, тобто говоримо про lingua francas. Ми робимо це навмисно, аби підкреслити, що таких мов багато (а не тільки, наприклад, англійська, як це може здатися). Щобільше, ці мови вступають в конкуренцію одна з одною: вони намагаються розділити глобальну світ-систему, створивши сфери впливу для своїх метрополій. Але в цій конкуренції вони і створюють структуру глобального світу, який тепер можна уявити як нашарування комунікативних просторів, створених цими мовами, одне на одного, і як ієрархію цих мов.

Наявність lingua franca просто необхідна у ситуації глобального світу, який є не просто багатокультурним/багатомовним, але є ситуацією активної *і необхідної* взаємодії Інших (одне з одним) (Інших культур, Інших мов тощо). Світ працює як світ-система, як заповідав Валлерстайн, в якій покриття навіть базових потреб залежить від контакту з Іншим. Саме lingua franca уможливлює існування та функціонування світ-системи та взагалі глобалізації, глобальних процесів. *Lingua francas - це мови, які обслуговують глобальне, від яких це глобальне залежить як від необхідної умови.*

Lingua franca цієї світ-системи усіма визнається англійська; імперія, над якою ніколи не заходить сонце, і правда зробила усе, щоб англійська стала найвпливовішою мовою у світі. Проте тут слід зазначити, що англійська ні в якому разі не є єдиною lingua franca. Як lingua franca ми

можемо назвати французьку, російську тощо - мови імперій, які вони силоміць впроваджували в колонії (цим самим створюючи Зовнішнє коло своїх мов). Усі вони, хоча може і не є конкурентом гегемонії англійської мови на світовому рівні, водночас міцно закріпилася на регіональному рівні. Та ж французька, наприклад, була нещодавно позбавлена статусу офіційної в Малі, але досі залишається мовою-посередником для комунікації між різнобарвними культурними та мовними групами як і в середині Малі, так і зовні (по усій Африці). Або російська, яка і зараз потенційно залишається інструментом комунікації з населенням країн, які колись були частиною Російської імперії, СРСР: казахами, молдаванами тощо (хоча офіційна комунікація між державцями, наприклад, Молдови та України відбувається принципово англійською, на рівні простого населення ця комунікація відбувається російською) (потенційно, оскільки нашому суспільству ще потрібно прийняти рішення, чи прагнемо ми до комунікації з цими народами та їх державами).

Загалом це той момент, який і поєднує lingua franca з імперіалістичними дослідженнями - напевно, усі lingua francas, які можна пригадати, колись були мовами метрополій.

Власне екс-імперське минуле можна навіть назвати побічною характеристикою lingua franca. В цьому сенсі екс-метрополії зацікавлені у тому, аби підтримувати статус своїх мов як lingua francas, тому ми можемо знайти й державні політики стосовно цього, які врешті й підтримують lingua francas як імперські проєкти. Але (екс-)імперська суть не може існувати самостійно, її неминучою парою є “постколоніальність”, яку описали Качру та Баба: мова привласнюється тими, кого вона повинна підкорити, цим самим починається постійний процес змін (у третьому просторі).

В цій дисертації ми сконцентруємося на тих lingua franca, які актуальні в контексті українського суспільства - на англійській, інтеграція в імперію якої проходить зараз найактивнішим чином, та російській, від якої суспільство хоч й відмовляється, але яка все ще має свій вплив.

Як вже було сказано, проєкти lingua franca виконують подвійну роль. Історично мови, які зараз є lingua francas, були частиною імперських проєктів, лише однією з імперіалістичних практик, доповнюючи імперіалізм у інших сферах людського буття (економічній, культурній, політичній тощо). Власне підкорення Інших - це було і залишається метою цих мов, метою lingua franca. Водночас, як показав нам Качру, ці мови були привласнені колонізованими і це привласнення не можуть зупинити ніякі

зусилля імперця. У привласненому вигляді, ці мови хоча і зберігають зв'язок з імперією, але вже не грають такої прямої ролі підкорення. Ці привласнені мови, як пише Качру, тепер обслуговують локальний контекст, виступають посередником у конкретній ситуації, тобто виконують комунікаційну роль. Щобільше, ця комунікаційна роль виконується не тільки всередині країни екс-колонізованого, але і пов'язує колонізованого з Іншим світом: наприклад, Франкофонією прямо закріплено, що французька використовується для міжкультурного обміну між усіма країнами-членами; або англійська, яка здатна пов'язати конкретну країну ледь не з усім світом (хоча визнаємо, Філліпсон би це заперечив; але Качру би погодився), саме цим вона дала можливість Сингапуру стати великим фінансовим центром. Власне на прикладі Сингапуру видно, як працює “м’якість” сили lingua franca: вона дає блага, від яких часом і не можливо відмовитися, але натомість, оскільки залишає прив'язку до імперії, здійснює владу над людиною.

Власне варто розібрати lingua franca з цих двох боків: комунікативного та владного.

Але перед цим проговоримо: всі тези з теорії мовного імперіалізму ми будемо застосовувати не тільки до англійської, але до будь-яких мов, які претендують на роль lingua franca, наприклад, до французької, російської тощо. Наприклад, Внутрішнє, Зовнішнє, Розширюване кола - всі вони є зокрема і у російської мови. При цьому російська мова, наприклад, в Україні вивчалася за Пушкіним, але не за російськомовними творами Шевченко, оскільки, як покажемо далі, Шевченко не належить Внутрішньому колу, відповідно не має права на цю мову, навіть якщо володів нею і професійно займався мовою (не як філолог, але як поет, матеріал якого саме мова).

2.3. Lingua francas та глобалізація

Перед тим, як піти далі, необхідно висунути важливу тезу: ми вважаємо, що вивчення глобалізації та відповідних їх процесів неможливе без вивчення мов, які обслуговують цю глобалізацію.

Спочатку ми хотіли присвятити підрозділ тому, які переваги та користь несуть lingua francas як комунікативні проєкти для країн, що долучаються до створених ними комунікативних просторів. І в принципі далі ми виділимо увагу цьому питанню. Але зараз розуміємо, що

правильніше акцент буде ставити не на перевагах, які можна отримати, а на *необхідності цих мов* (тобто скоріше на тому, що життєво необхідного втрачається, якщо від них відмовитися); lingua francas не є розкішшю, яка приносить бонуси тому, хто її знає, а скоріше lingua francas - це вимушеність.

Для функціонування глобалізованому світу необхідні глобальні мови через один простий факт: будь-яка взаємодія людей передбачає комунікацію; відповідно функціонування будь-якої (глобальної) сфери - культури, економіки, політики тощо - потребує вміння вступати в комунікацію одне з одним, потребує спільного простору для комунікації. Тож ми вважаємо, що дослідження глобалізації роблять помилку, коли не звертають увагу на цей аспект, натомість зосереджуючись на інших сферах, за якими немов повинна слідувати мова. Наприклад, така логіка висувається О'Реганом: мов "спочатку економіка, потім мова" - така позиція в принципі очікувана від світ-системного аналітика, але ми не вважаємо її дуже продуктивною. Ця логіка має резон, але вона забуває про одну річ: комунікація є необхідним підґрунтям для ринку, можливість комунікації уможливлює ринок, без спільної мови не може бути ринку (необхідний хоча б піджин, який уможливить торгівлю в конкретній *локальності*, але не дасть змоги для *глобального* товарообміну). Якщо мова - це фактор, що уможливлює економіку, то цей фактор здатен і впливати на економіку, здатен виборювати кращі умови для когось на цьому ринку (про це далі). Тож є сенс і навіть потреба спочатку дослідити засоби комунікації та комунікативні мережі; саме останньому по факту і присвячена наша дисертація, перше ж - скоріше питання філології, можливо філософії мови.

Якщо ми говоримо про втручання/інтервенцію глобального в локальне (наприклад, про загрозу національним економікам від втручання глобальних корпорацій або щось подібне), то воно повинне відбуватися глобальними мовами. Тобто ми маємо ситуацію, коли глобальні мови й нав'язуються, бо ніяка інтервенція глобального без них неможлива; коли мови й необхідні, якщо ми хочемо мати хоч якусь навігацію в цьому морі під назвою глобальний світ; й так, паралельно з цим примусом і необхідністю вони приносять переваги та бонуси. Насправді це дуже нагадує тезу Гардта та Негрі про Імперію - країни, залучені в Імперію, завжди демонструють ознаки економічного зростання, через що важче говорити про їх експлуатацію. Ми можемо перекласти цю тезу й на випадок з глобалізованими мовами: ті, хто знають lingua franca, демонструють

ознаки зростання (економічного, соціального, політичного тощо), оскільки отримують доступ до переваг, через що негативні впливи lingua franca можуть стати непомітними.

Щобільше, мовний фактор може слугувати засобом визначення, на скільки локальне піддається впливу глобального, оскільки (продовжуємо вже взяту логіку) інтервенція глобального в локальне відбувається глобальними мовами та супроводжується посиленням позицій lingua franca в суспільстві. Далі ми ще повернемося до тези, яку слід висловити й зараз: втручання глобальних корпорацій, глобальних політичних сил тощо будуть супроводжуватися інвестиціями в мовні курси для локального населення задля того, щоб розширити можливості комунікації з ними, отже і впливу на них (як приклад, мовні курси від USAid або BritishAid); чим більше таких курсів, тим більше агенти глобалізації прагнуть залучити до себе цільовий регіон, а чим більше людей пройшло ці курси, тим більше локального населення здатне розуміти накази від глобальної системи.

2.3.1. Комунікативні блага lingua franca

Ларченко вказувала велику кількість авторів які вбачали в панівному становищі англійської мови виключно позитивні моменти. Ми не бачимо сенсу поглиблюватися в аналіз їх концепції, тому обмежимося посиланням на них та загальним описом їх думки. Зокрема Ларченко називає Д. Крістала, Т. МакАртура, П. Бергера, С. Хантінгтона [Ларченко, 2007, с. 21]. Ці дослідники акцентують на тому, що англійська виконує роль подібну до койне: у глобалізованому світі саме ця мова виявляється тою, що здатна організувати комунікацію між усім спектром світових культур.

І правда, враховуючи усі обставини, якщо якась мова і об’єднає цей світ, то це буде англійська. Наївно вважати, що якась інша мова зможе вибити її з панівних позицій. Банально сама англійська точно не дасть вибити себе та буде продовжувати політику по своєму розповсюдженню.

Англійська хоче бути lingua franca і міцно утримує цей статус. І цим вона дійсно подібна до грецької койне. Але якщо койне була *надрегіональним* діалектом, то англійська не є такою. Політика англійської мови просуває виключно корінний діалект, бо цей аспект дозволяє мовою володарювати над іншими. Якщо ми хочемо уявити англійську як комунікативний проєкт, то ми повинні говорити про надрегіональний стандарт, який буде одночасно належати усім. І ця теза стосується усіх

проєктів lingua francas: справжня lingua franca, яка є (більше) комунікативним, а не владним проєктом - це надрегіональним спільний стандарт якоїсь мови.

Як вже було сказано, проєкти lingua franca однозначно виконують подвійну роль: роль комунікативного проєкту, що об'єднує людей, та роль владного/імперіалістичного проєкту, що підкорює людей. Власне таким чином і формується "м'якість" цієї сили: вона дає блага, від яких не можливо відмовитися, але натомість підкорює людину.

Перерахуємо ті вигоди, які надає lingua franca для людини, що долучилася до неї:

- якщо з економічного погляду, то це доступ до ринків;
- якщо з культурного, то це контакт та діалог з Іншими культурами, людьми, думками - це можливість для diversity (яка плекається сучасною парадигмою);
- це доступ до інформації та можливість інформування (що особливо актуально в інформаційному суспільстві, яке базується на контролі та відстежуванні потоків інформації; наприклад, в Імперії Гардта та Негрі);
- утворення глобального світового суспільства та можливість до обговорення й подальшого розв'язання глобальних проблем (будь-якого характеру);
- тощо.

Опишемо кожну з них по черзі. Щодо економічної перспективи, де-факто повторимо вже раніше сказане: мова є необхідною умовою доступу до ринку.

Найперші дослідники імперіалізму, зокрема Гобсон та Ленін, сенс імперіалізму бачили в русі капіталу та його боротьбі на світовій арені [Bennett, 2013, с. 4]. Ми вже говорили, що конкуренція капіталу *неминуче* передбачає й конкуренцію лінгвістичну, оскільки формування ринкових/економічних відносин вимагає спільності мови задля встановлення порозуміння між сторонами цих відносин; знову ж - мова є умовою, що уможливлює ринок. І тут можемо повернутися до світ-системи: оскільки світ злився в одну єдину світ-економіку, прямі силові методи контролю, які були характерні для імперіалізму 19 століття, не є дієздатними. На перший план вже давно вийшли м'які методи, які мають на меті створення сфер впливу, центру тяжіння на глобальному ринку (саме чітка сфера впливу дозволяє *стабільно* та більш-менш прогнозовано реалізовувати надлишкову вартість, убезпечувати свої інвестиції тощо).

Мова здатна до формування цих сфер впливу, маршрутів торгівлі, центрів тяжіння капіталу тощо, оскільки мова, з одного боку, уможливлює контакт між сторонами, з іншого, унеможливлює розуміння Іншим цих відносин, входження в них тощо; мова і об'єднує, і відрізає. Саме тому ми вважаємо, що проєкти lingua franca або організації, підв'язані під lingua franca - Співдружність націй, Франкофонія та і Співдружність Незалежних Держав - в першу чергу є економічними проєктами (хоча їх культурний, політичний й інші аспекти не слід віддаляти на другий план), бо їх мета - *створення спільного комунікативного простору, що уможливлює економічний контакт* (контакт між сторонами угоди, циркуляцію товарів тощо) [Панов, 2023c, с. 27].

До чого все це сказано: ринок - це комунікативний простір, отже доступ до ринку вимагає знання мови як основи до комунікації. Відповідно, lingua franca створює глобальний ринок, а знання цих мов, отже, відкриває можливості для глобальних економічних контактів, глобальних перспектив набуття капіталу.

Власне продовжуючи цей момент, ми переходимо до питання доступу до інформації (що насправді вже казали раніше; цей аспект є і владним, і комунікативним, в чому і вся суть lingua franca). Якщо, наприклад, заходити з перспективи Імперії Гардта та Негрі, lingua franca включає до ринку агентів, дає їм змогу зчитувати сигнали системи та реагувати на них (що є важливою умовою та вимогою Імперії); хоча водночас уможливлює вимогу зрозуміти та виконати наказ від панівного агента ринку [Панов, 2023c, с. 27]. Тобто саме знання lingua franca дозволяє реагувати на зміни в глобальній системі, зокрема задля отримання економічної вигоди (хоча і не тільки; трошки нижче будемо говорити про глобальні проблеми)

Але цей пункт варто проговорювати ще в контексті глобального села та ситуації імплозії. По-перше, саме це глобальне село сформоване завдяки lingua franca; тобто знання lingua franca - це включення до цього села та його суспільства. По-друге, така ситуація надає ЗМІ або будь-яким іншим медіа неймовірну силу: одним повідомлення проінформувати регіон, пів планети або навіть усю планету; знання lingua franca - це змога формувати думку та цим самим контролювати великі маси населення, що де-юре розділені на різні держави, класи тощо. По-третє, ситуація імплозії дозволяє відчувати резонанс від будь-якого повідомлення, залишеного будь-де, буквально тримати руку на пульсі світу; знання lingua franca - це взагалі можливість

зчитування життєдіяльності світу, його моніторингу та хочеться сказати навіть діагностування. Якщо це все підсумувати, то знання lingua franca - це можливість відчувати світ, реагувати на світ та бути почутим у світі.

Щодо культурного аспекту, то тут гарно розкрити ось цей момент з diversity. Сучасною парадигмою ця diversity плекається, увесь світ заохочується до неї: спортивні івенти (лозунг "Respect" на усіх матчах УЄФА та ФІФА), реклама комерційних продуктів (реклама "Rexona", в якій навмисно підбираються люди різного тону шкіри, віку, гендеру тощо), глобальні організації (на кшталт тих же USAid та Франкофонії, які проголошують своєю метою підтримку локальних культур!) тощо. Ось це diversity насправді може бути здійснене тільки при наявності lingua franca для цього diversity. Повертаємося до проблеми, яку Цуда помітив сам у себе: радикальна позиція щодо збереження локального, як і радикальне тлумачення diversity (зокрема у мовному питанні) приведе лише до деструктивного ізоляціонізму. Diversity передбачає контакт культур між собою, можна сказати транскультурну позицію (на відміну від ізоляціонізму, який більше схильний до мультикультурної, бо сприймає запозичення з інших культур як загрозу для своєї культури), а для цього контакту потрібна спільна мова, потрібна lingua franca.

Lingua franca надає можливість для контакту з Іншим, який тільки збагачує культури та людей, насправді розширює світогляд та звільняє від упереджень. Без lingua franca насправді важко уявити взагалі транскультуралізм та *глобальне порозуміння.* Габермас звертав увагу, що для здійснення дискурсу необхідний спільний життєвий світ. Ми проговорювали, що частиною цього світу є мова, але також це спільні культурні константи. Відповідно, глобальне порозуміння потребує глобального культурного обміну задля створення цих констант.

Таким чином, людина, яка долучається до lingua franca отримує можливість культурного збагачення, для встановлення порозуміння з Іншим (або ще краще: для того, щоб зокрема зрозуміли і її) тощо. І це не вдаємося в подробиці стосовно речей, які можуть здавитися дуже примітивними, але все одно залишаються важливими: наприклад, lingua franca уможливлюють знайомство з кухнею інших культур, запозичення моди тощо. Тут є сенс також проговорити запозичення слів, які можуть виражати поняття, які не знайомі одній культурі, але знайомі іншій.

З можливості до встановлення порозуміння, випливає й можливість до кооперації. Напевно, найголовнішою причиною, чому lingua franca

необхідні, є потреба у глобальній кооперації. Глобалізований світ породжує й глобальні проблеми, й потребує глобальних відповідей. Самих же проблем, які потребують глобальної кооперації задля їх вирішення, можна перелічувати до нескінченності: екологія, економічні кризи (в глобальній світ-системі навіть регіональні кризи мають вплив на глобальне), міжнародний тероризм, міграційні процеси тощо. Будь-яка країна, якщо не хоче опинитися 1 на 1 з глобальними викликами, повинна долучитися до lingua franca.

Глобальна кооперація не може здійснювати локальними мовами, адже це банально занадто ускладнить процес обговорення; при тому чим більше учасників, тим складніше буде організувати обговорення. Але перехід на спільну мову не тільки зробить комунікацію більше швидкою та простою, але і повідомлення в рамках цієї комунікації зробить більш зрозумілими для усіх. Навіть в ЄС, коли Зеленський за час вторгнення вперше виступав на засіданні Європарламенту, Шарль-Мішель у вступній промові демонстративно переходив на англійську мову в ключових моментах, аби зробити їх максимально доступними та зрозумілими.

Якщо ми говоримо про такі потенційні конструкти, як глобальне світове суспільство, то воно з необхідністю повинно передбачати lingua franca: мову або буквально декілька мов, які будуть мати статус надрегіональних, які будуть вчити, розуміючи, що вони будуть зрозумілими в більшості куточків світу. В принципі саме тому англійська зараз і є найпопулярнішою мовою для вивчення (ми вже говорили, що Філліпсон називає міфом те, що англійську розуміють у всьому світі. Але тут ми маємо право з ситуацією, що навіть якщо не всюди розуміють англійську, відповідно цей міф бреше, все одно цей міф просуває англійську і стрімко наближає стан, коли він стане правдивим, тобто коли усі куточки світу хоч трошки будуть розуміти англійську).

В цьому ж контексті ми хочемо звернути увагу на один навіть кумедний парадокс - а саме що lingua francas, які є екс-імперськими мовами, можна використовувати зокрема для обговорення імперіалізму цих мов, їх країн-власниць та для (принаймні спроб) контратак по їх імперіалізму: постколоніальний дискурс та strike back ексколоній по імперіях відбувався саме мовами метрополій. Теорія лінгвістичного імперіалізму, як проєкт обговорення та критики імперіалізму англійської мови, відбувається саме англійською мовою. Теоретично за допомогою російської мови ми врешті

здатні обговорювати протидію російському імперіалізму з представниками екс-колонізованих народів; але про це ми поговоримо в наступному розділі.

Тут же ми також хочемо згадати ще одну перспективу, яку підіймає Філліпсон, але звичайно не розвиває її. З посиланням на Філіппе ван Пареса (Philippe Van Parijs), він згадує таку перспективу на англійську, що вона потенційно може стати мовою глобального демосу, що англійська може виступити в ролі форуму для світового політичного (демократичного) обговорення. При цьому підкреслюється, що якщо англійська хоче стати таким форумом, то вона повинна забути про прив'язку до будь-якої конкретної культури [Phillipson, 2008, с. 7].

І правда, глобальне суспільство потребує глобальної мови для глобального політичного процесу. Але конкретно в думці, яку висловлює Філліпсона та ван Парес акцент варто зробити, що це мова саме на демосу: тобто мова простих людей, які зокрема не мають змоги до отримання висококваліфікованої освіти, в рамках якої можуть вивчити декількох мов. Повинна бути одна мова, стандартна та *надрегіональна*, яку систематично будуть опановувати ще зі школи у всьому світі, якою власне і можна буде маніфестувати політичні (і не тільки) гасла - тоді ми зможемо уявити цю мову як форум, на який можна вийти з будь-якого куточка глобального на рівних правах з усіма. В принципі українське суспільство, коли почалося вторгнення 2022 року, використало англійську саме у подібний спосіб: через англійську розповсюджувалися вимоги до засудження агресії РФ, зокрема, приватними компаніями, прохання про допомогу від геополітичних союзників тощо.

Можливо й забігаючи на перед, але одразу залишимо тут такий коментар: ван Парес говорив саме про англійську як про глобальну lingua franca. І тут ми хотіли б погодитися з ним та взагалі усіма дослідниками, хто вбачає в англійській глобальний комунікативний потенціал. Нам здається, що якщо якась мова - принаймні з тих, які претендують на глобальний статус - і здатна стати єдиною світовою lingua franca, яка зможе виступати саме як нейтральний форум для комунікації, то це саме англійська.

Чому? По-перше, треба визнати факт того, що англійська і правда вже найбільш розповсюджена мова яка з часом буде розповсюджуватися тільки далі й ширше, буде тільки сильніше заглиблюватися й укорінюватися в куточках світу. Немає сенсу переучувати світ, краще приборкати англійську.

По-друге, можемо послатися на Качру, який теж вбачав в англійській глобальний потенціал. Він проводив 2 метафоричні порівняння англійської. Перше - це англійська як давньогрецька Гідра: цим він хотів показати, що англійська здатна жити в багатьох формах, здатна адаптуватися та продовжувати укорінюватися навіть якщо їй будуть намагатися відірвати голову. Друге порівняння - це з Деревом, що говорить з індійської міфології: цим він хотів показати, що англійська здатна вбирати в себе вплив від багатьох інших мов. “Можливо, саме ця податливість до інших культур і мовних впливів пояснює успіх її безпрецедентного поширення по всьому світу.” [Mufwene, 2019, 8].

Англійська мова відкрита до впливу та змін, з усіх інших lingua franca вона відкрита до Інакшості. Та ж російська та французька, наприклад, ні: обидві мови занадто зайняті мовним пуризмом та централізацією усіх своїх мовців довкола столицю своїх країн (домініона система Великобританії, де залежним територіям надавалась автономія, немов проявляється навіть в мовному імперіалізмі англійської). Саме ця відкритість до Іншого й може стати основою для перетворення англійської на чистий комунікативний проєкт: свідоцтвом цього насправді є той же факт, що в рамках англійської розроблена теорія критики мовного імперіалізму англійської.

2.4. Владний аспект lingua franca

Хоча вже беззаперечним фактом стало те, що світ сплівся у світ-систему (або як ми ще можемо назвати цю глобалізовану дійсність, де все з’єднано в одне ціле), це не означає, що не присутні зусилля по підриву цього клубка або принаймні по його розподілу. Імперія сучасності не має розкоші бути як імперії минулого (як світ-імперії, як їх називав Валлерстайн), тобто не має змоги ізолювати свої залежні території від конкуренції. Тому необхідні нові інструменти встановлення влади, розподілу світу, ізоляції своїх володінь від впливу інших імперій тощо. Саме мова є ідеальним засобом для цього.

2.4.1. Привласнення мови Внутрішнім колом

Одразу підкреслимо, що ця позиція не є притаманною виключно lingua franca; це в принципі постулат сучасної мовної парадигми, який застосовується до вивчення будь-якої мови. Але, оскільки в фокусі нашої

уваги саме lingua francas, то і говорити про цю тезу ми будемо у контексті саме цих мов. А цей постулат про необхідність занурення в оригінальний контекст (та і взагалі сучасна мовна парадигма відповідно) виявляється особливо вигідним для них, оскільки дає можливості для владних маніпуляцій.

Ключовий механізм, який і перетворює мову на інструмент влади, вже був описаний нами у розмові про Качру. Цей механізм - це привласнення мови країнами Внутрішнього кола. Саме він ледь не насильно прив'язує тих, хто з якихось причин вимушений вчити мову, до країни-володарки мови (не важливо, чому людина вимушена вчити мову: хоч через вимоги колоніальної адміністрації, хоч тому що певний дискурс, в який людині потрібно інтегруватися, монополізований певною мовою тощо).

Привласнення відбувається завдяки тому, що єдино правильним, істинним стандартом мови пропагується стандарт корінної, оригінальної культури, з якої мова пішла (стандарт Парижу для французької; Москви для російської; Англії для англійської, але тут столичний акцент - кокні - не ототожнюється з акцентом Англії; тощо). Привласнена мова передбачає ідею корінної культури, власне яка і має *батьківські права* на мову, відповідно під опікою якої мова і повинна знаходитися.

Для Качру мова, в істинному, єдиноправильному своєму вигляді привласнена країнами Внутрішнього кола. Але навіть всередині цього кола є своя ієрархія. У школах не вчать, наприклад, австралійську англійську. Навчають лише британську та американську - саме вони змогли привласнити мову. Можливо розібратися, як так вийшло, допоможе світ-системний аналіз, бо ці дві країни - це країни гегемони, які в принципі і вивели англійську мову до гегемонії. Таким чином, можливо, мова і належить Внутрішньому колу, але навіть у ньому є ієрархія: є гегемон(и), і є аутсайдери. Ніхто, мабуть, не вчить новозеландську англійську. І це насправді теж прояв імперіалізму: парадигма така, що лише два стандарти англійської вважаються вартими вивчення. Відповідно, коли мова привласнена, то констатується, що вона належить виключно корінній культурі цієї мови та національній державі, що репрезентує цю культуру

Щодо гегемонії, Філліпсон зазначає, що спочатку арабські торговці lingua franca називали європейські мови, помилково ототожнюючи усіх європейців з франками. Але насправді, у більшості випадків, ці торговці комунікували з італійцями, скоріше за все з вихідцями з Генуї та Венеції, тобто з представниками середньовічних гегемонів (як на це вказав Аррігі).

Таким чином утворюється парадоксальна, але вигідна для підтримання влади думка - що рідномовець, як той, хто з самого початку життя занурений у контекст оригінальної для мови культури, завжди буде знати мову краще за нерідномовця (він може не мати філологічної освіти та і загалом бути доволі неграмотним) [Панов, 2021, с. 43].

Водночас, на додаток до вищеназваної думки, можна зустріти упередження, які констатують неможливість нерідномовцем взагалі гарно опанувати мову. Наприклад, ряд дослідників підкреслюють, що однією з ключових тез сучасної мовної парадигми є думка, що знання сторонніх мов (нібито) негативно впливає на знання панівної мови. Наприклад, Л. Г. Барантес-Монтеро, досліджуючи ідеї Філіпсона в контексті Латинської Америки, конкретно вказує на те, що панівна ідеологія, в аспекті викладання англійської, стверджує, що вжиток інших мов негативно впливає на рівень англійської [Barrantes-Montero, 2018]. Друга дослідниця, Інґрід Гоголін, розміщує цей аргумент у контексті національної держави: вона говорить про мономовну установку, тобто ідею та практику функціонування однієї мови в публічному просторі, яка здебільшого є рідною для більшості (проте можна знайти деякі винятки). З погляду саме мономовної установки, володіння іншою мовою негативно впливає на володіння панівною мовою [Gogolin, 2013, с. 6]. Тож, можливо, що справжній рідномовець знає не одну мову, проте принаймні він виховується єдиною мовою з раннього дитинства, живе в одномовному середовищі з раннього віку і тому повністю піддається впливу тільки однієї мови [Панов, 2021, с. 46]. Таким чином унеможливлюються претензії нерідномовця на мову і не тільки на власність над нею, але взагалі на участь в ній на правах більших, ніж права об'єкта; мова може належати лише тому, хто знає її як єдину. Рідномовець - єдиний трендмейкер мови, нерідномовець - лише той, хто наслідує.

У такій перспективі рідномовець постає експертом у мові, а нерідномовець - тим, хто наздоганяє, хто може бути максимум аматором в ній. Щоб розкрити це, проведемо паралель з фігурою вчителя у тлумаченні Рансьєра, яке він запропонував у книзі «Учитель-незнайко».

Ж. Рансьєр дає таке визначення поняттю “вчитель”- це той, хто пояснює; тобто пояснення є провідною функцією вчителя, інакше в ньому немає потреби. Заведено вважати, що вчитель – це той, хто знає/має навички, і тому він може пояснити учням знання/уміння. Учень же (як бінарна опозиція до вчителя, фактично ця опозиція схожа на опозицію

“колонізатор - колонізований”) визначається як людина, яка, навпаки, нічого не вміє та не знає – можна сказати, це образ відсутності, яку потрібно перетворити на присутність (знань), тобто заповнити пустоту знаннями/уміннями [Панов, 2021, с. 45].

За такої перспективи, щоб підтримувати потребу в собі (і, отже, свою владу), фігура вчителя повинна постійно створювати дистанцію, розрив між знанням та учнем, інакше вчителю просто нічого буде пояснювати. Так, Рансьєр стверджує (наслідуючи Ж. Жакото), що вчителі є “творцями отупіння”: вчителі вчать учнів лише одному - учень не здатен засвоїти (самостійно) досліджувану тему. Учень переконаний, що він залежить від учителя [Рансьєр, 2013, с. 64], саме цим і створюється влада вчителя.

Ж. Рансьєр же навпаки, посилаючись на досвід Ж. Жакото, демонструє, що для навчання не потрібна присутність вчителя (в незалежності від об’єкта навчання): так само як учні Жакото могли вивчати французьку мову самостійно, маючи в розпорядженні лише двомовне видання “Пригод Телемаха”, так і будь-яка людина може чогось навчитися без учителя, якщо тільки у неї є на це воля. Але відсуньмо освітню пораду Рансьєра. Вважаємо, що не тільки освіта, але й сучасне суспільство засноване на подібному механізмі отупіння: будь-який поділ на тих, хто знає, і тих, хто не знає, на тих, хто професіонал і любитель тощо несе за собою встановлення розриву між знаннями/уміннями та суб’єктом. Наприклад, будь-який технократичний державний проєкт передбачає дотримання дистанції між технократом-професіоналом і підлеглим суб’єктом, розрив між знаннями/здатністю одних керувати державою та підпорядкуванням інших [Панов, 2021, с. 47].

Повернемося до контексту мовного імперіалізму. Рідномовець у випадку розмови з нерідномовцем може підтримувати дистанцію між нерідномовцем та знанням мови - пригадаємо подібні стратегії виключення Цуди та Такаші [Tsuda, 2013]. Збереження дистанції між рідномовцями і нерідномовцями, яка забезпечується саме через привласнення мови та ідеї істинного стандарту, перетворює рідномовця на вчителя/фахівця мови, тоді як постать нерідномовця прирівнюється до учня/аматора, яка потребує нерідномовця як фахівця. З цього виходить, що нерідномовець підпорядковується рідномовцю [Панов, 2021, с. 44].

Філліпсон зазначає, що саме через це методи викладання англійської мови часто наголошують на навчанні з рідномовцем - як з носієм істинної мови [Phillipson, 2008, с. 8]. Додамо також те, що нерідномовець

оголошується нездатним опанувати мову в її справжньому вигляді, принаймні самостійно (а можливо і взагалі).

Водночас сюди слід додати два моменти. Перший момент - якщо нерідномовець хоче, щоб його зрозумів рідномовець, він повинен дотримуватися мовленнєвих правил, зрозумілих рідномовцю. Другий момент - оскільки рідномовець контролює ці мовні правила та відстань між нерідномовцем та мовою, він може маніпулювати бажанням нерідномовця бути зрозумілим, повсякчас зміщуючи відстань між нерідномовцем і мовою: то удавши, що мову нерідномовця він не розуміє (хоча мова його може бути майже зразковою), потім вдаючи, що ще трохи і нерідномовець оволодіє мовою (майже) бездоганно (таким чином рідномовець спокушає нерідномовця, аби він визнав владу над собою) [Панов, 2021, с. 47].

Чому ми говоримо так про ідею вчителя Рансьєра – це дозволяє нам побачити, що сила рідномовця полягає в отуплені нерідномовця; тому ми говоримо, що мовлення нерідномовця клеймується як набір помилок, бо будь-які зміни, які вносить нерідномовець, маркуються саме як помилки учня, який ніяк не опанує мову [Панов, 2021, с. 43].

І на цій ноті гарно згадати інший концепт Рансьєра. Концепт, який нам зараз потрібен - це поділ на логос і шум, логічних тварин і фонічних, який з'являється у Рансьєра в процесі аналізу політичних філософій Аристотеля і Платона. Суть цієї ідеї полягає в тому, що будь-яка політична система поділяє підлеглих на два "класи". Перший – "тварини" логічні – їхнє мовлення вважається релевантним, логічним, здатне виносити справедливі судження – отже, воно має політичне значення. Другий - тварини фонічні - "мовлення" яких, як у справжніх тварин, є просто реакцією на чуттєве, вони здатні лише на стогони радості та розчарування, тому їх мовлення сприймається як нерелевантне, тож не розцінюється як політичне [Рансьєр, 2013, с. 47].

Так ось, мовлення нерідномовців констатуються саме як шум: їх стандарт неправильний, самі вони лише носії хиб, вони лише аматори, ті, хто намагається наслідувати мовлення тощо. Мовлення вчителя/професіонала/рідномовця є зв'язним, політичним, а "мовлення" учня/аматора/нерідномовця – просто шум.

Рідномовець, підтримуючи дистанцію між нерідномовцем та знанням мови, може маркувати його мову в публічному просторі як всього лише шум (як звуки тварин), що унеможливлює участь останнього у політиці, розподілі благ, боротьбі за владу тощо. У цьому розумінні ми можемо з

упевненістю сказати, що рідномовець має силу подавити мову/мовлення нерідномовця: в тому сенсі, що завдяки своїм маніпуляціям він може визначати його мову в публічному просторі нерелевантним шумом, який варто ігнорувати [Панов, 2021, с. 43].

В цьому контексті додамо один приклад того, як мовлення нерідномовця заглушується: коли на уроці англійської мови учням дають аудіювання. Цим аудіюванням для учнів встановлюється мірило, за яким потім вони будуть давати оцінку мовленню Інших, як рідномовців, так і нерідномовців, а отже надалі міряти їх мовлення як релевантне/нерелевантне для перегляду/прослуховування. Так би мовити, від мовлення декого нам буде різати слух, а саме від мовлення нерідномовців, оскільки аудіювання направлене на зокрема на формування уявлень про фонетичну мовну норму [Панов, 2021, с. 44].

Таким чином унеможливлюються спроби нерідномовця констатувати свою суб'єктивність (яку нерідномовець проявляє в своїй мові), оскільки ці спроби просто глушаться, маркуються як шум (в більшій кількості випадків: далі покажемо, що ті нерідномовці, мовлення яких не сприймається за шум, проходять ідеологічну обробку, щоб отримати таке право).

І тут ми хочемо додати одне важливе теоретичне замалювання, яке значно поглибить позицію, підняту ще Качру. Задля цього нам слід згадати Р.Барта та його теорію соціолектів. Соціолект Р. Барт визначає як мову Іншого. По факту, це дискурси соціальних груп: кожен суб'єкт відноситься до певного соціального класу, а отже говорить відповідним соціолектом [Barthes, 1986, с. 108]. Те, що ми зараз хочемо зробити, так це застосувати напрацювання Барта до соціолектів й до національних мов взагалі.

Поділ (національних) мов на соціолекти Барт пов'язує з суспільним поділом праці та антагонізмами класів [Barthes, 1986, с. 108]. І цю логіку ми також можемо застосувати й до (національних) мов: *відношення між lingua franca та локальними мовами дублюють відношення між класами на арені глобального капіталу/світ-системи.*

Тут, зокрема, нас цікавить момент дискурсивної зброї – тих функцій і технік, які роблять соціолект як систему сильною. Тож Барт виокремлює такі види "зброї" [Barthes, 1986, с. 109]:

1. Демонстрація (Show) – висвітлення доводів, формул, це захист та напад;

2. Фігури системності (мають бути унікальними для соціолекту). Їхнє завдання - забезпечення щільності і замкнутості системи, вилучення Іншого як суб’єкта мовлення.

3. Змога доводити фрази до кінця.

Серед цих пунктів нас особливо цікавлять фігури системності. Привласнення мови, думка про єдиний істинний стандарт, думка про те, що знання інших мов тільки заважає опануванню мови - це і є фігури системності, які виключають Іншого з мови. Оскільки нерідномовець не причетний до оригінальної культури, щобільше він володіє ще й іншою мовою, яка тільки заважає, то констатується, що він ніколи не зможе опанувати мову на рівні рідномовця; нерідномовцю залишається лише завжди наздоганяти рідномовця.

Оскільки нерідномовець не може констатувати себе в мові або свою мову, то з цього можна зробити такі висновки.

По-перше, ми повертаємося до Фанона: колоніалізм - це коли колонізований говорить про себе з погляду колонізатора. Оскільки нерідномовець не може констатувати себе в мові, констатувати Інший погляд, констатувати свою суб'єктивність завдяки фігурам системності, то мова немов нав'язує інший світ, інший погляд - рідномовця. Відповідно йому залишається говорити про себе мовою рідномовця. Він той, про кого говорять рідномовці, а він сам може лише повторювати їх погляд, наслідувати, але не констатувати свій - саме тому ми говоримо, що він об’єкт (для мовлення).

По-друге, оскільки привласнення та ідеальний стандарт мови виступає перепоною для нерідномовця у спробі констатувати себе в мові, таким чином це виявляється і перепоною для створення третього простору. Так, цей третій простір врешті все одно буде створений; так, нерідномовець, принаймні у комунікації з іншими нерідномовцями, зможе констатувати себе в мові; але ідеальний стандарт мови все одно залишається тим механізмом, який стримує утворення третього простору.

Рідномовець - це той, хто знає мову як експерт та взагалі суб'єкт у мові; нерідномовець - той, хто максимум аматор у мові, принципово не може опанувати її, об'єкт в ній. Враховуючи це, то врешті на арені видимим залишається лише один стандарт мови - саме рідномовця. Навіть якщо мовою користуються багато етносів, навіть якщо в ній багато стандартів, чути в них лише один - панівний (у разі англійського два, США та Великобританію). Водночас вплив, який здійснює нерідномовець на мову,

сприймається як відхилення або від золотого (та єдиного видимого) стандарту рідномовця. У крайніх випадках, а саме при мовному пуризмі, ці відхилення будуть сприйматися як паплюження цього стандарту. Щобільше, він аматор, той, хто тільки опановує мову, тобто той, кому властиво помилятися.

Враховуючи все це, будь-яка спроба нерідномовцем констатувати в мові Інакшість, нові стандарти чи взагалі зміни маркується як хиба; відповідно, й нерідномовець сам сприймається як носій хиб, від якого навіть не очікують (і не бажають) "чистого" мовлення. Його мовлення сприймається як відсутність: правильної освіти або правильного культурного контексту, може навіть правильних розумових здібностей. Саме це сприйняття нерідномовця як носія хиб і унеможливлює його претензії на мову; саме таке сприйняття унеможливлює "деприватизацію" lingua franca від корінної культури.

Але щобільше це сприйняття маркує взагалі усю мову/мовлення нерідномовця як відсутність достатнього знання. Локальні версії lingua franca, наприклад, локальні англійські, про які каже Качру - сприймаються як ніщо, їм відмовляють в повноцінному існуванні. Ми знов повертаємося до того, що на арені залишається лише один стандарт lingua franca - корінний, стандарт рідномовця; і саме цей стандарт вимушені вчити усі, кому потрібна мова.

Дослідники мовного імперіалізму наголошують на тому, що мовний імперіалізм є формою культурного імперіалізму, що його результат - це встановлення культурної гегемонії. Враховуючи усе вищесказане, хотілося б модифікувати їх позицію.

По-перше, підкреслимо, що саме в цьому аспекті мовний імперіалізм сполучається з імперіалізмом, оскільки в широкому розумінні імперіалізм - це пропагування та нав'язування свого способу життя [Zaporozhchenko, 2023, с. 3].

Але звідки виникає ця гегемонія? Ми знов повертаємося до німого та заглушеного немовця та нерідномовця. Якщо локальне хоче заявити про себе, то воно повинно робити це за допомогою глобальної мови, але привласнення мови, як ми це спробували показати, перешкоджають констатуванню локального/Іншого всередині lingua franca; щобільше, найгучніший голос залишається у рідномовця. Таким чином, навіть якщо нерідномовець і говорить про Інше, то воно заглушується, його не чутно.

Через нав'язування культури створюється монокультурний простір. З погляду влади, влада над монокультурним простором легша як мінімум з двох причин. По-перше, через простоту легітимації влади, адже аргументи легітимації можна ґрунтувати на засадах спільної для всіх підданих культури. По-друге, саме ця спільність культури створює тяжіння до центру, до корінного контексту культури/мови.

(Основні положення цього підрозділу викладені у публікації автора [Панов, 2022]).

2.4.2. Монополізація дискурсів мовою, функціонування як код доступу

Ще одним важливим механізмом мовного імперіалізму є те, що ми назвемо монополізацією дискурсів, сфер, ситуацій комунікації тощо.

Під монополізацією маємо на увазі ситуацію, коли певна мова змогла закріпитися в певних сферах, дискурсах тощо на правах “must have”, необхідного компоненту для присутності у цьому дискурсі; тобто мова змогла привласнити собі його, тим самим змусити здійснювати комунікацію в цьому дискурсі виключно за допомогою себе.

Прикладами такої монополізації можна назвати наукову сферу, IT сферу, сектор міжнародного бізнесу та економіки тощо - всі вони монополізовані англійською мовою. Звичайно, увійти у ці сфери теоретично можна і без англійської, але прогрес у цих сферах невід'ємно пов'язаний з опановуванням англійської; щобільше, чим краще будеш знати в них англійську, тим легше буде прогрес в них та тим далі він буде (відповідно, для рідномовців сходу розблокована уся кар'єрна драбина, коли для нерідномовців вона пов'язана з певною працею в опануванні мови, наприклад, складанні мовних сертифікацій).

Цей “must have” певної мови у дискурсі учасниками самого дискурсу сприймаються як щось належне, само собою зрозуміле. Таким чином монополізація - це результат ідеологічного витіснення інших мов (як тих, які претендують на роль lingua franca, так і локальних). Але тут варто додати, що це ідеологічне панування підкріплюється і певним реальним станом справ. той же Філліпсон вказує, що одним з аргументів, які він відносить до ідеологічних, до вивчення англійської є її розповсюдженість у світі, яка своєю чергою є результатом систематичних та колоніальних дій

Британської імперії з нав'язування англійської. О’Реган прямо сплітав становлення панування англійської мови з економічним пануванням Великобританії [O’Regan, 2021, с. 4].

Як тільки мова “монополізує” дискурс/сферу, вона стає “оригінальною” для неї в тому сенсі, що усі інші мови, які взаємодіють з цим дискурсом/сферою, повинні тепер адаптуватися під цю “оригінальну” й, найголовніше, здійснювати переклад з неї; оригіналом певного тексту завжди визнається текст панівної мови. Це означає, що інші мови повинні адаптувати свої словники під панівну, але зворотня потреба відсутня.

Чому ми говоримо саме про монополізацію, а не про привласнення мовою дискурсу. По-перше, бо це слово ми використовуємо в сенсі усунення конкуренції. По-друге, як ми будемо показувати далі, це привласнення врешті надає зокрема й економічний прибуток, й права на ринку, аналогічні монопольним (це ми вже описували у розділі про імперіалізм).

Що ж отримує мова та її корінна культура/національна держава, коли мова монополізує дискурс? По-перше, монополізація врешті змушує учасників дискурсу (аби тих, хто хоче інтегруватися до нього) вчити цю мову, що насправді означає цілий ряд наслідків. Найпершим наслідком є те, що вмикається індустрія викладання мови, до якої людина повинна долучитися. І, по-перше, оскільки це індустрія, вона працює з метою отримання прибутку для країн-власниць мови. Монополія зокрема тлумачиться як можливість контролювати ціну; і саме у контексті індустрії викладання ми можемо говорити про можливість контролю ціни на мову. Оскільки мова привласнена, то це делегітимує усіх інших продавців/викладачів мови: як ми вже говорили, хоча новозеландці і є частиною Внутрішнього кола, все одно вони не вважаються представниками корінного контексту мови; у контексті ж Зовнішнього та Розширюваного кіл, нерідномовці звідти взагалі констатуються як носії хиб. По-друге, разом з пошуком прибутку ця індустрія здійснює ідеологічну обробку; але про це будемо пізніше.

По-друге, така монополізація відсуває нерідномовців в цьому дискурсі на другий план, виставляючи саме рідномовців, навпаки, на перший. Наприклад, оскільки науковий дискурс монополізований англійською мовою, то при пошуку наукової літератури легше знайти публікації з Великобританії та США, від рідномовців в цілому. Тобто у дискурсі присутня велика кількість агентів/суб’єктів, але з них помітні

лише рідномовці; ситуація, аналогічна монополії, коли є тільки один продавець (оскільки інших просто не видно). Щобільше, саме перед рідномовцями де-факто автоматично відкривається увесь дискурс, коли нерідномовець повинен вивчити мову, щоб побачити та взагалі взяти участь у дискурсі. Та навіть якщо нерідномовець гарно опанує мову, у рідномовця все одно залишається можливість оперативніше працювати в цьому дискурсі, маніпулювати комунікативними техніками (Цуда та Такаші) задля своєї користі та усунення нерідномовця тощо.

Це насправді повертає нас до Рансьєра: монополізований дискурс витісняє, цим самим заглушає мовців інших мов. Створюється глухий і німий демос, яким зручно правити; а ті, хто знаходять можливість говорити (що їх говоріння розпізнають не як шум, а як мова), проходячи через курси англійської, сертифікації та інше, то вони, після цього, вже кооптовані, вже адаптовані, вже вважають такий стан справ належним (може навіть вони вже мають зиск від цього стану справ).

Таким чином ми насправді можемо говорити про контроль дискурсу мовним інструментарієм. Мова дає можливості: в буквальному сенсі заглушити конкурентів (зробити їх шумом), контролювати видиме (оскільки хтось шум, його не видно, його пропозиції теж не видно), цим сконцентрувати дискурс довкола рідномовців, зробити їх центром тяжіння.

По-третє, монополізація кінцевим бенефіціаром дискурсу робить країну-володарку мови та Внутрішнє коло в цілому (оскільки саме вони центр тяжіння). Наприклад, україномовна наука відповідає на проблеми, актуальні українському суспільству. Але англомовна наука відповідає на проблеми, актуальні як англомовному суспільству, так і суспільствам локальним. Тобто у випадку монополізації з'являється можливість долучити до розв'язання локальних проблем (наприклад, проблем США) глобальну науку, або взагалі підмінити локальне та глобальне. Окрім же цього залишається момент з тим, що рідномовці мають змогу активніше реагувати в дискурсі, цим самим швидше спрямовувати його на свої потреби.

Насправді ця ситуація з монополізацією дискурсів дуже нагадує концепт Делеза про суспільство контролю. Механізми суспільства контролю базуються на варіації єдиної (мета)структури, тож усі (під)простори контролю де-факто є модуляцією єдиної “субстанції” [Делез, 2004]; це Делез порівнює з дисциплінарним суспільством, в якому хоча різні простори побудовані за однаковою моделлю в’язниці-паноптикупу (і

в цьому сенсі всі вони працюють за однаковою дисциплінарною логікою), це все є лише подібністю та аналогією, тобто простори де-факто роз'єднані між собою. У цій "субстанції" соціального контролю є код/пароль, який дозволяє або забороняє доступ індивідуума до інформації - власне таким чином і здійснюється контроль ним.

Якщо продовжувати цю логіку у контексті монополізації дискурсів, то скажемо, що мова може виконувати цю функцію коду/паролю, яка допускає чи не допускає індивіда до дискурсу (або навіть простору). Незнання англійської дозволяє лише поверхнево бути ознайомленим з наукою або займати лише найнижчі ролі в ієрархії IT бізнесу тощо. Щобільше, аби отримати пароль, потрібно пройти відповідне навчання (мовні курси), пройти тестування та сертифікації (в англійській мові це IELTS або TOEFL), а значить, бути опрацьованим певною ідеологією та певною системою, що передбачає адаптуватися під неї. Тільки після цих всіх етапів ви отримуєте пароль (знання мови та сертифікат про це, що виступає немов карточка пропуску), а отже, доступ до модуляцій/дискурсів єдиної "субстанції". А оскільки згідно з уявленнями про норму рідної мови, тільки рідномовець може знати мову на 100%, то тільки йому доступні всі сфери цієї «субстанції».

Нерідномовець - це завжди той, хто просить доступ, коли рідномовець - той, хто визначає, чи надавати цей доступ. Це так, оскільки згідно з сучасною мовною парадигмою, тільки рідномовець може знати мову "по справжньому", на 100%, тож йому доступні всі сфери цієї "субстанції" одразу, в якомусь сенсі за фактом народження. А ось нерідномовець повинен виборювати доступ до них (наприклад, мати певний рівень англійської, B2 або C1, що підтверджується тим же сертифікатом). Але нерідномовець, як вважається, ніколи не зможе досягти 100% рівня володіння, тож він завжди відстає, завжди будуть сфери, куди його зможуть не допустити. Рідномовець же суддя, оскільки він знає на ці 100%, він вже допущенний до усіх сфер (таким чином рідномовець виявляється фігурою, на яку направлене бажання, яка спокушає собою).

Врешті формується така ситуація: так, знання lingua franca надають доступ до блага, а саме доступ до дискурсу, сфери тощо - і це саме те, про що каже lingua franca, коли просуває себе. Але з іншого боку знання lingua franca виявляється ледь не єдиною умовою для доступу до блага (високооплачувана робота потребує знання lingua francas). Саме тому ми й говоримо про "монополізацію" - lingua francas монополізували доступ до

певних благ. Таким чином lingua franca і правда несе блага для своїх суб'єктів, але несе на монопольних правах, передбачаючи ультимативний характер їх отримання: або суб’єкт долучається до lingua franca, або не бачити йому благ. Мова - це код доступу до блага.

Після всього цього ми можемо модифікувати фігури немовців та нерідномовців. Lingua franca насправді підштовхує людей до того, щоб стати нерідномовцями, щоб перестати бути немовцями; мотивацією є саме блага, які вона надасть. Фігура немовців - це фігура повністю виключених, позбавлених доступу до певних благ, фігура ж нерідномовця - це фігура того, хто прагне до благ, але повинен підкоритися владі рідномовця, щоб їх отримати.

2.4.3. Економічний аспект lingua franca

Як ми вже писали, класичний погляд на імперіалізм є економічним. Lingua franca як імперський проєкт теж несе в собі економічну логіку, а саме намагається центрувати економічний простір довкола рідномовців.

Але почнемо спочатку. Імперії 19 сторіччя розглядали практику колонізації як засіб монополізації певних ринків і виключення з них конкурентів [Bennett, 2013]. Але враховуючи слова Валлерстайна про те, що всі частини світу об’єднані в єдину світ-систему, наразі спроби відокремити або виключити один окремий регіон світу від іншого є – в економічному плані – досить наївними (про це свідчить неефективність санкцій проти Ірану чи Росії). Якщо раніше монопольні привілеї можливо було встановити силовими методами - чим і займався імперіалізм 19 ст. - то тепер такі методи вже не можна назвати ефективними. І тут ми повертаємося до того, що писали про м’яку силу: зваблення та вмовляння, підштовхувати до потрібних рішень - це те, чим займається сучасний імперіалізм і саме таким же способом країни намагаються перетворити себе на центри тяжіння для капіталу. Мовний імперіалізм і є цим підштовхуванням.

Для цього важливо пояснити, що ринки – це не просто попит і пропозиція чи «географічне» місце обміну тощо; ринок — це (зокрема) комунікативне явище, що передбачає принаймні можливість розуміння/знаходження спільної мови між його учасниками. Щобільше, деякі види товарів вимагають від покупця розуміння мови, якою «працюють» товари (прочитати інструкцію або користуватися інтерфейсом продукту тощо) [Панов, 2023c, с. 26].

Оскільки ринок є простором комунікації, мова постає умовою, що уможливлює обмін та споживання. Умовний українець має змогу споживати не тільки україномовні продукти, а й російськомовні (тож нав'язування російської мови в колоніальні часи врешті уможливило функціонування Росії як центру тяжіння для капіталу й у сьогоденні, принаймні до повномасштабного вторгнення); до цього також можуть бути додані англомовні (як плід глобалізації). Він може споживати, оскільки розуміє продавця цих товарів (отже, може торгуватися, розглядати умови договору купівлі-продажу тощо), а також тому, що він сам розуміє товари (може читати їх, ознайомитися з інструкцією тощо); у прямому сенсі цих слів знання мови дозволяє покупцеві зрозуміти товар [Панов, 2023с, с. 26].

Якщо мова є умовою для обміну та споживання, то витіснення певної мови (з країни, регіону) є й витісненням ще і товарів цієї мови, оскільки це призводить до неможливості обміну - покупець/продавець не може встановити комунікацію з іномовним покупцем/продавцем або з іномовним товаром. І, навпаки, розповсюдження мови - це можливість встановлення економічної комунікації, можливість зрозуміти товар тощо. Відповідно, мова здатна до створення або розширення вже наявних сфер впливу на ринку, маршрутів торгівлі, центрів тяжіння капіталу тощо через можливість встановлення комунікації [Панов, 2023с, с. 27].

Отже, поширення та експансія мови також означає нав'язування конкуренції (якщо мова та її продукти проникають на території, де вже існує інша мова). Тому капіталістична конкуренція природно включає мовну конкуренцію, а переплетення ринків є також переплетенням сфер розповсюдження мов (і навпаки) [Панов, 2023с, с. 27]. Тож, наприклад, англійська як світова lingua franca уможливлює проникнення англомовних товарів на усі локальні ринки.

Як ми вже зауважували, якщо в епоху класичного імперіалізму XIX століття формування центрів тяжіння капіталу та арен впливу передбачало встановлення прямого силового контролю, то в сучасну епоху це значною мірою вимагає позиціювання та експансію мови у форматі lingua franca. Такого роду позиціювання забезпечує всебічне, гнучке і насамперед м'яке проникнення мови в будь-який куточок світ-системи, зрештою допомагаючи зберегти, навіть зміцнити та розширити сфери впливу, що були створені ще колоніальними системами. І ми можемо побачити проєкт перетворення мов старої метрополії на lingua franca, дивлячись не лише на англійську, а й французьку, російську тощо.

Спільний комунікативний простір, створений lingua franca (чи насправді взагалі будь-якою мовою) дозволяє товару глобально інтерпелювати товару до покупця: товари “звертаються” до нас – завдяки рекламі, маркетинговим стратегіям тощо. Вони прагнуть продавати не стільки себе самих, скільки ідеологію, образи, моду, емоції, які окутують товар та ототожнюються з ним. Знову ж, мова дозволяє нам розуміти товари: товари “тлумачать” себе не тільки через інструкцію щодо їхньої експлуатації, але й через ідеологію, що їх оточує – на кого розрахований цей товар, які цінності він проповідує тощо. Власне, lingua franca дозволяє “тлумачити” це глобально, залучати представників різних куточків світу, створюючи тим самим глобальну ідеологію товару, глобальну необхідність в ньому тощо [Панов, 2023c, с. 28].

Пропонуємо ускладнити питання, звернувшись до Жака Рансьєра. У своїй роботі «Незгода» він виокремлює дві комунікативні стратегії влади [Rancière, 1995, с. 77]. Одна з них – назвемо її стратегією інклюзії або включення – передбачає нав’язування мови влади шляхом позиціювання її як універсальної комунікативної системи; простіше кажучи, влада встановлює спільну мову з підлеглими, яка дає змогу звертатися до них зі словами «ви чудово розумієте нас і наші накази, тому виконуйте їх». Друга стратегія – яку ми називатимемо стратегією ексклюзії або виключення – навпаки ж, впроваджує розділення, встановлює існування двох окремих систем комунікації – одна з яких для влади, інша для підлеглих. Зазначені системи практично не перетинаються, і це дозволяє владі говорити: «Ви однаково не зрозумієте нас, тому просто підкоряйтесь». Lingua franca може одночасно функціонувати у двох зазначених стратегіях. З одного боку, lingua franca уможливлює розуміння наказу, даного з боку влади, тобто включає підлеглих у владні відносини; з іншого ж боку, lingua franca дає змогу виключити підлеглих і формувати владу без урахування їхнього голосу [Панов, 2023c, с. 28].

Зокрема те, що глобальна економіка з необхідністю функціонує через lingua franca, виключає з її управління незаможні верстви населення, яких просто не чути, адже вони не володіють lingua franca, а їхні голоси, що лунають місцевою мовою є незрозумілими для Імперії та глобальної економіки. Таким чином низькокваліфіковану робочу силу вдається утримувати у цьому низькокваліфікованому стані, оскільки без знання lingua franca у них немає можливостей для підвищення кваліфікації або навчання на більш кваліфіковані професії (наприклад, знання англійської

мови є вкрай важливим елементом ІТ-індустрії). Зрештою, ці чинники уможливлюють економічну експлуатацію периферії, про яку говорять зокрема Аррігі та Амін, і монополію країн ядра на висококваліфіковану робочу силу (які самі є зокрема рідномовцями lingua franca, тобто ми повертаємося до мови як коду доступу: рідномовцям вже відкриті усі шляхи підвищення кваліфікації) [Панов, 2023с, с. 28]; оскільки саме периферії характерна незаможна низькокваліфікована робоча сила [Osorio, 2020, с. 78].

Для наведення прикладу того, як lingua franca працює як стратегія інклюзії, варто повернутися до Імперії. Гардт і Негрі зазначають, що вона функціонує шляхом контролю інформації (окремо зазначимо, що теорія Індустрії 4.0 також вказує на це). Для налагодження ефективної комунікації та обміну інформацією, Імперія як система повинна мати єдину мову для свого функціонування, яка фактично буде її lingua franca. Перевагу в такій монолінгвальній системі отримують ті країни, для яких мова системи є рідною; якщо Імперія працює англійською, то англомовні країни та рідномовців мають перевагу. Перевага полягає в тому, що вони можуть швидше зчитувати сигнали з системи, швидше реагувати на її хвилювання тощо, що в кінцевому підсумку дозволяє досягти економічних переваг (приміром, швидше пристосовувати ціни та виробництво відповідно до ситуації) [Панов, 2023с, с. 28].

Якщо економіка залежить від відстежування інформації, то таке відстежування можливе тільки, якщо розуміти мову цієї інформації. Іншими словами, економічна (суб)система, що інтегрована в глобальну економіку, зацікавлена у тому, щоб говорити з іншими куточками глобальної економіки однією мовою; і навпаки, глобальна світ-система зацікавлена у тому, щоб (суб)система могла повідомляти якусь інформацію спільною мовою.

Володіння lingua franca Імперії надає змогу країні, суспільство тощо зчитувати сигнали Імперії, її економічної системи, тож країна, суспільство тощо може бути включена, інтегрована до ринку Імперії. Таким чином взагалі уможливлюється існування Імперії як переплетіння вузлів виробництва. Але, як тільки новий суб’єкт включається до Імперії, панівний вузол виробництва (гегемон) отримує змогу до відтворення комунікативної стратегії інклюзії, тобто промовляє до нового суб’єкту “ви прекрасно розумієте нас, наші накази та сигнали системи, тому виконуйте їх/адаптуйтеся під них” [Панов, 2023с, с. 28]. В цій перспективі цікаво

відкриваються такі організації як USAid або UKAid Direct, які у своїх проєктах просувають англійську мову. Це просування де-факто означає надання коду доступу в систему Імперії: суб'єктів вчать розпізнавати сигнали системи, адаптуватися під них, вчать розуміти накази тощо. Тож контроль інформації, який є рисою Імперії, здійснюється шляхом навчанням мови чи допомогою в цьому.

Нарешті до економічної сторони lingua franca хоча б швидко, але потрібно додати й слова Бурдьє про символічний капітал. Цей капітал він визначає як кредит (в широкому сенсі цього слова), що є механізмом, завдяки якому капітал йде до капіталу [Bourdieu, 1980, с. 215]. Мова надає можливості для економічних контактів, доступи до сфер впливу, центрів тяжіння капіталу тощо, тобто надає перспективи для набуття економічного капіталу. Відповідно мова в цьому сенсі працює як ось цей кредит. Lingua franca долучаються до символічного капіталу через глобальну перспективу економічних контактів, а цим формується ієрархія мов, в якій локальні мови сильно програють у статусі та престижності глобальним; тобто виникає ситуація лінгвістичного імперіалізму [Панов, 2023с, с. 29].

(Основні положення цього підрозділу викладені у публікації автора [Панов, 2023с]).

2.4.4. Комунікативний імперіалізм

Як ми вже зазначали, мовний імперіалізм розгортається не просто в культурній сфері, але у сфері комунікації. Мовний імперіалізм - принаймні з одного зі своїх боків - це комунікативний імперіалізм.

Варто одразу зробити один момент максимально ясним: на відміну від багатьох дослідників (мовного) імперіалізму, ми не вбачаємо в мові якусь імпліцитно закладену ідеологію, але вбачаємо мову як ідеологічно чистий медіатор, якщо так можна сказати. Так, через цей медіатор можна розповсюджувати ідеологію, але, знов, *сам цей медіатор нейтральний*, він може передавати будь-які сигнали (зокрема як імперські, так і контрімперські).

Кожна мова створює окремий комунікативний простір. Ці простори є єдністю суб'єктів між собою, що проявляється у діалозі між ними та спільному обговоренні питань (не обов'язково у прямому), будь-то політичного, соціального, культурного характеру тощо. Зараз ми дуже

наближаємося до Габермаса. Габермас зазначав, що необхідним компонентом дискурсу є спільний життєвій світ [Габермас, 1999, с. 310]. З одного боку, дискурс взагалі не може відбутися у випадку різниці мов, тобто неможливості зрозуміти одне одного. З іншого боку, мова є не тільки основою для дискурсу (та і життєвого світу) частиною цього світу, але й частиною життєвого світу. Останнє насправді неймовірно чітко видно на прикладі України, а саме видний вибір тієї мови, якою повинен здійснюватися загальний політичний дискурс. Тобто мова є частиною дискурсу/комунікації в тому сенсі, що повинна бути згода учасників на те, щоб здійснювати комунікацію певною мовою.

Таким чином, комунікативні утворення не є спонтанними, але є стабільними. Може здатися, що оскільки комунікація часом має доволі спонтанний характер (один день ми спілкуємося з людиною, наступний ні), то і комунікативні утворення повинні бути такими ж. Але наш фокус інший: кожна мова формує систему, яка не є просто складним переплетінням конкретних комунікацій між конкретними суб'єктами (хоча і це теж). Мова є певним публічним простором в тому сенсі, що уможливлює циркуляцію ідей, позицій, питань, практик тощо. Навіть якщо мовний суб'єкт не обговорює конкретне питання в конкретний момент конкретної комунікації, все одно через мову він торкається тих питань, позицій тощо, що лунають у просторі мови. Це можна виразити по-іншому: мова є певним публічним простором в тому сенсі, що вона є ареною для дискурсів/соціолектів, які борються між собою, інтерпелюють до суб'єктів та завойовують їх тощо (гарно згадати Шанталь Муфф та Ернеста Лаклау з їхніми агональними дискурсами; та Барта, у якого спільна, національна, мова об'єднує соціолекти [Barthes, 1986, с. 108]). Таким чином, комунікативний простір, створений мовою, одночасно постає і як процесуальний простір обговорення, і як публічний простір для боротьби дискурсів, і навіть як умова формування ідентичності (оскільки усі ті вищезгадані питання, позиції, практики тощо та, можливо найважливіше, інтерпеляції, врешті формує ідентичності, суб'єктів). Коли ми говоримо про комунікативний простір як ідентичність (не плутати з мовою як фактором ідентичності), ми надихаємося логікою множинності, розвиненої вже згаданими Гардтом та Негрі [Hardt, Negri, 2019], а також П. Вірно. Кожна людина унікальна, це сингулярність, яку неможливо ототожнити з іншими під знаком "народу" або "маси"; найголовніше, множинність не можливо репрезентувати в політичній площині під якимось універсальним знаком

[Hardt, Negri, 2019]. Але кожна з цих сингулярностей може об'єднуватися з іншими саме під час комунікації; сама комунікації є універсальним між усіма ними. Саме в моменті комунікації утворюється спільність, "соціальне тіло", яке здатне формувати спільні позиції й відповідно виступати єдиним фронтом; саме цю єдність комунікації і можливо репрезентувати в політичній площині.

Національні мови формують національні комунікативні мережі; глобальні мови формують глобальні комунікативні мережі. Таким чином національна/локальна мова виявляється кодом доступу до національної політики.

Але повернемося до комунікативних просторів. Прикладом глобального комунікативного простору є Співдружність націй. Організація часто підпадає під критику за досить обмежену та "символічну" діяльність, зокрема за нездатність організувати спільну діяльність своїх членів задля досягнення економічних результатів [Is the Commonwealth a plausible substitute for the EU?, 2018]. Проте активної організації насправді і не потрібно. Проте активної організації не потрібно. Головна умова членства в Британській Співдружності - офіційне затвердження англійської мови на державному рівні. Це означає вивчення англійської мови населенням країни, її імплементацію у сектор освіти. Таким чином формується англомовний ринок, де англійські товари можуть вільно бути в обігу, де на будь-яку пропозицію чи попит відгукується англомовний покупець чи продавець тощо. Іншими словами, створюється спільний комунікаційний простір, який забезпечує вільний потік товарів, але ще й ідей, культури тощо. Такий простір врешті функціонує як сфера впливу, оскільки центром в ньому виявляться рідномовці; цей простір центрований на рідномовців і вони будуть отримувати найбільшу вигоду з нього.

Сюди ж слід згадати й Франкофонію, яка позиціюється як культурна організація, метою якої є міжкультурний обмін. Мотивацією до створення Франкофонії було те, що через певні обставини (a.k.a. колоніалізм) група країн були споріднені культурно та мовно.

Традиційно вважають, що глобальні мови є загрозою для локальних ідентичностей (той же Цуда розвиває цю ідею на прикладі англійської). Як нам здається, глобальні мови постають загрозою для національних/локальних ідентичностей саме тому, що підмінюють комунікативні простори. Тобто людина формується як глобальний ("комунікативний") суб'єкт, а не як локальний: людина "вплітається" в

обговорення глобальних питань, глобальні тренди, моду, піддається глобальним інтерпеляціям тощо, а локальні відсуваються на друге місце. Комунікація - це не просто обговорення, це вплив, який здійснюється через це обговорення.

Загрозою тут постає навіть не те що глобальні мови розширили свій простір, доєднали до себе більшість або усі куточки світу та намагаються завербувати все більше суб'єктів, а скоріше те, що вони витісняють локальні мови зі своїх сфер/функцій. Теоретично чітка диференціація застосування мов, акцент на їх паралельному співіснуванні (а не боротьбі) може стати позитивним кроком на шляху до кращої мовної екології та позбавлення lingua franca владних функцій; але про це пізніше.

У цьому ж пункті ми хотіли б згадати й те, що дослідники мовного імперіалізму, наприклад Цуда, констатують панівне становище англомовних ЗМІ та контент-мейкерів у англомовному просторі, де-факто встановлюючи олігополію в комунікативному просторі lingua franca. По-перше, доповнимо їх думку: таке положення є наслідком того, що нерідномовці тавровані як шум. По-друге, це надає нам гарний приклад того, як локальне видається за глобальне: наприклад, ми усі бачили в фільмах, як працюють суди в США, але можемо взагалі не розуміти, як влаштований судовий процес у нас. Щобільше, ми можемо знати закони та порядки США краще за українські. По-третє, частиною того комунікативного простору, про який ми говоримо, і є медіа, оскільки вони безпосередньо впливають на життєвий світ дискурсу (створюють фон для дискурсу). Кожен зі ЗМІ чи контент-мейкерів - це ще один суб'єкт в комунікативному просторі.

Нагадаємо і про те, що Філліпсон та Цуда вбачали в англійській мові спосіб розповсюдження ідеології. Мова теж є ідеологією, якщо брати розуміння цього слова в Альтюссера [Althusser, 1970]. Комунікативний простір наповнений ідеями, які циркулюють, у взаємодії яких створюються відносини між ними, таким чином комунікативний простір постає як система ідей - ідеологія.

І тут варто перейти до теми інтерпеляції. По-перше, виходимо з банальної та примітивної тези, що, аби зрозуміти інтерпеляцію, потрібно розуміти мову, якою ця інтерпеляція відбувається. Але, по-друге, щоб інтерпеляція здійснилася, потрібен же Суб'єкт, який буде інтерпелювати до суб'єкта. Таким Суб'єктом є рідномовець, який звертається до нерідномовця. Своєю інтерпеляцією Суб'єкт запрошує суб'єкта в

комунікативний простір, де суб'єкт одразу займає певне місце, роль, суб'єктивність, з позиції якої й веде комунікацію.

Що це за місце? Місце того, хто повинен наздоганяти рідномовця та шукати його схвалення у питаннях мови. Але не тільки це. Якщо ми говоримо про комунікацію в рамках однієї держави, але між представниками різних мов, то цією роллю може бути роль мігранта, цапа відбувайла. Якщо ми говоримо в контексті імперіалізму, то цією роллю буде роль підкореного/колонізованого, що повинен уподібнитися, зокрема мовно, до колонізатора, аби отримати хоч якусь цінність в очах останнього (і себе).

Взагалі кожна lingua franca створює третій простір; вона і є де-факто третім простором. Ось цей третій простір до речі можна тлумачити у дусі Альтюссера: як простір для взаємо-оклику між суб'єктами та Суб'єктом. Країни, які привласнили собі мову, є тут Суб'єктами. Оскільки відбувається взаємо-оклик (бо насправді і підпорядкований суб'єкт може зробити оклик в бік Суб'єкту), то цей простір функціонує як простір уподібнення одне одному (за логікою Альтюссера, в першу чергу уподібнення Суб'єкту, але, враховуючи напрацювання Баби та і Рансьєра, то і Суб'єкт теж уподібнюється, хоч можливо і меншою мірою). Виходить така схема: Суб'єкт, хоча б трошки, але уподібнюється суб'єктам - до цього вже уподібненого Суб'єкта уподібнюються суб'єкти - відповідно суб'єкт одночасно уподібнюється і сам собі, і не собі (Суб'єкту-рідномовцю). По суті ми малюємо схему, де сама мова - це нейтральний медіатор, а ось ідеологія передається окликом, який проходить через мову, який вже і є носієм цієї ідеології.

В принципі саме тому ми й заявляємо в дисертації, що справжня lingua franca повинна бути без рідномовця, бо таким чином lingua franca втрачає Суб'єкта, втрачає ієрархічність.

2.5. Висновки до розділу

Висновком до цього розділу можна взяти формулу, яка ми вказали ще у вступі: lingua franca - це імперський проєкт, від якого неможливо відмовитися.

З одного боку, lingua francas є необхідною умовою глобального світу. Саме вони уможливлюють функціонування цілого ряду систем, ідей й ідеалів тощо. Наприклад, глобальна світ-система не може функціонувати

без глобальної мови, яка уможливить комунікацію між усіма елементами системи (щобільше, доступ до ринку світ-системи можливий тільки зі знанням мови цієї системи). Концепт diversity передбачає контакт й порозуміння з Іншим, що можливо тільки за наявності спільної мови. Навіть деліберативні політичні моделі, на кшталт тієї, яку запропонував Габермас, можливі до реалізації тільки за наявності спільної мови, яка буде спільним життєвим світом для усіх учасників дискурсу. Розв'язання глобальних проблем будь-якого характеру - економічних, екологічних, безпекових тощо - можливе тільки за наявністю спільної мови, якою зможуть володіти усі сторони переговорів. Причин, чому якесь суспільство не просто зацікавлене, але потребує участі у глобальних мовах, перелічувати можна до нескінченності.

Але з іншого боку, lingua francas ми розглядаємо як політичні проєкти. Раніше ми визначили їх як *мови глобальної комунікації*, але та перспектива, яку ми займаємо в дисертації, зосереджує увагу на використанні таких мов як інструменту формування імперського простору. Цей інструмент дуже зручний: окрім того, що він не є очевидно політичним, lingua francas є мовами екс-метрополій, які протягом колоніальних століть нав'язували її на підконтрольні території. Тому ці мови вже є укоріненими в екс-колоніальний простір й нині незалежні суспільства вже не можуть просто взяти й відмовитися від них як, скажемо, від газу. По-друге, ми в розділі говорили про те, як сучасна мовна парадигма прив'язує мову до корінної культури, таким чином суспільства, які говорять глобальною/екс-колоніальною мовою побічно прив'язані до екс-метрополій.

В такій перспективі одним з найголовніших інструментів влади постає те, що Качру називав привласненням мови метрополією (хоча, якщо придивитися, то головним завданням екс-метрополії є навіть не привласнити, а скоріше не віддати права мову нерідномовцям, тобто підтримувати чинну мовну парадигму). Суть цього привласнення можна виразити двома тезами. Теза 1: право на встановлення мовної норми є тільки у метрополії. Теза 2: тим, хто по-справжньому знає мову, вважається тільки рідномовець, тобто людина, яка виросла в корінній для мови культурі. Окрім того, що ці дві пов'язані тези формують корінний контекст культури/мови як символічний центр, вони обидві є єдиною фігурою системності (в термінології Барта), тобто засобом, який за мету має виключити Іншого з мовлення (долучати його виключно як об'єкт мовлення; про що говорять, а не хто говорить). Врешті будь-які відхилення

від мовної норми, які затверджені метрополією, в мовленні нерідномовця маркуються як хиби, а сама фігура нерідномовця стає просто носієм хиб, дискредитується таким чином; разом з цим, будь-які прояви Інакшості (від нерідномовця) теж маркуються як хиби. Таке сприйняття мовлення Іншого уможливлює його заглушення. Тут ми посилаємося на Ж. Рансьєра та його ідею, що будь-яка політична система потребує сприйняття мовлення певних верств/класів населення як шуму - тобто політично нерелевантного мовлення. Мова нерідномовця маркується саме як шум, зокрема завдяки ідеї, що нерідномовець є лише тим, хто наслідує мову, є лише об'єкт в ній, але не суб'єкт.

Ця фігура системності надає особливу вигоду у випадку, якщо глобальна мова змогла монополізувати певні дискурси або сфери, тобто встановити себе у сприйнятті людей як належну для цього дискурсу/сфери, як само собою очевидну для використання, таким чином стати необхідним компонентом присутності у дискурсі/сфері. Як необхідний компонент присутності, мова стає кодом доступу – тільки отримавши цей код суб'єкт отримує змогу на участь у дискурсі/сфері. Але аби отримати цей код доступу, йому необхідно, по-перше, пройти мовні курси й сертифікації, які затвердять володіння цим кодом доступу та передбачають ідеологічну обробку суб'єкта, по-друге, встановити контакт з рідномовцем (який скоріше за все бере участь в навчанні) і по факту запросити в нього право отримати цю мову (оскільки рідномовець володіє мовою, то тільки він може бути суддею, чи хтось володіє мовою й відповідно отримує код доступу, чи ні). Щобільше, рідномовець автоматично має цей код доступу й отримує найвищі права в дискурсі/сфери.

Необхідність мати мовну сертифікацію. яку неможливо отримати безоплатно, для участі у дискурсі/сфері створює економічний прибуток для метрополії, яка привласнила мову. Але економічна вигода не обмежується цим. Знання певної мови уможливлюють й економічну комунікацію з метрополією. До цього слід додати різноманітні мовні міфи, які підштовхують людину до вивчення лише однієї мови й фізичну неможливість одночасно опанувати багато мов, й ми отримуємо те, що глобальні мови врешті утворюють центри тяжіння комунікації, отже центри тяжіння для капіталу. Глобальні мови утворюють й глобальні ринки, що дозволяє товарам метрополії легко знайти покупця (найкраще тут згадати Співдружність націй, яка вимагає від країн-членів формального закріплення англійської мови, таким чином створюючи спільний

англомовний ринок). Але окрім ринків, ми повинні говорити взагалі, що кожна мова створює окремий комунікативний простір, доступ до якого надається знанням цієї мови; зокрема тому ми можемо говорити про національні комунікативні простори, створені локальними/національними мовами, та загрозу їм з боку глобальних мов через обхід національної мови коду доступу.

Таким чином ми приходимо до теми комунікативного імперіалізму: справжня влада мови криється у можливості контролювати, хто може бути почутим, як отримати це право бути почутим і на яких правах взагалі здійснюється мовлення. Зокрема звідси випливає й ідеологічна влада: мова для нас не дорівнює ідеології (ми сприймаємо її як нейтральний медіатор), але мова є простором для інтерпеляції й контроль того, чиє мовлення є релевантним, а чиє - шумом, визначає й ті інтерпеляції, які будуть почуті.

РОЗДІЛ 3. LINGUA FRANCA в українському контексті

3.1. Вступ до розділу

Нарешті ми можемо перейти до українського контексту. Тепер ми маємо розуміння, що таке мовний імперіалізм (і в чому він імперіалізм), та його основну дихотомію між владою та комунікацією.

В українському контексті актуально говорити про два проєкти lingua franca: російської та англійської. Навіть краще так: *основна дилема українського становища, враховуючи актуальні обставини, полягає у тому, що Україна стрімко рухається від однієї lingua franca до іншої - від російської до англійської.*

Проєкт російської lingua franca, очевидно, пов'язаний з Російською державою. В принципі ми можемо сміливо констатувати, що до агресії РФ 2014 року цей проєкт гарно реалізовував себе в Україні саме завдяки тому, що російська укорінена у нас. Але навіть після 2014 року активного відходу від російської не відбулося; знов же, укоріненість мови зіграла своє. І тільки після нового етапу агресії РФ у 2022 році почався доволі активний процес відходу від російської. Відбувається відхід від російської як від lingua franca як і від ідеї, що російська може грати роль мови міжкультурної глобальної комунікації, так і вихід з усього російськомовного світового простору. Але, щобільше, вбачається тенденція зробити неможливе: бажання викорінити (робимо цим словом контраст з укоріненням, про яке пише Качру) російську, повністю вирвати її з українського суспільства, висвітливши її виключно як щось насаджене, чуже.

На цьому варто зупинитися детальніше. І цей момент ми можемо розкрити на конкретному прикладі - Ірини Фаріон, яка зробила собі популярність в україномовному просторі саме завдяки своїм лозунгам з викорінення російської мови та пропаганду "чистої" української мови. Але проблема у тому, що таке прагнення - це наслідок колоніальної травми, відтворення її. Ця травма - це ситуація, коли людина знаходить себе у стані відчуженої ідентичності. Не просто у процесі відчуження, а вже-відчуженості: коли *вже* нав'язана колонізаторська мова та культура тощо, немов людина не встигла отримати свою ідентичність, але вже втратила її. І у цій ситуації людина знаходить втіху в ідеї подібній до Золотого віку: мов колись давно існувала справжня, "чиста" українська культура та мова і

якщо відтворити їх, то магічним чином травма закриється, проблеми вирішаться, біль згасне, одним словом - ідентичність повернеться.

Але не повернеться. Бо ідентичність людини вже сформована під впливом двох культур: локальної-української та імперської(-глобальної)-російської; це гранична ідентичність, ідентичність третього простору, тобто така, яка за своїм визначенням поза категорією "чистоти", яка по суті своїй є взаємодія та взаємовплив. Таким чином намагаючись нав'язати чисту мову, такі люди як Фаріон, по-перше, здійснюють насильство над суспільством, оскільки взагалі займаються нав'язуванням; по-друге, оперують примарним конструктом того, чого ніколи не існувало (Золотого віку, "чистого" стану культури та мови; тут можна додати, що розмова про "чистоту" може вестися тільки з позицій мультикультуралізму, який ігнорує взаємодію та взаємовплив культур); по-третє, насправді нав'язують суспільству травму, відчужують у нього ідентичність третього простору, підміняючи її міфічною "чистою", яку не досягти.

І насправді на щось подібне звернула увагу Нань Да після прочитання книги Рей Чау. Вона зазначає, що колоніалізм натуралізує співвідношення між чистотою мови та культурним суверенітетом [Nan, 2016]: мається на увазі, що саме завдяки мові колонізатор намагається "конвертувати" варвара в цивілізованого, відповідно як реакція на це ототожнення й виникає думка про існування "чистої" мови ще до настання колоніалізму, відродивши яку вийде відродити й культурний суверенітет. "Коли за деколонізацією слідує націоналізм, ми отримуємо штучну історію, яка говорить, що одномовність є станом, до якого ми повинні повернутися. *За цим швидко слідують практики ганьби, позбавлення легітимності та повного викорінення інших мов, які існували задовго до колонізації західними державами.* Ось що Чау має на увазі під «одномовністю іншого»" (курсив наш) [Nan, 2016]. Посилаємося зараз на Нань Да та Рей Чау ми для того, аби продемонструвати, що фігура Ірини Фаріон - це симптом, який взагалі не унікальний. Подібні фігури виникають по усьому деколонізованому світу, травма вже-відчуженої ідентичності та намагання її вилікувати монолінгвальністю - це розповсюджений феномен. Наприклад, майже усі дослідники, які працюють в полі мовного імперіалізму або постколоніальних досліджень (зокрема й Філліпсон, Цуда, Баба, Чау тощо), посилаються на Нгугі Ва Тхіонго - кенійського письменника і драматурга, який як раз і відомий своїм критичним ставленням до мов колонізаторів, своїм бажанням повернутися до корінних африканських мов, немов це

повернення поверне африканцям їх справжню ідентичність, яка відчужується в європейських мовах.

Тож активний відхід від російської, який ми спостерігаємо зараз, теоретично можна тлумачити саме як спробу загоєння травматичного досвіду минулого. Але якщо Нань Да зазначає, що ця травма спонукає повернутися до "чистої" мови (до речі, це саме той ізоляціонізм, про який і застерігав Цуда; той, що виникає як реакція на засилля іншої мови і формування "нечистих" ідентичностей), то в Україні більш впливовим є рух до іншої lingua franca - англійської.

(Наступні слова залишимо виключно як гіпотезу, як тривожний дзвіночок. Те, що Україна замість однієї мови Іншого шукає іншу мову Іншого, все ще повіває колоніальним синдромом, описаним Фаноном: немов українське суспільство не може знайти цінність у собі та у своєму, зокрема у своїй мові, тому шукає цінність в Іншому; намагається долучитися до мови Іншого, аби підхопити цінність від Нього. Тут насправді варто перекинути місточок до Ніцше та його розуміння раба: це той, хто живе через Іншого, хто не здатен самостійно встановлювати цінності, а може лише їх підхоплювати, перевертати тощо. Таким чином він залежить від Іншого і навіть у момент, коли рабу дають формальну свободу, все одно він першим ділом шукає Іншого, аби наслідувати його)

Зрозуміти цей рух можна: Україна бажає стати частиною Західного суспільства, тому долучається до англійської як до lingua franca Заходу. В цьому плані можна констатувати, що хоча проєкт англійської lingua franca спочатку був пов'язаний з розширенням впливу Великобританії та США у світі, зараз він пов'язаний скоріше з проєктом Заходу загалом, який ми б ототожнили з Імперією Гардта та Негрі, яка своєю lingua franca обрала саме англійську (в цю Імперію Заходу як мінімум можна віднести США, Канаду, Великобританію, Австралію, Нову Зеландію - тобто де-факто усі країни Внутрішнього кола англійської мови - а також Євросоюз, Ізраїль, навіть Японію тощо). Чому Імперія обрала саме англійську? Напевно, найкраще тут підхопити аргумент у світ-системного аналізу та сказати, що США є гегемоном, саме тому їх мова і функціонує як lingua franca ядра/Заходу.

Знов підкреслимо наступний факт: *з такою ж стрімкістю, з якою Україна відходить від Російської імперії та російського проєкту lingua franca, вона рухається в інший імперський проєкт - проєкт англійської lingua franca та Імперії.* Теперішні обставини, а саме необхідність у допомозі (особливо військовій, але також гуманітарній, фінансовій тощо),

змусили Україну дуже стрімко інтегруватися в Імперію, через що *наше суспільство не встигає осмислити ті речі, які потрібно осмислити. Зокрема, що англійська мова - це теж імперський проєкт.*

На фоні цього руху усі інші проєкти не постають достатньо впливовими на наших теренах. Хоча теоретично сюди можна додати ще французьку, у сферу впливу якої ми гранично входимо, *але тільки гранично*. По-перше, Україна є спостерігачем при Франкофонії (МОФ - Міжнародна організація франкофонії) з 2006 року. Як зазначено на сайті МЗС України: "Приналежність до МОФ дала Україні можливість урізноманітнити канали співробітництва *у сферах розвитку демократичних інститутів*, модернізації освітніх процесів, участі у діалозі культур, а також посилити наші позиції у міжнародних організаціях, де широко представлені країни франкомовної спільноти." [Міжнародна організація франкофонії, 2021] (курсив наш). Там же сказано, що вигоду від участі у цій організації Україна вбачає у можливості поглиблення співпраці з *Євросоюзом* та країнами Африки, а також декілька разів підкреслюється відданість демократичним інституціям та інтерес в їх спільному розвитку; тобто ця участь обумовлена (гео)політичною зацікавленістю. По-друге, оскільки шлях України до Євросоюзу разом із вторгненням 2022 року сильно прискорився, вже варто почати говорити про роль французької в Євросоюзі та її потенційний вплив на Україну як на потенційного (а в майбутньому можливо і реального) члена Євросоюзу. Наприклад, робочими мовами Європейського суду з прав людини є англійська та французька, відповідно, усі локальні законодавства (країн-членів Євросоюзу), принаймні у питаннях прав людини, повинні опосередковано співвідноситися з англійською та французькою, поняттями та їх конотаціями саме з цих мов. І це ми ще не говоримо, що французька є однією з найпоширеніших мов в європейських структурах (окрема тема для розмови - це положення французької з німецькою після Брекзиту). В будь-якому разі ми не вбачаємо релевантним розписувати вплив французької на українське суспільство *саме в цьому дослідженні та*, напевно, *саме зараз,* коли вступ до ЄС ще не виглядає фактом.

3.2. Пазоліні: про мову як інтервенцію політичного

Коли уся дисертація була вже майже завершена, її автор випадково знайшов невелику статтю про погляди на мову італійського режисера П. П.

Пазоліні. В цьому підрозділі розповімо про декілька інсайтів, отриманих від знайомства з Пазоліні. Ці інсайти одночасно стосуються й теоретичної основи нашої позиції, й взаємовідносин української з російською, й української з англійською - саме тому ми вирішили цей нарис помістити саме у цьому розділі, в якому і будемо вже конкретно дивитися на положення згаданих мов в українському суспільстві.

Пазоліні - марксист. У фокусі його уваги знаходяться діалекти та говірки італійської, які витісняються загальнонаціональним стандартом мови [Циба, 2021, с. 41]. Цей загальнонаціональний стандарт Пазоліні прямо маркує як політичний проєкт, метою якого є уможливити комунікацію між усіма класами в суспільстві. Від себе додамо, що метою цього є уможливити розуміння наказу підлеглими від панівного класу. По факту ми тут знов повертаємося до комунікативних стратегій Рансьєра, бо відносини між діалектами та загальнонаціональною мовою можна (і слід!) розіграти в контексті цих стратегій: існування говірок та діалектів дозволяє їх носіям заявляти стратегію “ви нас не розумієте, ми говоримо іншою мовою”, тож саме загальнонаціональний стандарт дозволяє владі використовувати (контр)стратегію “ми знаємо, що ви нас розумієте”. Тож врешті Пазоліні прямо заявляє, що *втручання загального стандарту мови є насправді втручанням політичного*. Саме тому йому важливо розрізнити *lingua* як літературний стандарт, сталий канон письма, що є політичними (зокрема й тому, що контролюються інтелектуалами, які працюють на панівний клас; в цьому аспекті ми повертаємося до Грамші) та *linguaggio* - розмовну мову, яка не є політичною. Тут ми бачимо розмежування мови як інструменту порозуміння (розмовна), мови як засобу консолідації спільноти носіїв (національна/писемна) [Циба, 2021, с. 41]. Російська та англійська мови виконує саме ось цю консолідаційну політичну функцію: російська для створення “русского міра”, а сучасна англійська для функціонування світ-системи. Про останнє свідчить й те, що англійський офіційний (академічний, літературний стандарт), а не розмовну мову. Щодо російської, то можемо згадати всюдисутність постаментів Пушкіну, які розсипані по усьому екс-імперському простору - кожен з цих бюстів є уособленням не просто російської мови або “русского міра”, але все-таки певного стандарту мови, взірця, на який слід спиратися при побудові свого мовлення.

В такій перспективі цікаве місце займають борці за чистоту мови, які, наприклад, в сучасній їм мові бачать занепад та спотворення, відхилення

від золотого стандарту тощо; сам Пазоліні говорив про письменників його часу, на кшталт І. Кальвіно та В. Серені, але для нас найбільш відомою фігурою є І. Фаріон. Де-факто вони виявляються політичними агентами, ось тими інтелектуалами на службі у панівного класу як у Грамші, які пропагандою єдиного національного стандарту, по власній волі або мимоволі, виявляються провідниками політичного. Сам Пазоліні критикує їх за не усвідомлення, що мова є динамічною та переживає історичні зміни [Циба, 2021, с. 41]. І тут гарно виринає питання легітимації мовлення людини. За Пазоліні, мовці говірок пройшли верифікацію свого мовлення тим, що їх співрозмовники їх зрозуміли, тобто легітимація мовлення, мовця та й взагалі мови відбувається знизу, від носіїв [Циба, 2021, с. 41]. Але навпаки це працює з політичним: у випадку національного стандарту, легітимність мовця визначається збігом його мови з цим стандартом (тобто і загалом з політичним), тобто згори. І саме на цій горі знаходяться інтелектуали, письменники, на кшталт Калівіно, Серені, Фаріон, яких панівний клас використовує як зразок, за яким усі інші повинні будувати своє мовлення, свою мову.

Але з цього розрізнення lingua та linguaggio виявляється ще й те, що суржик є ось цією аполітичною linguaggio, відповідно, намагання витіснити суржик, наприклад, дискредитуючи його за несумісність з літературною lingua, є політичними інтервенціями та спробами підкорити соціальне. Насправді в ідеях Пазоліні є місце навіть суржику: він говорив про гіпермову, тобто про мікс народної говірки з укрaпленням сленгу освіченої публіки, писаного слова літературних класиків [Циба, 2021, с. 41]. Іншими словами це об’єднання в одному мовленні соціальної мови низів та політичної мови панівного класу, тобто в нашому контексті української (соціальної) та російської (політичної). Цей термін він вводить, коли говорить про зміни у мові, зокрема й у мовленні літераторів, які, з одного боку, є вихідцями з низів, з іншого, долучаються до ось цього класу інтелектуальної еліти з політизованим мовленням. Гіпермова як ідея насправді нам дає цікавий поштовх для роздумів: інтегруючись у глобальне, українська еліта (письменники, музиканти, стендапери, стрімери та блогери, які створюють англомовний контент) теоретично буде створювати ось цю гіпермову між англійською та українською (а в цьому, до речі, ми повертаємося до Баби з третім простором). Термін гіпермови гарно показує, що утворення суржику як міксу мов низів та верхів є плавним, очікуваним й мимовільним процесом; тож очікуємо англомовний суржик.

В глобальній перспективі українська мова виявляється цією linguaggio - розмовною мовою локальної частини загальної системи, *опозицією до якої є англійська lingua (franca)* як мова панівного регіону/класу. Тож тут не залишається нічого, як констатувати в принципі очевидне - *вторгнення англійської в українське суспільство є вторгненням політичного.*

І з таким нашаруванням вимальовується взагалі цікава структура: українська linguaggio сама має всередині себе linguaggio та lingua, українська є linguaggio стосовно англійської lingua, в якій теж всередині є свої linguaggio та lingua (обидві з яких виявляються вищими в ієрархії за відповідники в українській). В такій структурі, як нам здається, в англійської розмовної мови, тобто linguaggio, з'являється цікава роль. Нагадаємо, що вивчаючи англійську ми вчимо не розмовну мову, а саме її офіційний стандарт. Саме знання цього офіційного стандарту є політичною верифікацією суб'єкту. Але саме linguaggio дозволяє рідномовцям потім глушити нерідномовців, оскільки вони можуть в будь-який момент перейти на неї й таким чином заявити "ви нас не розумієте" (натякаючи, що вони недостатньо вивчили мову), виключити нерідномовців з комунікації навіть попри те, що вони опанували офіційний стандарт.

За Пазоліні, мета lingua - витіснити linguaggio (й таким чином унеможливити стратегію "ви нас не розумієте"). Linguaggio - це локальна мова, якою спілкуються лише регіон, можливо клас (згадуємо соціолект Барта саме як мову класу), коли lingua намагається монополізувати міжрегіональну, міжкласову комунікацію. Ми вже писали, що в глобальній світ-системі англійська намагається витіснити усі інші мови з глобальної комунікації (і як з міжрегіональної, та і як міжкласової), таким чином перетворивши усі інші мови на linguaggio, зокрема й українську. Так, українська опиняється просто ще однією мовою ще одного "села" у світ-системі. І саме цей регіональний статус використовується глобальною мовою для дискредитації української. Пазоліні пише, що завданням lingua не є замінити linguaggio - це просто неможливо. Тож завданням постає дискредитувати її, зробити так, щоб вона здавалася непридатною для використання в певних сферах. Саме ось цей статус "сільської" мови є, на нашу думку, головним маркером для дискредитації. Насправді це те, що вже відомо українській мові, яку за Радянського союзу маркували саме як мову села та глибинки, на противагу російській як мові передового промислового міста. Як linguaggio в глобальному просторі українська зазнає точно таких

же конотацій. Якщо все це переносити на світ-системний аналіз, то українська - просто мова периферії, яка може бути використана виключно для консолідації периферійних класів (тут гарно згадати тезу Аррігі про те, що класові інтереси тепер регіональні: пролетаріат ядра не буде солідарним з пролетаріатом периферії, цю солідарність та консолідацію пролетаріату можна знайти виключно з іншими класами периферії).

Врешті, оскільки linguaggio не надає перспектив для долучення до глобального (її замкнули в локальному), починається її витіснятися з різноманітних публічних сфер та просторів під приводами на кшталт подолання культурної замкнутості краю, реформування відсталої освітньої системи, покращення шансів для молоді на ринку праці тощо [Циба, 2021, с. 43] (сюди згадуємо й те, що дискурси науки та модернізації монополізовані англійською). Ці тези насправді повинні резонувати для освітян України на фоні того, як в систему освіті під тими ж самими аргументами вводять все більше і більше англійської, цим самим замикаючи коло дискредитації локальної української мови.

На останок, Пазоліні звертає увагу на один цікавий факт - при аналізі промов політиків, він помітив, що ці промови де-факто гіпермовні: хоча вони рясніють розумними інтелектуальними аргументами й словами, завжди вони зазнають компресії виражальних засобів. Як пише Циба, “оце поєднання високого стилю зі вкрапленням технічної термінології, стислістю формулювань та розлогістю обертонів саме по собі засвідчує вимушений компроміс між панівним дискурсом і «дискурсом» підлеглих” [Циба, 2021, с. 43]. В контексті мовного імперіалізму замінюємо дискурс на мову. Панівні світові класи, ядро прагнуть встановити англійську як мову глобальної світ-системної консолідації, й хоча вони викладають англійську в оригінальному, культурно укоріненому вигляді, все одно сама суть завдання передбачає певну компресію мови, її адаптацію, тобто формування наднаціонального універсального стандарту.

3.3. Російський проєкт lingua franca в Україні

3.3.1. Україна - Внутрішнє чи Зовнішнє коло? (Або про місце російської в Україні)

Почати цей підрозділ варто з наступного моменту: до якого кола, за термінологією Качру, відноситься Україна у контексті російської мови? Бо

є підстави, за якими можна віднести Україну як до Внутрішнього, так і до Зовнішнього кіл.

Щодо Внутрішнього кола, то, наприклад, в англійській це коло сформоване ще й країнами, в які відбувалася масова міграція рідномовців: наприклад, та ж Австралія. І слід визнати, що в Україну теж відбувалася доволі активна міграція з Росії, наприклад, систематично це робилося при Радянському союзі; ця ж міграція мала наслідком об'єднання росіян та українців в сім'ї, що врешті взагалі унеможливлювало чітку етнічну диференціацію [Рябчук, 2021, с. 19]. Щобільше, до Внутрішнього кола англійської мови відноситься, наприклад, Ірландія, в яку не тільки була присутня міграція з Англії, але ще й ця мова була підхоплена самими ірландцями як їх рідна (зокрема цьому посприяв Денієл О'Коннел, один з лідерів ірландського національного руху). Один з основних критеріїв Внутрішнього кола для Качру - це простір, де англійська обрана як рідна/*перша* мова; тож саме тому Ірландія, а ще й Шотландія чи Уельс є Внутрішнім колом.

Насправді цю тему можна розігнати й з іншого боку. Є ще одне питання, яке тісно переплетене з питанням кіл: це питання того, чи була Україна колонією Росії, чи частиною метрополії. Для Росії відповідь - однозначно так. "Малороссійська" ідентичність хоч і була І/іншою від "великоруської", проте, була "-руською", тобто спорідненою; можна сказати модусом "великоруської" ідентичності [Панов, 2021а]. В цьому сенсі Україна і правда подібна до Ірландії або до Алжиру у сприйнятті Франції. Рябчук же описує проблему так: "Питання не є однозначно простим, оскільки Україна, як і Ірландія, займала «аномальну позицію – водночас у Європі і за її межами». Ні Москва, ані Лондон «не вважали Україну та, відповідно, Ірландію частинами своїх імперій; радше – вбачали у них частину самих метрополій, назавше пов'язану з центром спільною долею»." [Рябчук, 2021, с. 20]. І далі Рябчук підкреслює, що не тільки центр імперії мав таке сприйняття, але й було багато таких українців та ірландців, що самі пишалися "подвійною, місцевою та імперською, ідентичністю і не бачили жодної суперечності в одночасній лояльності до свого регіону і до імперії" [Рябчук, 2021, с. 20] (тут дуже швидко згадується приклад Гоголя); водночас були й ті місцеві, які виступали проти імперії і вбачали в ній загрозу для місцевої ідентичності. Підкреслимо тут його слова про "подвійну" ідентичність: ця наявність двох ідентичностей і є ключем то визначення, в яке коло належить Україна.

Якщо Україну вважати частиною метрополії, то ми повинні визнати, що Україна є Внутрішнім колом (оскільки це місце рідномовців), як, наприклад, та ж Ірландія, з якою резонно порівнює Рябчук Україну; якщо ж ми не визнаємо її частиною метрополії, то питання відкривається знов, бо деякі колонії тієї ж Великобританії є рідномовцями (наприклад, Австралія), а деякі ні (наприклад, Ямайка). Водночас Австралія вважається країною рідномовців, оскільки панівним етносом там є нащадки британців, а в України, як ми зазначали, за роки тісного співіснування утворилося багато спільних родин, де етнічні розмежування просто розмилися.

За цими формальними критеріями ми можемо долучити Україну до Внутрішнього кола: присутня міграція і насправді присутній вибір російської значною часткою населення. Так, це не була панівна більшість навіть до 2022 року, проте вона була значною (і навіть залишається доволі значною після). Але тут варто пам'ятати: Внутрішнє коло - це мономовний простір. Та ж валлійська, шотландська, ірландська мови, хоч й існують досі, але є міноритарними й де-факто повністю витісненими англійською: цими мовами спілкуються або у віддалених сільських куточках, або на філологічних факультетах (якщо пощастить, ще особливо радикально налаштована національна еліта). За цим критерієм, до речі, ми можемо спокійно віднести до Внутрішнього кола російської Білорусь, де білоруська мова залишилася лише в віддалених селах. *Але Україна - це білінгвальний простір, де співіснують російська та українська - і саме це унеможливлює віднести Україну до Внутрішнього кола.* Пропонуємо зачепитися за цю ж думку і в питанні, чи є Україна колонією, або частиною метрополії: метрополія, принаймні теоретично, це мономовний простір та взагалі простір однієї ідентичності.

На минулих же сторінках ми казали про укоріненість російської в Україні, цим самим натякаючи на причетність України до Зовнішнього кола. Напевно, ключовою характеристикою Зовнішнього кола є саме те, що мова тут укорінюється: вона приходить до *вже наявної культури та мови й* приживається. Як би додав Баба, утворюється третій простір, де відбувається уподібнення та взаємопроникнення культур (тобто утворюються трансмовні суб'єкти). Але й тут варто пам'ятати дещо: що все це функціонує як простір диференціації, встановлення розрізнень між локальною культурою та імперською (розрізнень, які потенційно можуть набувати різного рівня радикальності: від бажання уподібнитися, до відчуття екзистенційної загрози). Власне російська мова була укорінена,

тобто відбувся факт уподібнення, але при тому українська культура визначала себе завжди через відмінність від російського.

3.3.2. Фонетичне маркування підкореного

В контексті російського імперіалізму над Україною насправді неймовірно актуалізуються позиції Рей Чау. Гундорова зауважує, що на пострадянському просторі втрачає актуальність такий важливий для постколоніальної теорії расовий аспект [Гундорова, 2014, с. 30]. Але тут варто сказати, що питання не тільки стосується (пост)радянського, але й взагалі й імперсько-російського. І правда, Європейський колоніалізм мав два відмінні фактори від російського: перший - колонії були заморськими територіями, тобто був присутній чіткий кордон між метрополією та колонією (знов, чому важко відділити Україну від метрополії); другий - расовий характер колоніалізму, тобто можливість *візуально* встановити Іншого. Відсутність другого аспекту примушує до пошуку інших механізмів визначення Іншого, наприклад, фонетичних, які саме і розкриває Чау. Вважаємо, що українська мова або взагалі не-російський акцент були тригером для увімкнення механізмів влади в Російській імперії.

Тут насправді пропонуємо почати трошки здалеку. Навчання мови за колоніальний час відбувалося з метою адаптації Іншого (колонізованого) під колонізатора. Це пов’язано з тим, що у Новий час виник погляд на мову як на прояв духу нації (наприклад, це відображалося в ідеях І. Г. Гердера, І. Г. Фіхте тощо). Тобто нав'язування мови насправді вбачалося як нав'язування духу. За зміною мови, за задумом, повинна була наступити трансформація духу, тож кінцевою метою колоніальних режимів врешті констатувалося перетворення Іншого з варвара на щось цивілізоване, знайоме, Своє [Панов, 2021, с. 1]. Це ж помічає і Фанон коли говорить, що вважається, мов чим краще чорношкіра людина говорить французькою, тим ближче він до повноцінної людини (таку позицію нав’язує колонізатор, але і сам колонізований підхоплює, інкорпорує її) [Fanon, 1986, с. 112] (Чау на основі цього констатує, що говоріння французькою ототожнюється з набуттям білої шкіри [Chow, 2014, с. 13]). Баба, коли констатує цю ж саму думку, посилається на праці Т. Б. Макалея, зокрема на “Хвилину освіти” [Bhabha, 2011, с. 127]. І той же Баба звертає увагу, що той же Макалей, як і загалом усі європейці, не вважали можливим повноцінну “конвертацію” колонізованого; вважалося, що “варварська натура” (a.k.a. Інакшість)

укорінена в природі колонізованого [Bhabha, 2011, с. 128]. Тож, хоча можна нав'язати мову, разом з цим дух, привчити колонізованого до стандартів цивілізації, все одно з нього не можна викорінити його ж "варварську натуру", не можна змінити природу колонізованого. Таким чином виправдовується сам колоніальний режим: колонізований не може мати повноцінну автономність, бо всередині нього залишається щось варварське, яке може в будь-який момент проявити себе; тож необхідний постійний нагляд з боку колонізатора-вихователя. Але сюди додається більш прагматичний мотив: необхідний чіткий механізм диференціації між колонізованим та колонізатором, межа, яку колонізований ніколи не зможе перетнути та зрівнятися з колонізатором, цим і зруйнувавши систему влади (Баба констатує, що уподібнення одного до іншого врешті здійснюється, цим і руйнується колоніальний режим з середини). Тож ми приходимо насправді до думки, яка співзвучна з Бабою: колонізатор, хоча і навчає/нав'язує колонізованого правильного акценту та взагалі стандарту мови, але водночас не хоче бачити в нього ось цей ідеальний правильний акцент [Панов, 2021, с. 2].

Акцент, тобто фонетична складова мови, в такій ситуації виявляється індикатором того, на скільки Інший асимільований: чим менш помітний акцент, тим краще варвар увібрав у себе "цивілізованість" (яку переносила зокрема і мова) [Панов, 2021, с. 2]. Тож акцент (та і взагалі стандарт мови) підкореного врешті дозволяє зрозуміти наступні речі: по-перше, дозволяє взагалі ідентифікувати його, по-друге, на скільки він ефективно інтегрований й оброблений механізмами влади (і чи необхідні додаткові владні процедури), на решті акцент може слугувати як той же код доступу, тільки у площині повсякденній (оскільки в ній більш вагому роль відіграє саме фонетичний фактор; офіційні папери про отримання освіти люди з собою кожного дня зазвичай не носять). Врешті ми можемо і повинні згадати Фуко з його біополітикою: акцент показує владі, на скільки інтенсивне втручання в життя суб'єкта вона повинна здійснювати.

До чого все це: в ситуації колоніалізму над Україною, Росія вимушена була використовувати саме цей фонетичний маркер Інакшості, щоб запускати усі владні механізми. Вважаємо, що саме в цій ситуації уся теорія Чау розкривається на повну, хоча водночас і трошки змінює свою суть. Якщо у Чау логіка така, що тон мовлення проявляє (робить присутнім) тон шкіри, а саме останній і є основою для розділення на пана та раба, то у випадку панування над Україною тон мовлення і є основою для розділення,

оскільки різниці в тону шкіри немає (важливо підкреслити, що ці слова стосуються саме українського контексту, бо теоретично візуальні владні тригери можуть проявлятися в Росії до представників з Кавказу, Середньої Азії тощо).

В цьому контексті насправді цікаво подивитися, що буде відбуватися (й вже відбувається) з населенням з окупованих територій або з українцями, які мігрують (не важливо, чи добровільно, чи вимушено) до Росії: хоча вони й можуть цілковито перейти на російську мову, все одно акцент буде видавати їх, зокрема українське "г", відповідно будь-який їх мовленнєвий акт буде насправді *перформацією* їх підневільного статусу, що врешті призведе до відповідного відношення росіян до них.

(Основні положення цього підрозділу викладені у публікації автора [Панов, 2023а]).

3.3.3. Наратив російської мови: міфи про її панівний статус

Якщо продовжувати тему з вихованням, то зазначимо, що російська мова й досі пов'язується своїми носіями з цивілізаторською функцією, хоча можливо і не відкрито, не очевидно. Ця функція пов'язана з тим, як взагалі російська мова сприймає себе, тобто які міфи про себе вона переносить і яку оцінку ці міфи надають російській мові. Якщо одразу, то ця оцінка така: російська мова - унікальна та особлива мова, краща за інші мови, мова великої культури тощо.

Тож таке самосприйняття російської мови закладене у міфах, які розповідаються про російську мову (ми б навіть сказали, які присутні в російській мові і на які натикається будь-який мовець цієї мови). Найвідомішим описом російської мови є те, що вона "велика та могутня" - це той універсальний сюжет, який акцедентується у всіх конкретних мовних міфах про російську мову. Далі ми наведемо декілька прикладів цих міфів, але одразу зазначимо основні їх лейтмотиви: російська мова констатується як багата за словниковим запасом, як складна та комплексна (тож здатна на вираз складних думок), як гнучка при описі дійсності (саме завдяки попереднім двом факторам), як естетична (звичайно ж) та навіть як та, якій найбільше доступна Істина (при цьому релігійна істина, що вносить у думку про панівний статус російської мови релігійні мотиви, надає цій мові священну ауру).

Тож для початку візьмемо такий міф: мов фраза "зеленая зелень зеленит зеленую зелень" перекладається англійською як "green green green green green" [Зеленая зелень зеленит зеленую зелень, 2017]. Можна легко здогадатися, що англійський переклад цієї фрази не є правильним: правильніше перекласти це буде приблизно як "green greenery is greening a green greenery". Але таким чином демонструється удавана гнучкість російської мови, яка нібито здатна виражати більше сенсу, ніж англійська. Важливо підкреслити, що протиставляється російська саме англійській мові - тобто мові США (а за часів Радянського союзу саме США стало головним суперником Росії) та й взагалі lingua franca Імперії/Заходу; тож у цьому міфі насправді відбувається (не)пряме протистояння з Іншим, на протиставленні з яким і вибудовується ідентичність російської нації (насправді тут можна згадати й Шмітта з його розумінням ворога) [Панов, 2022, с. 59].

Ще за один приклад візьмемо по суті анекдот, який легко зустріти в інтернеті. Його суть наступна: при аналізі Другої світової війни американські військові історики виявили, що при раптовому зіткненні з силами японців американці, як правило, набагато швидше приймали рішення і, як наслідок, перемагали противника, навіть якщо його сили були більші. Вивчаючи це, вчені вирішили проаналізувати середню довжину слів англійською та японською, аби виявити скільки часу займає вимова команди. Вони дійшли до того, що середня довжина слів у американців становить 5.2 символи, тоді як у японців 10.8 (підкреслимо те, що говориться навіть не про англійську та японську мови, а про американців та японців). Заради цікавості вчені вирішили проаналізувати й російську мову: виявилося, що довжина слів у російській мові складає в середньому 7.2 символи. Але в “критичних ситуаціях” росіяни переходили на ненормативну лексику, використовуючи яку довжина слів скорочувалася до 3.2 символів. Далі наводиться приклад, в якому фраза "32-ой - приказываю немедленно уничтожить вражеский танк, ведущий огонь по нашим позициям" замінюється фразою "32-ой - *бни по этому х**" [Особенности русского радиообмена, 2013].

Цей міф насправді доволі комплексний, він перетинає в собі доволі багато наративів. По-перше, це ідея про гнучкість російської мови, за допомогою якої одну й те саме можна висловити як стисло, так і розгорнуто [Панов, 2022, с. 60]. По-друге, це наратив Другої світової війни, яка в Росії розгортається ледь не як квазірелігія. Напевно, стрижнем російської національної ідентичності є думка про те, що вони нація переможців, а

останню свою велику перемогу вони отримали саме під час Другої світової, тож саме тому ця подія і сакралізується, розганяється як те, що відтворює усю суть російської нації (але про це трошки нижче), та як те, що повинно відтворюватися знов. По-третє, це в принципі вже згаданий наратив протистояння Росії та США. Відмітимо, що в цьому міфі все виставлено так, що самі американці врешті визнають перевагу російської мови [Панов, 2022, с. 60]. Нарешті, тут присутній й наратив гордості за російську лайку. Його ми можемо спробувати пояснити двома моментами. Перший - це те, що російська лайка згадується міфами в контексті широкого словникового запасу російської мови (окрема тема, яку не сильно хочеться підіймати в дисертації з міркувань культури мовлення - це міфи про порівняння російської й англійської лайки, в яких увесь спектр російських нецензурних слів в англійський нібито зводиться до одного на літеру "f"). Другий момент - це те, що лайка асоціюється з маскулінністю та силою, тож вміння гарно лаятися стверджує наявність цих рис у російськомовних [Панов, 2022, с. 60]. І зараз дуже гарно згадати Саїда: європейські колонізатори, мислячи бінарними опозиціями, приписували підкореним культурам фемінність, а собі забирали маскулінність; російська мова за допомогою лайки приписує собі маскулінність та переносить її на своїх мовців, відтворює колоніальний патерн. Російська нація, як нація переможців, повинна бути сильною та мужньою й для констатації цього, окрім лайки, Росія використовує зокрема Олімпійські ігри, які буквально підтверджують фізичну перевагу росіян над Іншими (напевно, не варто забувати, що авторитарні та тоталітарні режими взагалі дуже любили та люблять використовувати в своїх цілях спортивні досягнення).

Треба розуміти, що ці міфи не є прерогативою малоосвіченого населення (як може здатися). Міфи про панівний статус російської мови легко зустріти і серед тих, кого ми називаємо інтелектуалами. Зокрема, російський письменник К. Г. Паустовський має невеличку статтю під назвою "Великий язык", в якій він розливає дифірамби російській мові, який він називає "воістину самим вільним та чарівним з усіх мов світу" тощо [Паустовский, 1950]. В рамках логіки, яку ми розгортаємо, зачепимося ще й за цю фразу: "Правий був Тургенєв, коли казав, що така мова може бути дана тільки великому народу" [Паустовский, 1950]. Підкреслимо, що Паустовський є важливою фігурою в шкільній програмі РФ та є частиною "ЕГЭ", тобто ознайомлення з ним (і з цими дифірамбами) є просто необхідним в Росії.

Міфи зустрічаються, звичайно, і у філософському дискурсі. Напевно, найбільш відомим та розробленим міфом є аналіз слова “истина”, який здійснив П. Флоренський в тексті “Столп и Утверждение Истины”. Тут Флоренський хоче визначити, що таке Істина і для цього вдається в етимологічний аналіз як російського слова “истина”, так і його аналогів грецькою (ἀλήθεια), латиною (veritas) та івритом (אמת). Опустимо увесь цей аналіз, який відверто виглядає “натягнуто” та який, здається, використовує “етимологію” скоріше для створення аури чарівності та вигляду аргументованості; краще вже опишемо кінцеві висновки з цього аналізу.

Тож, якщо коротко, Флоренський розводить ці 4 слова, надаючи кожному не просто різний сенс та конотації, але скоріше прив'язуючи кожне до різних філософських розділів/сфер: в слові “истина” він знаходить онтологічний сенс (тлумачить його як “естина”, як живе існування, яке буквально дихає), в “ἀλήθεια” гносеологічний сенс (тлумачить його як незабутнє: бажання зупинити плинність часу, схопивши суще у пам’яті й зробити його сталим, у “veritas” - юридичний сенс (як правота позивача в суді, як правду, коректне висвітлення справи, тож взагалі як раціональну аргументацію), а в “אמת” (читається “емет”) - теократичний (як Слово Боже та властива йому надійність, стійкість, також вірність цьому Слову).

В принципі вже видно, що Флоренський самим формулюванням питання вже робить певну заяву - він ставить російську мову в ряд з історично значущими мовами християнської віри (хоча це не дивує, враховуючи мессінський дух російської філософії [Трубецкой, 1912, с. 13]). Але додаємо сюди ще й наступне: далі він говорить про те, що “истина” та “אמת” більше стосуються божественного змісту Істини, коли “ἀλήθεια” та “veritas” скоріше говорять про людську Істину; водночас “истина” та “ἀλήθεια” нібито безпосередньо стосуються кожної особистості, а “אמת” та “veritas” - це Істина, що опосередкована суспільством [Флоренський, 2003, с. 15-22]. Таким чином де-факто малюється вісь координат і якщо ми її візуалізуємо, то побачимо ще дві речі. По-перше, російська “истина”, напевно, зайняла найбільш привілейоване місце; оскільки ця мова нібито і дотична до божественної Істини, і має відношення до кожної людини, вона де-факто постає як найбільш об’єктивна і найбільш зручна для пізнання. По-друге, на діаметрально протилежній позиції, з якою у “истины” (скажемо, що й у російської мови загалом) немає нічого спільного, опиняється “veritas” (та латина загалом) - тобто тут відтворюється протистояння між Росією та Заходом, оскільки “veritas” (та латина загалом)

є тим, що вплинуло на всю Європейську цивілізацію. Тож, хоча завуальовано та без прямих звинувачень, але тут встановлюється перевага Росії над Заходом і задля цього використовується саме мова [Панов, 2022, с. 61].

Врешті ми бачимо ситуацію, що російська мова висвітлює себе як панівна, особлива та унікальна мова і робить це не просто шляхом порівняння з іншими мовами, а й часто шляхом їх приниження - як в міфі про зелену зелень, де англійська навмисно спрощується, аби продемонструвати її незграбність. Доречно тут повернутися до Філліпсона та його визначення мовного імперіалізму - це постійні відтворення структурних і культурних нерівностей між панівною та іншими мовами заради встановлення панування/влади [Phillipson, 1992, с. 47]. І тут зачепимося за "культурні нерівності", оскільки ці міфи їх і створюють: мови описуються як гірші за російську, створюється ієрархія, і далі ми покажемо, що ієрархія мов перетікає й в ієрархію культур.

Повернемося до порівняння з Заходом: в принципі через опозицію до Заходу і вибудовується російська ідентичність, що в російській філософії можна побачити як мінімум з 19 століття (Кірієвський, Хомяков, Данілевський тощо). Ця опозиція працює за стандартами Саїда, тобто Захід штучно конструюється, йому приписуються діаметрально протилежні характеристики, ніж Росії та російському, і, звичайно, саме російському приписується усе найкраще. Швидко продемонструємо це на прикладі думок Кірієвського. Для нього в основі усієї Західної цивілізації лежить римський розум, який він описує як такий, в якому зовнішня розсудливість брала перевагу над внутрішньою сутністю речей [Киреевский, 2002, с. 161] - тобто це формальний, спекулятивний та відчужений розум; Кирієвським малюється картина, в якій західний розум постає як форма без суті. Напротивагу ж цьому, російський розум є гармонійним за суттю завдяки православній вірі, яка, на його думку, спрямовує дух до внутрішньої цільності [Киреевский, 2002, с. 167]. Враховуючи логіку Кірієвського, що особливості розуму необхідно проявляють себе у конкретних елементах життя та побуту [Киреевский, 2002, с. 155], можемо зробити 2 висновки стосовно мовного питання. По-перше, оскільки поверхневий римський розум був ввібраний Заходом, його суть повинна була передатися і до західних мов точно так же, як передалася латині. По-друге, враховуючи гармонічність та внутрішню спрямованість російського розуму, російська

мова теж повинна бути гармонічною та внутрішньоцілісною, а цим кращою за західні.

Насправді все це конструювання Заходу можна виразити більш відомим у наші дні мемом - “Загнивающий Запад”, у якому Заходу приписується статус варвара при удаваному образі цивілізації, а Росія змальовує себе як істинну цивілізацію, яку несправедливо вважають варваром (троп іронії за Г. Уайтом) [Панов, 2022, с. 61]. Тож усі вищезгадані міфи протиставляють Росію та російську мову Заходу та латині або англійській як lingua franas Заходу (просто на різних етапах історії), цим самим продовжуючи цей розподіл на цивілізацію та варварів: мова уявних варварів, тобто російська, різко виявляється кращою за мови удаваної цивілізації [Панов, 2022, с. 61].

Уайта ми згадали не просто так: історія конструюється (зокрема) за допомогою художніх засобів; російський національний наратив, як ми вважаємо, будується за допомогою синекдохи, яку Уайт визначав як характеристика об'єкта шляхом використання його частини, що символізує деяку якість, яка, як припускається, прихована в тотальності [White, 1975, с. 52]. Якщо перефразувати більш зрозуміло, то це відігрується логіка, в якій частина об'єкта несе в собі характеристику, яка властиву насправді об'єкту в цілому [Панов, 2022, с. 61]. Найкращим прикладом синекдохи, як здається, будуть історії про техніку “не имеющий аналогов в мире” (славнозвісний мем “аналогов нет”), оскільки ця фраза насправді повинна підкреслювати унікальність усього російського народу і кожної російської людини зокрема: при відтворюванні синекдохи конкретні речі (наприклад, техніка) постають як прояв загального російського духу, тобто якщо конкретна техніка - унікальна, непереможна тощо то таким же є і весь російський дух; а далі ці висновки, у зворотному порядку, переносяться й на кожного конкретного росіянина, оскільки він є носієм цього загального духу (визнаємо, що, можливо, тут не зовсім ідеально лягає синекдоха, присутній не просто перенесення з частини/конкретного на загальне, але й далі здійснюється перенесення з загального на конкретне). До речі, у російському філософському дискурсі синекдоха добре проявляється при розробці концепту всеєдності: кожна людина є моментом єдиного, частиною цілого, і вона пов'язана з ним. Конкретне сприймається як прояв загального;. водночас саме через конкретне відбувається пізнання загального, бо загальне існує виключно у своїх моментах [Панов, 2022, с. 61].

Та ж ситуація і з міфами про російську мову: опис мови як “великої і могутньої” не просто встановлює ієрархію мов, це встановлює й ієрархію народів, оскільки синекдохою перевага мови переноситься на усіх її носіїв - перевага російської мови стає перевагою російського духу та російської людини [Панов, 2022, с. 61]. Міфи про російську мову автоматично стають міфами й про російський дух.

І тут саме час підкреслити наступне: *ми вважаємо, що імперіалізм російської мови в першу чергу пов’язаний з формуванням відчуття гонору через підкорення інших*; тобто це той саїдівський момент - панування над Україною, “малоросами” дозволяє маленькій російській людині (прям як у Гоголя або Достоєвського) перезібрати себе у “великороса”, створити собі цінність, зайнявши позицію Пана. Мова допомагає у цьому становленні, оскільки сама мова позиціюється як панівна: вже завдяки самому факту мовлення російськомовна людина може відчути своє панівне становище над мовцями Інших мов. Таким чином, російська мова не може спокійно співіснувати з іншими мовами: вона сама бажає встановити ієрархію, відносини влади та підкорення, звичайно зайнявши панівне місце собі; по суті усі вищезгадані міфи констатують перевагу російської мови через порівняння та пригнічення інших мов.

В підсумку маємо: російська мова через свої міфи долучається до більш загального наративу розподілу на цивілізацію та варварство, а завдяки тропу синекдохи її панівне саморозуміння передається й носіям російської мови.

Згадуючи усі ці міфи, насправді видно, що в російській мові дуже важко роз’єднати імперський мотив й комунікативний. Перевага російської як комунікативного проєкту зокрема пояснюється саме її перевагою над іншими мовами, своєю “величчю” та “культурністю”, яка вона ніби-то несе. Російська мова заохочує інших до її вивчення, обіцяючи долучити їх до “великої” (не тієї, що загниває) культури. Тобто цей комунікативний проєкт, хоча прикривається визнанням різноманіття (divirsity) (знов же, методологія всеєдності передбачає визнання усіх локальних частин та їх особливостей, хоча на практиці це все не працює), але врешті це перетворюється на дискурс цивілізаторства та асиміляції. Власне у контексті цього варто згадати що на окупованих територіях Росія позиціює себе як цивілізацію, що прийшла на зміну варварам.

Думаю, вже очевидна наступна думка: якщо мова сприймається як краща за інші, то це і надає підстави для експансії цієї мови та силового її

нав’язування; у порівнянні з панівною мовою в інших просто не бачать сенсу або права в існуванні.

Нарешті підсумуємо це все посиланням на Саїда: ми знов повертаємося до того бажання бути Паном, яке є мотивом для імперіалізму за Саїдом. Саме вищезазначеним наративом російської мови російський народ конструює себе як Пана: вони краще, оскільки їх мова краща; тож таке сприйняття російської мови насправді слід назвати імперським.

(Основні положення цього підрозділу викладені у публікації автора [Панов, 2022]).

3.3.4. Російська мова як інструмент імперіалізму та претензії на комунікативний характер

Тепер приділимо трошки уваги взагалі історії того, як російська мова здійснювала свою експансію. Вона відбувалася під заступництвом колишніх форм імперії - Російської імперії та СРСР, а за часів Російської Федерації завданням скоріше стояло підтримання російської мови на нині незалежних територіях, тобто не втратити вже зайняті позиції (як офтоп висловимо думку: хоча за формою всі ці державні утворення є різними і насправді виглядають як теза, антитеза та синтез, але з сутнісного боку вони однакові - вони усі об’єднані думкою про свою перевагу над Іншими, зокрема і про перевагу мови, відповідним гонором, змінюються просто пояснення чому так [Панов, 2022, с. 62]). Як і будь-яка імперія, Російські держави теж нав’язувало свою мову як мову цивілізованості, задля подолання пережитків варварства.

Експансія російської мови не зовсім була послідовною. По-перше, були періоди, коли на російську мову взагалі не робилося ніякої ставки, але які все-таки змінювалися періодами нав’язування російської. По-друге, хоча на рівні імперської політики ми врешті знаходимо мовний імперіалізм та нав’язування російської мови, в ідеологічній площині ми також знаходимо тези, які суперечать цьому нав’язуванню [Панов, 2022, с. 62].

Наприклад, Російська імперія доволі пізно прийнялася до нав’язування російської мови: довгий період своєї імперської історії їм було все одно, якою мовою говорять залежні території. У конституціях Царства Польського [Конституционная Хартия 1815 года…, 1907, с. 48] та князівства Фінляндського [Brief history of Parliament - from autonomy to EU

Finland] саме польська та фінська мови були закріплені як офіційні мови на цих регіонах. Таке ставлення легко пояснюється ідеологічними мотивами, а точніше все тією ж російською національною ідеєю - чіткий мессінський-православний характер унеможливлює прив'язку російського імперіалізму до російської мови [Панов, 2022, с. 63]. Напевно, найбільш чітко це виразив Є. М. Трубецькой: в статті про російське месіанство, з посиланням на П'ятдесятницю, він пише, що в християнській вірі різниця між мовами (яку він ототожнює з різницею між національностями; знов проявляється характерне для його часу ототожнення нації та мови) отримує “вище затвердження та посвяту” [Трубецкой, 1912, с. 13]. Тобто мовний імперіалізм, створення мовних ієрархій де-факто виявляється антихристиянською практикою. І взагалі сама логіка методології всеєдності суперечить пригнічуванню будь-чого локального, зокрема мов: передбачається, що локальне повинне сплестися у єдине, в якому не одна локальність не загубиться, а, навпаки, розкриється (до речі, цю позицію дублює й Дугін у своїх ранніх працях, коли розповідає за євразійство). Але водночас можна знайти й іншу ідеологічну основу: можна також згадати, що російський комунікативний проєкт тісно був пов’язаний зі слов’янофільським проєктом: об’єднати слов’ян під Росією та російською мовою, що в принципі видно й у вже мимохідь згаданого Данілевського. В принципі навіть у Союзі збереглося це її сприйняття як проєкту, що повинен об’єднати різні народи під однією владою - владою “найстаршого брата”, тобто Російської держави. Такий об’єднавчий проєкт по суті є рівноцінно й імперським, й комунікативним, бо передбачав створення спільності народів, але під владою Росії.

Реальна політика Російської імперії змінюється після Польського (січневого) повстання 1863 - саме як реакція на нього імперія починає придушувати локальні мови та русифікувати залежні території. Так, наприклад, в Польщі забороняють викладання польською мовою після реформування Варшавську головної школи в Імперський Варшавський університет в 1869 році; території України теж були охоплені цим повстанням і саме в 1863 році виходить Валуєвський циркуляр, а пізніше, в 1876 році, слідує й Емський указ; напевно, найпізніше русифікація дісталася Фінляндії, в якій маніфестом про мову 1900 року російську ввели як третю офіційну мову (разом з фінською та шведською) [Панов, 2022, с. 62].

В СРСР теж спостерігалися суперечливі тенденції. Якщо дивитися з ідеологічного боку, то передбачалося, що з перемогою пролетаріату та настанням комунізму мовна різноманітність зникне як пережиток минулого; мовна уніфікація та витіснення глобальними мовами (lingua francas) локальних мов сприймалася як належне. Ленін, наприклад, вважав, що світовий пролетаріат самостійно й без примусу прийде до використання 2-3 світових мов, які б були обрані з функціонально-економічних міркувань. Власне за такої перспективи він виділяв англійську, французьку та німецьку мови - як мови передових економік світу (та пролетаріату, який найбільш готовий до революції). В контексті нашої дисертації, можемо сказати, що де-факто Ленін наполягав, що локальні мови повинні бути витісненні lingua francas під тиском економічних причин: мова з найбільшими економічними перспективами має право на життя. Конкретно щодо російської мови Ленін та радянське керівництво вважало, що вона доцільна як lingua franca виключно в контексті побудови Радянського союзу - тобто вона вбачалася як тимчасове рішення [Чернов, 2017, с. 179].

Де-факто політика відрізнялася. В перші десятиліття свого існування Союз стояв на позиціях мовного плюралізму. Панасюк пише: “Двомовність почала тлумачитися як суто позитивне явище, при цьому стверджувалося, що це особлива двомовність, коли обидві мови перебувають на високому рівні розвитку всіх функціональних стилів і однаково використовуються народом, а російська мова трактувалася як друга рідна мова” [Панасюк, 2021b, с. 187]. Наприклад, конституцією 1924 р. було затверджено 5 державних мов, а саме російську, українську, білоруську, грузинську, вірменську та тюрко-татарську (сучасну азербайджанську), надалі список розширявся; конституцією ж 1936 року взагалі було затверджено поняття мови територіальної одиниці Союзу [Артюнова, 2012, с. 159]. Але навіть у ці часи російська мова все одно залишалася впливовою навіть просто тому, що адміністрація (всього) Союзу була в Москві. А в 30-і роки, коли Сталін остаточно закріпився як одноосібний лідер Союзу, почалася повноцінна (де-юре) політика русифікації всього Союзу [Чернов, 2017, с. 177]. Концепт сформованого при Сталіні “радянського народу” полягав у розвитку національних мов у “поєднанні з дією мови міжнаціонального спілкування” - російською [Панасюк, 2021b, с. 187]. Спочатку це відбулося в постанові ЦК ВКП(б) і РНК СРСР 13 березня 1938 “Про обов'язкове вивчення російської мови в школах національних республік і областей”, а ще через чверть століття в Програмі Комуністичної партії радянського союзу,

затвердженої на XXII з'їзді КПРС у 1961 р. [Артюнова, 2012, с. 159]. В принципі обидва закони були продиктовані логікою побудови єдиної радянської нації, яка повинна говорити єдиною мовою. Що конкретно нам найцікавіше, так це те, що в Програмі 1961 р. російська отримала ідеологічне обґрунтування як “мова міжнаціонального спілкування” - тобто як lingua franca для усіх етносів Радянського союзу.

Якщо підсумувати все це, то скажемо, що як і у випадку Російської імперії, так і у випадку Радянського союзу, русифікація відбувалася у моменти, коли влада змінювала акцент з глобального на локальне [Артюнова, 2012, с. 160]: тобто коли заради розв’язання насущних проблем та питань починалися поступки перед ідеологічними мотивами.

Російська федерація в принципі продовжує логіку, задану попередніми своїми версіями. Наприклад, в указі президента РФ від 05.09.2022 присутній пункт щодо використання російської як мови міжнародного спілкування [Указ Президента Российской Федерации № 611, 2022, с. 8]. Водночас всередині РФ спостерігається вся теж суперечність: хоча формально в законодавстві закріплений мовний плюралізм, в регіонах спостерігається систематичне витіснення локальних мов, а аргументується це “захистом російськомовного населення” [Отмена госязыков республик России и декларируемая защита русских в Украине. Есть ли связь?, 2022]

Панасюк казав про захист російськомовних ззовні Росії [Панасюк, 2021а, с. 112], то тепер ми бачимо цей захист і всередині. Це доволі очікувано: якщо мова самосприймається як панівна та особлива, щобільше, яка оточена загрозливою Інакшістю, то звичайно її будуть захищати. І симптомом такого самосприйняття, до речі, буде мовний пуризм, оскільки деформація, зміни в мові, під впливом іншої (гіршої) мови, сприймаються як її деградація [Панов, 2022, с. 62]. Мовний пуризм не є чимось новим для російської мови: вже згаданий Паустовський писав, що в ніякому разі не можна перекручувати мову, якою писали Ленін, Пушкін тощо [Паустовський, 1950]. В нинішній час заклики до мовного пуризму систематично лунають від керівної верхівки РФ, наприклад, Путіна та Патріарха Московського Гундяєва [Лекс, 2016], або промова спікера Ради Федерації В. Матвієнко щодо англіцизмів [Матвиенко призвала бороться с "кешбэками" и прочими англицизмами, 2022]. Примітно те, що увага направлена на боротьбу саме англіцизмами [Панов, 2022, с. 62], що очікувано: англійська, як світова lingua franca, здійснює найбільший вплив

на усі мови світу; завдяки тому, що англійська монополізувала багато сфер в глобальному виробництві, через ці сфери й проникають в інші мови нові слова-англіцизми (на кшталт інтерфейс, геймлпей тощо) і саме від впливу усіх цих сфер й виникає загроза для локальних мов.

Боротьба російської мови з англійською насправді відображає геополітичні амбіції РФ - вони хочуть бути одним з полюсів в глобальному світі. Зацитуємо тут примітний момент з Концепції зовнішньої політики РФ: “Росія з урахуванням її вирішального внеску в перемогу у Другій світовій війні, а також діяльну роль у створенні сучасної системи міжнародних відносин і ліквідації світової системи колоніалізму виступає як один із суверенних центрів світового розвитку і виконує унікальну місію, що історично склалася, з підтримки глобального балансу сил і вибудовування багатополярної міжнародної системи, забезпечення умов для мирного, поступального розвитку людства на основі об'єднавчого та конструктивного порядку денного” [Концепция внешней политики Российской Федерации, 2023]. Це речення можна назвати справжнім комбо, оскільки в ньому сходиться і культ перемоги (в Другій світовій), і характерне для Росії месіанство (на яке звертав увагу Трубецькой), і власне те, про що ми говоримо в даному абзаці - сприйняття себе як одного з центрів в багатополярному світі (думку, що Росія існує задля світового геополітичного балансу, можна відстежити мінімум від М. Я. Данілевського). Боротьба з англійською проходить зокрема саме в цьому геополітичному річищі; боротьба з англійською - це заперечення її панівного статусу, заперечення ієрархії. В цьому моменті ми повертаємося до другого розділу дисертації, де ми пояснювали, що конкуренція мов є й конкуренцією капіталу: боротьба з англійською мовою є одночасно й боротьбою з капіталом англомовних країн, обмеження їх в доступі до певних локальних ринків тощо.

В площині зовнішньої політики першочерговою ціллю РФ зараз навряд чи є розповсюдження російської мови (хоча в другому порядку вона точно присутня), а скоріше збереження тих позицій, які вже були здобуті завдяки насильницькому нав’язуванню; цю мету вважаємо першочерговою на фоні того, що колишні держави імперії систематично здійснюють політики з послаблення позицій російської мови всередині своїх країн (Україна тут тільки одна “з”, хоча, напевно, найбільш вмотивована). Саме з цією метою в законодавстві РФ присутній концепт співвітчизників. Фігура співвітчизника визначається 3 елементами: знання російської мови,

приналежність до одного з етносів, який будь-коли входив до складу російської держави, прихильність “на користь духовного, культурного та правового” зв'язку з Росією [Федеральный закон от 24 мая 1999 г. № 99-ФЗ].

Хоча формально в законі і визначені 3 елементи, всі їх насправді можна звести до одного - до знання російської мови. Вважаємо, що цьому сприяє вже проговорена нами цивілізаторська суть російської мови: за думкою російськомовних, оскільки російська є панівною мовою, то ті, хто вже долучився до неї, ніколи не відмовиться від російської (напевно, саме тому російськомовним так приємна та потрібна думка, що народи та країни, які колись були під владою Москви, є й досі переважно російськомовними). Вибір і говоріння російською мовою сприймається не як функціональний вибір (англійська просуває себе саме як функціональна мова), а вибір цивілізованості, як вибір цінностей. Російська - мова цивілізації й відмова від неї, курс на дерусифікацію - це відмова від цивілізації у бік варварства [Панов, 2022, с. 63]. Тож, враховуючи, що Росія позиціює себе як істинно цивілізовану культуру та державу (на противагу удаваній Західній цивілізованості), вибір російської мови виявляється одночасно і вибором “на користь духовного, культурного та правового” зв'язку з Росією; і саме тут знов згадуємо Шмітта і нагадуємо, що саме мовне розрізнення Росія перетворює на політичне.

Тут можна згадати логіку російського теоретика “русского мира” В. Л. Іноземцева, який розділяв “русский мир” на 2 типи: на людей, які самостійно виїхали з Росії до інших країн (це 1 тип) та на людей, хто після розпаду Радянського союзу залишився на територіях нових незалежних країн, таким чином не добровільно опинившися поза Росією (2-й тип). При описі другого типу, Іноземцев змальовує радикальну позицію: або людина, що залишилися поза Росією, сповна й радикально підтримує російські цінності та російську мову, або остаточно асимілюється в новій країні (знов ми бачимо мультикультуралістичну логіку). Змальовується, мов нове оточення є агресивно налаштованим проти усього російського, тож і російська людина змушена в боротьбі відстоювати свої цінності; але найголовніше тут - це стверджується принципове небажання росіян адаптуватися під цінності нової держави [Панасюк, 2021а, с. 111] (вважаємо, саме через сприйняття Іншого як варварського). В цій позиції Іноземцева присутня колоніальна логіка немов прямо з 19 століття: варварство несе екзистенційну загрозу для цивілізованості. Звичайно, що самі варвари не можуть зрозуміти цінність цивілізації, тож не можуть й

захистити її. Тому в такій ситуації особливо важливо здійснювати захист цивілізованості поза межами цивілізованості; важливо захищати російське поза Росією - саме тому й з'являється концепт співвітчизників, над якими Росія бажає встановити свій протекторат [Панов, 2022, с. 63].

Насправді Іноземцев в чомусь і правий: негативна реакція на російське в незалежних державах не повинна дивувати, оскільки вона є по суті бажанням здихатися імперії, бажанням деколонізації. Зокрема як і елемент цієї деколонізації буде здійснюватися й дерусифікація (знову ж, згадуємо Нань Да). Але ці політики принципово не можуть бути зрозумілими для російськомовних: для них це якась дивна відмова від того, що краще, це усвідомлена деградація (в особливо гострих випадках навіть політика по підтримці національним мов не може бути зрозуміла російськомовним); і такою глупістю (у їх сприйнятті) можуть займатися лише варвари [Панов, 2022, с. 63].

Оскільки ми вже зговорили про цивілізаторство та (де)колонізацію, то скажемо, що зовнішня) політика Росії базується на споконвічно імперській/колоніальній думці, що суверенітетом володіють далеко не усі народи та країни [Панов, 2022, с. 64]. Де-факто суверенітет визнається тільки у великих сил (колишніх колоніальних імперіях, наприклад), а малі народи та країни позбавляються його; Путін взагалі заявляє, що світ поділений на колонії та колонізаторів і Росія хоче бути колонізатором [Путин: «Экономический блицкриг против России изначально не имел шансов на успех», 2022]. При такій позиції політика з дерусифікації, оскільки вона сприймається як відмова від цивілізованості, дає привід заявити, що в країни відсутній суверенітет (вона нецивілізована, тому немає права на суверенітет); водночас якщо країна долучена до російської мови та/або "русского мира", то вона теж втрачає суверенітет, оскільки саме Росії належить усе "російське" (не важливо, де воно знаходиться). В останньому моменті швидко згадується "захист" російськомовних на Донбасі або у Криму; захист, який в концепції "русского мира" постає як захист цивілізованості від варварів (ми вже декілька разів посилалися на слова Панасюка про традицію "захисту", тут же нагадаємо, що такий "захист" Росія практикує не тільки до України: навіть за час вторгнення, Росія вже погрожувала "захистом" російськомовних в молдовській Гагаузії [Лавров о «защите русскоязычного населения» в Молдове…, 2022]).

Напевно, варто зауважити, що в Росії після вторгнення 24.02.2022 риторика щодо "захисту" російськомовного населення підійшла на другі

позиції [Панов, 2022, с. 64]; за цей час насправді спостерігається певний хаос в поясненні сенсу цього вторгнення: циркулюють наративи, часом по колу змінюючи одне одного, щодо денацифікації, демілітаризації, війни з Заходом та НАТО (де Україна, як країна без суверенітету, є просто майданчиком) тощо, але часом згадується і захист російськомовних. Ми хотіли б навести один конкретний приклад, який здається нам складнішим, ніж може здатися: в 2022 році на "РИА новости" з'явилася новина під заголовком "Російську літературу в підконтрольних Києву школах вивчали як іноземну" [Русскую литературу в подконтрольных Киеву школах изучали как иностранную, 2022]. З одного боку, ця новина продиктована думкою Росії про переважну російськомовність в Україні; з іншого, як нам здається, вона має за мету викрити варварство України: оскільки російська література є російською мовою "у плоті", її переклад на іншу мову (як точно гірша, оскільки російська найкраща з погляду усіх міфів) сприймається як паплюження "великої та могутньої" - власне, практикою варварів [Панов, 2022, с. 64].

Підсумовуючи, в цьому підрозділі ми хотіли показати, що використовуючи саме мовний фактор Росія змальовує Україну як нецивілізовану країну, цим самим позбавляє суверенітету. Взагалі створюється картина, в якій всьому тому уявному нацизму, сатанізму та в цілому варварству *протистоїть саме російськомовна людина та російська мова, що формує її.* По факту бінарна опозиція "цивілізація-варварство" метонімічно перетворюється на "російська мова-варварство" [Панов, 2022, с. 64].

Окрім тлумачення України як загрозливого варварського оточення для усього російського, присутній ще один момент, чому Росія не може допустити дерусифікації нашої країни - це питання претензій російської мови на істинність та перевагу. Якщо мова і правда "велика та могутня", і справді панівна, то від неї не можуть просто так відмовитися, вона повинна легко закріплюватися на тих територіях, яких вже досягла. Тож ті слова про загрозу та пригнічення російської мови, що лунають з Росії, й відповідні поклики на "захист" російської - це реакція не на утиск російськомовного населення, а на заперечення претензій на перевагу, закладених у саморозумінні російської мови; а враховуючи й принцип синекдохи, то це й заперечення панівного стану російської нації над Іншим світом [Панов, 2022, с. 65].

(Основні положення цього підрозділу викладені у публікації автора [Панов, 2022]).

3.3.5. Відгомін самодержавства: моносуб'єктність комунікативного простору російської

Формою Російської імперії вважається самодержавство - нічим не обмежена влада царя, яка протягом усієї історії існування прагнула бути понад будь-яким законом [Сергєєв, 2023]. Важливою деталлю російської політичної культури - що відіграє роль і в контексті комунікативного простору російської - є моносуб'єктність або заперечення усіх інших суб'єктів (не тільки політичних або громадянського суспільства тощо), окрім царя [Сергєєв, 2023]. Є лише один Суб'єкт - цар; саме звідси й виникає характерна для Росії централізація. В принципі це дуже схоже на логіку Альтюссера: був і є лише один Суб'єкт, а інші знаходять свою суб'єктивність тільки в тому випадку, якщо вона делегована (інтерпельована) їм від Суб'єкта [Althusser, 1970]. Ця культура врешті приходить до елімінації будь-яких інших суб'єктивностей, зокрема етнічних (по факту залишаючи лише одну етнічність - етнічність царя, батька етносу/нації) та навіть релігійних (навіть Церква тісно залежить від російського царя, відповідно й релігійні суб'єктивності). *Як частина цієї елімінації постає й елімінація локальних - та і не локальних, взагалі Інших - мов, тобто монолінгвальна установка у її крайньому вигляді та мовний пуризм* (навіть етносам, які позиціюють себе як російський, на кшталт бурятів, забороняють говорити своєю мовою). Таким чином колоніальний російський проєкт передбачає здається навіть не асиміляцію, але ліквідацію та витіснення усього локального; що, власне, демонструють дії Росії на окупованих територіях України. Та ж логіка нав'язується й в комунікативному просторі, створеному російською мовою: визнається існування лише одного Суб'єкта - царя, який говорить російською мовою; росіянина-рідномовця з умовної Москви.

Характерною рисою концепту "русского мира" є ототожнення "російська мова = російська людина = російська держава". Насправді це є фігурою системності, про яку казав Барт: оскільки ототожнюється носій російської мови (в широкому сенсі носій) та росіянин, то відповідно в мові просто немає Іншого; Суб'єкт інтерпелює до будь-якого російськомовного як до суб'єкта-росіянина, нав'язує одну й ту саму суб'єктивність. Сюди ж

додамо, що де-факто ця фігура системності оперує “мультикультурною” логікою: немов суб’єкт може бути носієм тільки однієї мови та культури. Для Росії характерна інтенсифікація саме мовного питання до політичного масштабу; це робиться навмисно, в якомусь сенсі аби знищити “транскультурність” суб’єкта, аби витіснити з нього Інші мови та Інші впливи.

Таке ототожнення та взагалі перетворення мовного питання в політичне є навіть очікуваним: як ми вже казали, російський колоніалізм не міг оперувати расовими ідентичностями, тож врешті підхопив саме мовні ідентичності для позначення Свого-Чужого.

Таким чином, комунікативний простір російської мови, на створення якого російська претендує, виявляється по суті фальшивим; справжній комунікативний простір, як ми вважаємо, повинен бути місцем, в якому може пробитися Інакшість (хоча й метрополії не сильно зацікавлені в цьому), а російський комунікативний простір можна сказати інерційно просто пригнічує усі Інші суб’єктивності. Щобільше, ситуація така, що хоч якусь суб’єктивність в очах росіян ви можете отримати тільки шляхом долучення до російської мови (до мови Суб’єкта), оскільки в такій самодержавно-альтюссерівській системі суб’єктивність та впізнаваність можна отримати тільки через долученість та уподібнення до Суб’єкта.

Тут зробимо невеличкий теоретичний відступ. Згадаємо типи Делез та Ґваттарі й те, з чим вони порівнювали різомічну структуру / від чого її відрізняли. Логіки самодержавства та Алютюссера - це приклади дерева, тобто лінійної ієрархічної системи [Deleuze, Guattari, 1987, с. 5]. Ця система де-факто приписує, що елемент може існувати тільки у зв’язку з центральним елементом; можна перефразувати ще так: елемент впізнаваний та визнаний тільки коли він у зв’язку з центральним елементом. Тобто, якщо переносити цю логіку на комунікативні простори, то мовець може бути впізнаний та визнаний тільки якщо: або у контакті з центральним елементом (як умовний приклад можна взяти Кадирова: попри расизм стосовно кавказьких народів, Кадирову доводиться підтримувати свою визнаваність, як нам здається, саме через постійний контакт з Суб’єктом/царем/Путіним), або якщо відтворює акцент Суб’єкта та і взагалі наслідує його. В ієрархічній системі думка про те, що російськомовець може існувати не контактуючи з Суб’єктом просто не зрозуміла; знов, російськомовець не може не мати контакту з системою, яка централізована. Напевно, саме ієрархічна структура є найменш придатною для lingua franca,

оскільки взагалі унеможливлює Інакшості якось пробитися. Мичкувата система з множинності маленьких корінчиків, яку ще можна назвати мережевою, оскільки дозволяє множинність центрів, які ситуативно виникають чи згасають [Deleuze, Guattari, 1987, с. 5], принаймні теоретично дозволяє існуванню кластерів-центрів Інакшості, але все одно майже тоталітарно вимагає прив'язки до всієї системи, зокрема й до рідномовного кластера. Деякі дослідники додають ще один тип системи, яку можна назвати ринковою - яка передбачає існування автономних елементів, але вона скоріше підштовхує до існування ідіолектів, але не до комунікативних просторів. Водночас той комунікативний простір, який ми пропагуємо, повинен бути більш схожим на різомічну систему: наявність єдиного (ієрархічного) центру в системі не потрібна, а кожен елемент може відділитися від системи та стати початком для утворення нової системи, нового грибника - цей новий грибник де-факто буде укоріненням мови, коли, наприклад, карибська англійська відокремлюється від (англійської) англійської та починає розвиватися самостійно.

Однією з цілей цієї дисертації є спробувати уявити мови lingua franca як суто комунікативні проєкти, зокрема й російську, що означало б уподібнення цих мов до різомічної структури. Про те, як це можна уявити, ми будемо ще писати, але поки що констатуємо одну річ щодо російської lingua franca. *Ми повинні констатувати очевидне: комунікативний проєкт російської мови був похоронений фактом вторгнення Росії в Україну.* Як ми вже писали, після вторгнення багато країн, які були частиною Російської імперії та/або СРСР, тому долучені до російської lingua franca, прискорюють темпи дерусифікації. Вторгнення зробило очевидним імперський момент у двоякій природі російської lingua franca і не тільки для українського суспільства. Вважаємо, що вторгнення свідчить про недалекозорість російської влади: автору дисертації щиро здається, що російський комунікативний проєкт до вторгнення був доволі міцним та навіть привабливим - це була та м'яка сила, силу якої мало хто сповна розумів. Російська lingua franca і правда підтримувала Москву як центр тяжіння, як економічно, так і політично; останнє особливо гарно працювало у комбінації з "російськомовними" політичними силами, які спонсорувалися РФ, на кшталт "ОПЗЖ" в Україні.

3.3.6. “Українська російська”?

Вважаємо необхідним згадати ідею “української російської”, яка була запропонована “Слугами народу” до вторгнення [Мендель заявила, що в Україні є "українська" російська мова, 2021]. Бо насправді, хоча цей проєкт не був зрозумілим для громадськості і навіть наукової спільноти [Термін «українська російська мова» не має наукового підґрунтя – мовознавець, 2021], заявимо, що він був крутим, якщо брати до уваги все те, що писав Качру.

Відсутність “наукового підґрунтя” констатувалася на основі того, що певні регіональні відмінності присутні завжди і всюди, але це не привід виділяти їх в окрему версію мови [Термін «українська російська мова» не має наукового підґрунтя – мовознавець, 2021]. Щобільше, сюди швидко додається страх підіграти російським наративам, тому розмови про укорінену-українську російську швидко підмінюються намаганнями декоренізувати російську. Але Качру надає нам базу, завдяки якій ми можемо говорити про українську російську, хоча і визнаємо, що з певними труднощами. Богдан Ажнюк резонно ставить питання: американська та британська англійська все одно англійські, хоча і мають розбіжності, зафіксовані у словнику Вебстера; тож чи варто говорити про ще одну російську? [Термін «українська російська мова» не має наукового підґрунтя – мовознавець, 2021]. Він підводить до думки, що ні, але ж все-таки ми розводимо англійську й американську англійські. Щобільше, якщо не “українська російська”, то суржик точно є укоріненим варіантом російської! Додамо ще й сюди те, що відмінності у мові є, як нам здається, вторинним моментом: вони з’являються, оскільки мову обирають для використання (принаймні така логіка Качру), а вже тому вона починає змінюватися, адаптуватися під локальний контекст.

Тут ми приходимо до питання рідної мови, яка вважалася питанням звички та відносилася (що й резонно, насправді) до сфери приватної, до особистого вибору (саме в політичній площині вбачаємо парадокс: хоча Росія й перетворює мовне питання на політичне, мало ким усвідомлювався політичний момент російської). Тут можна згадати цифри, наведені “Центром Разумкова”: на червень 2024 року українську мову рідною назвали 78% опитаних, у 2017 таких було 68%, у 2015 - 60%, у 2006 - 52%. Відповіли, що і українська, і російська однаковою мірою є для них рідними, 13% опитаних (у 2006 таку відповідь дали 16% респондентів у 2015 - 22%).

Частка тих, хто назвав рідною російською мову, становить 6%, у 2006 таких було 31%, у 2015 - 15% [Ідентичність громадян України: тенденції змін, 2024]. Ця статистика допомагає побачити, що в Україні, російська мова як рідна втрачає позиції (підкреслимо, що укорінена російська). Саме апелювання до конструкта рідної мови, віднесеного до приватної сфери, рідної мови, яку потрібно захищати як особисте право, перетворювалося на публічне, політичне питання. Але відхід від російської відбувається не тільки в Україні, але паралельно й в інших країнах російської lingua franca (процес, який почався теж під впливом вторгнення в Україну): наприклад, Казахстан анонсував політику зі зміцнення позицій казахської мови [Власти за шесть лет планируют увеличить долю казахоязычных..., 2023], а Латвія відмовляється від російської мови як другої іноземної у школах тощо [23 апреля Кабмин примет решение об отказе от русского языка как второго иностранного в школах, 2024].

Але якщо брати до уваги логіку Качру, якщо визнати, що російська вже укорінена в Україні, то слід визнати, що цілковитий та повноцінний відхід від російської - це доволі утопічна ідея. Виникає питання: якщо мова вже адаптована під наш соціокультурний контекст, то чому ми не можемо висунути на неї свої претензії? [Панов, 2024а]. Російська держава, як і будь-яка колоніальна імперія, насадила цю мову на наші терени, тож, хоче того Росія чи ні, ми вміємо нею користуватися і цьому сенсі рівні з ними.

Як ми вже багато разів згадували, характерною рисою російського імперіалізму є ототожнення мовного та політичного, точніше, якщо слідувати логіці К. Шмітта, інтенсифікація мовного питання до політичних масштабів [Tralau, 2010, с. 265] (ми вже писали, чому саме мовне питання та мовні ідентичності використовуються Росією для розколу суспільств). В цій перспективі Росії потрібна ідея, що російська мова належить тільки їй, оскільки тоді ототожнення політичного й російської мови підтримую Москву як символічний центр для усіх російськомовних [Панов, 2024а].

Як ми вже писали, поки російська мова привласнена Москвою, єдиним суб’єктом в ній є рідномовець - людина з Москви (можливо ще Санкт-Петербург), оскільки тільки в неї є потрібний акцент; нерідномовець же - лише об’єкт. Визнання ж "світових російських" (говоримо за аналогією з "World Englihes", оскільки ж існують й українська російська, й молдавська російська, й естонська російська тощо) виявляє кожного мовця цієї мови як суб'єкта - тобто це парадигма рівності усіх мовців [Панов, 2024а].

І ось тут виринає ідея Слуг народу про українську російську. Однією з таких "світових російських" повинна бути й українська російська. Тож проєкт Слуг народу насправді міг стати гарним фундаментом для контратаки по “русскому миру”. Ця ідея звернула увагу на те, що російська мова “монополізована” російською державою та російською владою; хоча при цьому розмовляють цією мовою набагато більше народів та країн. Цей проєкт заклав у себе ідею лінгвістичної справедливості: *мова повинна належати тим, хто нею говорить, а не бути монополізованою якоюсь однією країною*; *права на цю мову повинні бути у всіх, хто до неї долучився* (і не важливо, яке це коло: Внутрішнє, Зовнішнє чи навіть Розширюване). Ця ідея крута, бо боролася з привласненням мови Росією. Тобто ця ідея, якби мала подальший розвиток, потенційно могла б призвести до перетворення російської на чисто комунікативний проєкт ingua franca, без владного/імперського боку. Тобто цей закон насправді мав на меті те, чому в принципі присвячена ця дисертація.

Очікувано, що Росія ніколи не визнає множинність російських (як і будь-яка імперія ніколи не визнає укорінені версії своїх мов). Але, принаймні теоретично, визнаючи укорінені версії російської можна вести комунікацію з іншими суспільствами та країнами, які теж мають свої укорінені версії. Таким чином принаймні вийде підривати статус Москви як символічного центру. Справжня lingua franca, як вважаємо, повинна бути позбавлена символічного центру - знову ж, lingua franca повинна працювати в парадигмі рівності усіх мовців [Панов, 2024а]. Відповідно, ідея Слуг народу теоретично могла перетворити російську на справжню lingua franca, яка б обслуговувала комунікацію між усіма, хто історично опинився об’єктом для російського імперіалізму - зокрема і в питанні протистояння російському імперіалізму.

Хоча тут варто поставити очікуване питання: чи буде взагалі з ким говорити, якщо, як ми зазначили раніше, країни систематично відмовляються від російської?

На жаль, на початку війни цей проєкт був відкинутий. Був висунутий резонний аргумент: допоки Україна розмовляє хоч якоюсь російською мовою (хоч локальною укоріненою, хоч надрегіональним стандартом, який потрібен, аби мова могла працювати як чиста lingua franca), до тих пір Україна буде об’єктом для російського імперіалізму. Думка резонна; більшість дослідників російського імперіалізму і правда звертають увагу на те, що його ключовою частиною є російська мова [Панасюк, 2021а, с. 111].

Навіть якщо Україна і буде просувати ідею локальної російської або надрегіональної російської - lingua franca, все одно це буде мати мало сенсу, допоки сама Росія не погодиться на це.

Але все одно хочеться зазначити, що це лише одна з частин цього імперіалізму. Росія завжди знайде причини для своїх посягань, навіть якщо вони полишать питання мови. Головне тут - бажання до імперських завоювань, а конкретні аргументи, чому потрібно колонізувати іншу (наприклад, українську) націю знайдуться постфактум. Насправді тут гарно згадати ту статтю, яка вийшла на 3-й день вторгнення 2022 року в "РІА Новини": вже заготовлену статтю, в якій констатувалася поразка України [Акопов, 2022]. В ній висувається один аргумент, який нами вважається дуже важливим. В ній констатувалося, що своїм витоком Росія вважає Київську Русь; відповідно, допоки Київ не знаходиться у сфері впливу Росії - це буде для неї травматичним досвідом, досвідом відчуження від свого минулого, відчуження немов від своєї мати. З іншого боку, це можна тлумачити як едіпів комплекс: Росія хоче повернути Київ - "мати городам руським". Таким чином увесь імперіалізм Росії проти України - це прагнення до загоєння травми, подолання відчуження, або ж прагнення задоволення едіпового комплексу. І в цьому контексті, по-перше, ми вважаємо, що Росія завжди знайде аргументи, чому варто силою змусити Київ повернутися до Росії; першочерговим тут є прагнення, а потім вже йде його раціоналізація. По-друге, за допомогою мови теоретично Росія намагається задовольнити ось це своє прагнення. Бо встановлення панування своєї мови - це символічна домінація, немов би підпорядкування Іншого (Київ-мати) своїй ідеології, де власне Москва є Суб'єктом.

(Основні положення цього підрозділу викладені у публікації автора [Панов, 2024а]).

3.4. Англійський проєкт lingua franca в Україні

Перед тим як почнемо, зазначимо один момент: цей розділ навряд вдасться зробити великим. Як ми вже писали, мовний імперіалізм виник саме як опис мовного імперіалізму англійської мови - і описаний він доволі добрий. Велику частину того, як англійська здійснює свій імперіалізм у світі, зокрема і в Україні, ми вже описали й не бачимо сенсу повторюватися.

Те, що ми зараз зробимо, так це опишемо унікальні для українського контексту питання довкола імперіалізму англійської lingua franca.

3.4.1. Україна та Розширюване коло

Напевно, почати треба з формальності - віднести Україну до одного зі згаданих Качру кіл. І тут все насправді просто і зрозуміло: Україна належить до Розширюваного кола. Англійська мова у нас виконує функцію саме lingua franca, *вона не друга мова, але іноземна мова* (другою мовою була б укорінена мова).

В контексті Розширюваного кола додамо наступне. Качру чітко проговорив, що Зовнішнє коло теж має право на мову. Ми вважаємо, що навіть Розширюване коло повинно мати право на мову; будь-хто, хто долучився до мови, має право не неї. Хоча ця позиція може здатися радикальною, але вона унеможливлює будь-які спроби привласнення мови. Відповідно, перестають працювати усі (принаймні нам відомі) фігури системності: кожен врешті визнається суб'єктом, хто має право на "політичне" мовлення (за Рансьєром). Тож lingua franca уможливлюється як форум для глобального демосу, тобто Україна зможе мати голос (який буде почуто) в глобальній комунікації. Якщо віддати права на мову усім, то тоді мова стає справжньою lingua franca - простором для рівної комунікації.

Англійська як lingua franca в першу чергу працює в економічній площині, тобто для обслуговування глобальної економіки та глобального виробництва - це мова світ-системних процесів. Тож і для країн ядра, які привласнили мову, ця lingua franca в першу чергу приносить економічний прибуток (ми вже розписували, як мова здатна створювати сферу економічного впливу та точки тяжіння). Відповідно, усі долучені до світ-системи країни (якщо, звичайно є такі, які не долучені) є частиною Розширюваного кола. Як будемо розписувати далі, Україна активно просуває англійську мову саме з економічних міркувань, з метою посилити свої позиції у світ-системі. Хоча сюди ще треба додати, що Великобританія та США вбачають свою мову як ретранслятор ідеології - ідеології демократії та вільного ринку, які врешті й уможливлюють економічний прибуток для цих країн. Тож якщо враховувати й це, англійська є й lingua franca Імперії (Гардта та Негрі) - але про це далі.

В цьому контексті насправді треба констатувати наступне: *англійська мова здійснює насильство.* Оскільки вона є lingua franca світ-системи, то

будь-який контакт зі світ-системою, бажання не бути в ізоляції, змушує країни та/або людей вчити англійську; тобто є певна вимушеність, примус до вивчення англійської; глобальний примус, який тільки посилюється політикою Імперії та її економічною міццю (англійську доводиться знати навіть тому, що товари вимагають її знання). Ми не обираємо вивчати англійською, ми просто вимушені це робити.

3.4.2. Як позиціює себе англійська: наратив про функціональність

Як ми вже писали, російська мова позиціює себе мова великої (цивілізованої) культури. Водночас, як гарно прописав Філліпсон, англійська у своєму розповсюдженні робить акцент на прагматику: англійська заявляє, що вона найбільш функціональна мова з усіх і саме тому її треба вчити.

Цю функціональність можна розкривати з декількох боків. Наприклад, ми повертаємося до тези про розповсюдженість англійської. Функціональний аспект тут у тому, що англійська немов *заміняє* вивчення купи інших мов: вам не потрібно вчити французьку, іспанську, португальську тощо, ви можете вивчити одну мову, яка *замінить* вивчення купи інших. Як пише Греддол, англійська позиціює себе як єдино можлива мова, яка буде універсальною для будь-якого комунікативного контексту [Ларченко, 2007, с. 126]. Відповідно, вивчення англійської виявляється резонним вибором з перспективи збереження ресурсів: часу, сил, грошей тощо. Англійська таким чином немов “забирає” людину в інших мов, відвертає її від їх вивчення (бо людський ресурс обмежений, середньостатистична людина не здатна вивчити одночасно декілька мов, доводиться обирати; щобільше, якщо вже знаєш англійську і хоч якось вдається комунікувати нею в усіх локальних контекстах, то вивчення локальної мови залишається виключно або жестом поваги, або питанням цікавості).

Качру, з одного боку, критикував англійську, з іншого, хвалив її, підкреслюючи саме її гнучкість та універсальність (вже згаданими порівняннями з Деревом та Гідрою). Для нього англійська - це мова, що здатна пристосовуватися до будь-якого контексту, вона універсальна. Звичайно, тут мається на увазі можливість пристосування до будь-якого локального (національного) контексту, але ця універсальність, вважаємо,

передбачає й універсальність функціональну, тобто можливість пристосування до будь-якої сфери, контексту тощо.

На універсальність насправді впливає й фактор того, що англійську мову відносно легко вчити у порівнянні з іншими мовами, що претендують на статус lingua franca (про це писали раніше): наприклад, французька складна своєю фонетикою та великою кількістю неправильних дієслів, російська складна граматично (відмінки) тощо. Англійська у порівнянні з ними доволі прямолінійна: прямий порядок слів, що створює гнучкість лексики (іменник на місці дієслова буде позначати дію), відсутність роду у слів, відносно мала кількість неправильних дієслів тощо. Але, якщо навіть віднести питання складності мови виключно до суб'єктивної оцінки, все одно залишається один об'єктивний фактор - індустрія вивчення англійської мови є набагато більшою, ніж індустрії вивчення інших мов. Цей індустріальний фактор, наявність мільйона пропозицій на будь-який смак, однозначно полегшує вивчення цієї мови.

Тут же варто не забувати про те, що англійська монополізувала певні дискурси, зокрема й ті, до яких намагається активно інтегруватися Україна: зокрема та ж економічна сфера, інформаційна (IT-технології) та наука. Насправді зокрема саме тому Україна і змушена увімкнути англізацію (зокрема на державному рівні): англійська - це просто код доступу до цих сфер. Як зазначає Ісік, модернізація (яку і бажає здійснити влада України і наше суспільство) невід'ємно пов'язане з англізацією, інакше просто не увійти у всі ті сфери, які потрібні задля здійснення модернізації [Isik, 2008, с. 127]. *В цьому сенсі в України просто немає вибору, окрім як піддатися владі англійської мови; і це як раз той подвійний аспект lingua franca, який ми і розписуємо:* участь у lingua franca обіцяє (та і надає) блага, але отримання їх передбачає опанування мови й подальші форми підпорядкування (економічного, культурного тощо).

Але у контексті функціональності та універсальності англійської мови ця монополізація дозволяє англійській немов розіграти наступну карту: "Англійська прижилася в усіх цих сферах, оскільки вона (нібито) найбільш підходить до них. Не одна інша мова (нібито) в чесній конкуренції не змогла завоювати таких позицій. Англійська ідеально підходить для економіки та науки. І не тільки" (нагадаємо, що встановлення гегемонії англійської тісно пов'язане і з військовою діяльністю Великобританії та США). Тобто те, що англійська змогла закріпитися/монополізувати ці

сфери, сама англійська використовує як аргумент-підтвердження її універсальності.

І тут насправді звернемо увагу на одну цікаву річ. Оскільки англійська змогла монополізувати наукову сферу, то тепер вона немов претендує на найбільшу об'єктивність з усіх мов. У Флоренського, коли він описував російську, то констатував її як найбільш об'єктивну, наближену до реальності, буття; і в якомусь сенсі ми бачимо теж саме зараз і з англійською: наука прагне вивчення буття - англійська є мовою науки - відповідно можна з хитрістю заявити, що англійська найкраще виражає буття або що вона найбільш раціональна мова тощо.

3.4.3. Інтеграція у світову економіку й Захід: англійська як код доступу

Варто згадати, що мовою економіки є саме англійська. Ми маємо ситуацію: панівною формацією є капіталізм, який найбільшою цінністю (а може і єдиною) визначає економічний прибуток - англійська змогла монополізувати економічний дискурс, виставивши себе як мову глобальної економіки та бізнесу - виходить, що долучення до англійської є перспективою/обіцянкою ось цього короткострокового економічного результату.

І тут варто перейти до питання, чому влада України намагається імплементувати англійську в законодавство України. Зокрема законопроєктом №9432 закріплюються наступні положення: "1. Англійська мова належить до мов міжнародного спілкування в Україні. 2. Держава сприяє вивченню англійської мови громадянами України." [Про застосування англійської мови в Україні, 2024].

Ми повертаємося до концепту Імперії/Заходу. Англійська є мовою Заходу, тож долучення до англійської насправді є необхідним моментом інтеграції в неї (навіть краще розписати це так: Україна намагається покращити свої позиції в світ-системі, в світовій економіці шляхом інтеграції з ядром світ-системи). Причини ж такого політичного вектора можна виділити (принаймні) три. Перша - це ідеологічна, тяжіння до демократичних інституцій та, відповідно, до Заходу, який немов монополізував демократію; монополізував у тому сенсі, що саме Захід вважається передовим у питаннях демократії, саме їх оцінку ми шукаємо задля того, щоб оцінити демократичність чогось. Друга - економічна; і в

цьому аспекті повертаємося до тез Гардта та Негрі, а саме до думки, що учасники Імперії завжди демонструють ознаки економічного зростання. В Імперії немає чіткої диференціації на пана та раба, натомість є точки/вузли концентрації капіталу та виробництва у спільній мережі (насправді це нагадує нам мичкувату систему, яку описали Делез та Ґваттарі [Deleuze, Guattari, 1987, с. 5]). Ось ці вузли концентрації, на нашу думку, утворюються зокрема саме англійською мовою: ці вузли - це точки переплетіння комунікації, точки, з яких можна почути/зрозуміти усю мережу; як ми вже описували, з таких точок можна оперативно зчитувати сигнали мережі та оперативно реагувати на них. Можемо назвати й третю причину, але яка буде де-факто передбачати перші дві - це бажання до модернізації (згадуємо Ісіка, який констатував, що модернізація монополізована саме англійською [Isik, 2008, с. 127]).

І тут же варто повернутися до мови як до коду допуску: знання англійської відкриває доступ до ринку Імперії, дозволяє зчитувати інформацію Імперії (натомість і сама Імперія буде вимагати інформацію). Таким чином, доєднавшись до англійської, Україні буде наданий доступ до ринку Імперії, але одразу ж Україна повинна буде підпорядкувати свою економіку англомовному вузлу (зокрема й тому, що цей вузол є командним: він єдиний може віддавати накази, які будуть однаково зрозумілі усім; ми цим самим повертаємося до Рансьєра та його комунікативних стратегій).

Якщо ми говоримо про інтеграцію у світову економіку, то слід проговорити ще й момент зв’язку товару й мови. Хоча на цей зв’язок звертають увагу ряд дослідників (серед яких ми вже згадували, наприклад, Греддола [Ларченко, 2007, с. 127] та О’Регана [O’Regan, 2021, с. 2]), цей зв’язок може розкриватися декількома шляхами: від продавця до покупця, від покупця до продавця; хоча ці шляхи насправді переплетені в одне замкнене коло.

Шлях перший: якщо у когось є товар, який тобі потрібен, ти переходиш на його мову. В контексті України воєнного часу можна взяти максимально простий приклад: якщо потрібна американська зброя, то перемовини про неї будуть вестись англійською мовою. За цією логікою, той, хто має більш передове виробництво, той, хто виробляє передову (промислову) продукцію, саме його мова і буде розповсюджуватися; покупці вимушені переходити на його мову. Якщо ми беремо принципи світ-системного аналізу, то виходить, що периферія та напівperiферія автоматично переходить на мову ядра (а ми вже говорили, що lingua franca

ядра - це англійська), оскільки в глобальній економіці високотехнічне виробництво монополізоване країнами ядра. Ключовий момент тут саме у питанні монопольного становища, яке змушує ринок адаптуватися під монополіста.

Логіка друга: якщо у когось є гроші й ти хочеш їх отримати, продавши йому товар, то ти переходиш на його мову. Тобто в цій вже логіці, мова найбагатшого буде розповсюджуватися або коли присутня ситуація монопсонія, тобто лише один покупець на ринку. Знову ж, якщо брати світ-системний аналіз, то найбагатшими покупцями будуть країни ядра. По-перше, взагалі вони як країни з розвиненою промисловістю є не єдиним, але найбільшим покупцем сировини, на якій спеціалізується периферія. По-друге, найбільш стабільний й високий дохід отримують країни ядра: і навіть не тому, що вони займаються переробленням сировини (банально вони ж повернуть цей товар, але вже в переробленому вигляді й з додатковою вартістю, назад в країни периферії), але в першу чергу тому, що вони займаються виробництвом засобі для виробництва (наприклад, нафтодобувної техніки, від якої залежать арабські нафтові країни навіть попри усі свої доходи).

Врешті маємо таке коло: країни передові виробники, тобто країни ядра, й продають *необхідну* продукцію напівпериферії та периферії (тобто техніку для виробництва), таким чином здобувають найбільші статки; до них врешті звертаються і з проханням про їх товар, тому переходять на їхню мову, і з проханням по їх гроші, тому що вони, як найбагатші, є найпривабливішими покупцями. Як казав Греддол, сильна економіка породжує інтерес до мови [Ларченко, 2007, с. 126].

До чого тут Україна: думаю, вже зрозуміло, кому українське суспільство хоче продавати свої товари й у кого купляти. Тож, підхоплення англійської українським суспільством - це і бажання заробити, встановити комунікацію з покупцем, але це й бажання модернізації. Технічної модернізації, а передова техніка (техніка для виготовлення техніки) знаходиться саме у Заходу. Відповідно, перехід на англійську - це й бажання уподібнитися до ядра, теж почати високотехнічне виробництво. Тут знов згадується Ісік: доступ до модернізації тільки через англійську мову [Isik, 2008, с. 127]. Але, як принаймні нам здається, він говорив більше про дискурс: доступ до дискурсу модернізації, ідей модернізації, науки модернізації, нарешті комунікації щодо модернізації (не одне й те саме з дискурсом). Але ми звертаємо увагу на банальний матеріальний аспект:

ніхто не дасть чим модернізуватися, якщо не будеш знати англійську. Так, теоретично, напевно, можна спробувати стати шлях модернізації самостійно, зробити ставку на власні сили. І уявімо навіть, що вдалося! Але - конкуренція. Тоді ядро (Імперія) до України почне приймати політики направлені на нейтралізацію її як конкурента. Натомість участь же у глобальній комунікації, а ще краще у глобальному виробництві, буде створювати й певні переваги для центральних вузлів виробництва - буде здійснюватися обмін. Де-факто врешті маємо таку ситуацію: країни дають чим і як модернізуватися, але якщо вона ділиться своїми досягненнями та заробітками з ядром; якщо не ділиться, проти неї починають діяти. Тож ми маємо ситуацію батога та пряника: вчи англійську, щоб отримати модернізацію; а не будеш вчити й модернізуватися, ми підемо проти тебе

Нарешті резонно виникає питання: якщо ми вже кажемо про рівні доступу, то які вони в Імперії? На які рівні може претендувати Україна? Можемо виділити наступні рівні. Перший (найвищій) - це рівень рідномовців, центр комунікації. Цей вузол чує усю мережу, а також теоретично може віддавати команди (оскільки фігурами системності усі нерідномовці заглушені). На цьому рівні, в першу чергу, знаходиться США, а також Великобританія (яка все-таки не гегемон). Але у цьому контексті цікаво подивитися на Ірландію, яка залишилася де-факто єдиною англомовною країною в Євросоюзі: якщо ця гіпотеза про перший рівень доступу вірна, то (якщо не зараз, то з часом) Ірландія зможе здійснювати вплив на економічну політику Євросоюзу (хоча б опосередковано). Другий рівень - це надання голосу: коли надається можливість взагалі говорити, бути почутим, але все одно рідномовці мають змогу, за потреби, маркувати мовлення як шум. Насправді це нагадує Рансьєра: тварини теж “говорять”, але це говоріння є лише маркером задоволення чи незадоволення; тобто тепер суб’єкт може говорити, але його мовлення все одно не повноцінне, все одно у рідномовця залишається можливість використовувати різноманітні стратегії виключення; іншими словами, це рівень нерідномовця, який все ще програє рідномовцю. Третій рівень - це надання можливості почути (а не бути почутим). Формально такий статус Україна має при Франкофонії - тобто статус спостерігача. Це статус, коли вас не допускають до мовлення, але ви вже знаєте англійську і відповідно можете почути вимоги Імперії щодо вас (виконавши які, вам дадуть й право голосу). Відповідно, Україна зараз знаходиться на цьому умовному третьому рівні: ми чуємо, але ми хочемо, аби нас почули.

Насправді в питанні англійської мови як імперського проєкту, є сенс повернутися ще до колоніальної моделі Великобританії. Вона була прибічником системи домініонів, тобто такої, яка передбачає певну автономію на місцях. Нам здається, що англійська lingua franca увібрала в себе цю логіку. Англійська як lingua franca теж передбачає певну автономність локального, в тому числі локальних мов. Вона не прагне до тотального витіснення, але скоріше до співіснування на різних сферах. Інша справа, що собі вона підкорює, монополізує важливі глобальні сфери, тому людина врешті опиняється у ситуації: або вона підкорюється англійській, або немає доступу до глобального (освіти, науки, бізнесу, культури тощо). Колоніальна ситуація встановлювала англійську як необхідний код доступу задля просування по цій системі, англійська немов працювала пасивно, вона дочікувалась, коли колонізований сам зрозуміє її потребу. Знов ця "пасивність" працює і в сучасності, в англійській як lingua franca; невимушеність англійської мови гарно видна на фоні вимушеності та примусу до російської мови.

Здається, що ця "пасивність" англійської мови, точніше її вичікувальна позиція, дозволяє англійській lingua franca працювати краще як комунікативний проєкт, ніж інші lingua franca (ніж російська точно). Англійська lingua franca, оскільки дозволяє існуванню локальних суб'єктивностей (етнічних, громадських, навіть лінгвістичних тощо), врешті і правда гарно виконує функцію зв'язку між різними ідентичностями/суб'єктивностями. Щобільше, оскільки англійська не спричиняє прямого силового тиску, то ця мова здатна бути використаною навіть для не-імперських цілей; зокрема, теорія лінгвістичного імперіалізму, яка є англомовною, це в принципі і доводить.

Якщо дивитися на англійську колоніальну модель, то суспільство контролю, про яке писав Делез, почалося ще у 19 столітті. Хоча, можливо, краще казати про те, що у той час воно зародилося, сформувалися його паростки, які розквітли вже наприкінці 20 ст; але цими паростками ми вбачаємо саме роль мови як коду доступу. Гардт та Негрі малюють схему, де Імперія передбачає автономію, на відміну від старого імперіалізму. Але, як ми зазначили, певну автономію вже передбачала англійська колоніальна система. Хоча Гардт та Негрі не проговорюють це, але мовою Імперії є англійська; тому стає цікаво, чи не могла цю змогу до прийняття автономності Імперія підібрати від англійської культури/мови?

Нарешті в цьому підрозділі зазначимо ще одну річ. Ми вже говорили, що в колоніальні часи акцент використовувався як індикатор, на скільки ефективна влада над колонізованим; і ми вже сказали, що англійська мова є lingua franca Імперії/Заходу/ядра/тощо. Тож ми ведемо до того, що зараз акцент все ще ж індикатором, але вже скоріше адаптованості під глобальну світ-систему та Імперію [Панов, 2023а]. Знання англійської мови, наприклад, в ІТ секторі, яке зокрема проявляється в вимові та акценті, сприяє кар'єрному зростанню; водночас на практиці відсутність акценту виявляє погану адаптованість людини для роботи на глобальному ринку. Ця погана адаптованість може означати труднощі у розумінні ринку, який говорить англійською, але навіть якщо людина гарно все розуміє, просто немає вимови, то виникає друга проблема: його не визнають як повноцінного мовця, він не рівня рідномовцю з країни ядра, на якого і направлена економіка периферії. Тобто найголовніша проблема тут не в можливості розуміння, а саме у визнанні від ядра.

3.4.4. Англійська та пришвидшення життя (або про зв'язок мови та часу)

В розмові про вплив англійської на українське суспільство спробуємо додати й момент часу та його плинності. Бо, принаймні чисто гіпотетично, з посиленням англізації ми зможемо відчути й прискорення нашого суспільства, яке буде зумовлене прискоренням процесів (принаймні в економіці точно) завдяки англійській.

Щоб пояснити це, по-перше, можемо послатися на плинну сучасність Баумана. Світ нестабільний, постійно змінюється і в цьому контексті людина потенційно може обрати одну з двох стратегій: або існувати у форматі трансверсального розуму, як це називає В. Вельш, тобто постійно змінювати гештальти та патерни, перемикатися з одного на інший залежно від ситуації [Welsch, 2003]; або знайти якусь константу, яка дасть підґрунтя незалежно від контексту, від того, що відбувається. Ось на роль цього підґрунтя претендує саме англійська мова: спільне, що існує в будь-якому контексті, будь-то він визначається просторово чи часом. По-друге, взагалі варто звернути увагу, що сучасна економіка налаштована на короткострокові прибутки, швидкі (економічні) результати; як нам здається, саме через ось цю плинність Баумана: довгострокове просто не сумісне з плинним. В цьому контексті англійська виявляється найціннішою

мовою з усіх, оскільки пропонує максимальний результат за мінімальну кількість часу: знову ж, доступ до максимальної кількості контекстів всього за 4 місяці навчання (як це обіцяють школи англійської).

Визнаємо, що зараз будемо займатися певною спекуляцією, але - виключно на правах гіпотези - хочемо висловити певне співвідношення між мовою та розумінням часу. Англійська монополізувала економічну сферу; як ми вже писали, нам здається, що імперіалізм англійської мови в першу чергу саме про економічний прибуток. Посилаючись на Баумана, ми згадали про швидкоплинність сучасності з її акцентом на економіку. Тож ми бачимо насправді певний взаємозв'язок між англійською та швидкоплинністю, взагалі розумінням часу; швидкоплинність - це де-факто стискання часу, його пришвидшення.

Для економіки час - це ресурс, та ж економіка прагне до оптимізації та зменшення затрат ресурсів - і тут виринає англійська як метод скорочення затрат часу, зокрема на комунікацію (повертаємося до ідеї, що вивчення англійської заміняє вивчення інших мов). Англійська пришвидшує комунікацію, прибирає витрати часу на вивчення інших мов, на перекладачів тощо (в цьому сенсі англійську взагалі можна назвати однією з причин швидкоплинності, бо сама швидкоплинність є зокрема результатом пришвидшення комунікаційних процесів, імплозії, як би сказав Маклуен). Таким чином, англійська, як нам здається, переносить в собі (може навіть нав'язує?) пришвидшення часу, що зокрема проявляється і в збільшення темпу практичного життя.

Усім відомий швидкий темп сучасного міста, який насправді уможливлюється англійською. Велике місто зараз - не автономна самодостатня одиниця, а лише одна з точок в глобальній мережі. Мережа, враховуючи свою глобальність, критично потребує оперативності та швидкості для своєї роботи (аби зайвий раз не простоювати, не витрачати дарма ресурси), відповідно вона прискорює міста, які долучені до неї. Врешті виходить, що англійська - не просто уможливлює це пришвидшення, не просто долучає до цієї глобальної мережі, які й вимагає це пришвидшення, але й сама є пришвидшенням в усіх процесах, яких торкається.

Взагалі тут же ми можемо говорити і про те, що умовно зараз назвемо розмиттям біоритмів, розмиттям дня та ночі тощо - маємо на увазі те, що англійська (та і взагалі імплозія Маклуена; чи не симптоматично те, що саме англомовний дослідник вказав на імплозію?) вимагає працювати з іншими

кінцям світу, з іншими часовими поясами, таким чином уможливлюючи і змушуючи до праці вночі. Врешті ми опиняємося в цікавій ситуації, що розповсюдження англійської мови в українському суспільстві потенційно створює виклик для нашого трудового законодавства та трудових норм: масова робота ІТ-сектора на ринок США вже змушує представників звідти працювати вночі, поза стандартним біоритмом нашого суспільства (тобто коли усі інші або відпочивають після роботи, або взагалі лягають спати).

Хоча це й доречно було згадати у минулому пункті, але знов *можна припустити*, що, на противагу цьому пришвидшенню часу англійською мовою, російська, навпаки, більш тяжіє до уповільнення часу. І питання тут не тільки у тому, що російська - це lingua franca певного регіону, що відносно близький до нас. Окрім цього момент у тому, що російська ідеологія - консервативна, вона вибудовує себе через посилання на минуле, традицію; зокрема тому, свою генеалогію Російська держава демонстративно веде від Київської Русі, зокрема тому аргументує свою легітимність перемогами минулого (зокрема перемогою у Великій Вітчизняній). Тобто це ідеологія, яка укорінює в минуле, яка прив’язує теперішнє до минулого, таким чином немов розтягуючи його, уповільнюючи. Але нам цікавіше те, що і сама ж російська мова теж укорінена в минуле - саме тому вона консервативна, саме тому страждає мовним пуризмом. Російська мова, як і будь-яка мова, що страждає пуризмом (тому ці слова є сенс докласти і до французької мови), намагаючись позбавитися впливу Іншого (наприклад, англіцизмів), врешті вдаряється в “мовну археологію”, в архаїзми, а цим намагаються зупинити зміни, які і є ознакою швидкого часу. Нарешті бажання зберегти мову у якомусь “первозданному” вигляді передбачає встановлення цього стандарту в минулому (наприклад, мова Пушкіна, тобто 19 століття). Уповільнення, таким чином - це своєрідний супротив змінам, відмова від них (точніше ігнорування цих змін та намагання їх стерти), що передбачає прив’язку до минулого.

(Основні положення цього підрозділу викладені у публікації автора [Панов, Сахно, 2024b]).

3.4.5. Англійська й перспектива інтеграції для біженців

В назві дисертації фігурує “українське суспільство”, а не просто Україна: вторгнення на початку 2022 року змусило виїхати велику кількість українців за кордон, але ж вони не перестали бути українцями. За кордоном, наприклад, на тому ж Заході, українці зіштовхуються з потребою в інтеграції в суспільства, в які потрапили. І першим кроков в такій адаптації є мовна адаптація: наприклад, Німеччина (і не тільки вона) вимагає у біженців вивчення своєї національної мови. Таким чином уможливлюється повноцінна інтеграція у національний комунікативний простір країни, де, в якомусь сенсі, біженець і його голос розбавляється і губиться в мільйонах інших голосів; губиться, оскільки рідномовець завжди може знайти способи заглушити нерідномовця.

В німецькому комунікативному просторі намагатися говорити німецькою біженцю - це одразу займати позицію (в кращому випадку) другого. В цій перспективі англійська мова надає цікаву можливість для інтеграції біженцям. Англійська дає змогу взаємодіяти з локальним комунікативним простором, але не інтегруватися повноцінно у нього. Взаємодія англійською з національним комунікативним простором де-факто відбувається з позицій глобального і насправді сильно нагадує одну з комунікативних стратегій Рансьєра: біженець немов говорить, що “я розумію, що ви розумієте мене, коли я говорю англійською. Ви, як і усі інші, підпорядковані глобальним процесам, тому немає можливості, щоб ви мене не розуміли. Оскільки ви мене розумієте, то слухайте…”. Тобто використовуючи англійську, з одного боку, біженець вказує на спільність, поєднаність його з суспільством, в якому він опинився, з іншого, він немов абстрагується від локальності, відмовляється інтегруватися в локальне на умовах цього локального.

Де-факто він цим самим порушує код доступу: якщо національна мова є кодом доступу до локального та способом обмежити вплив глобального, то біженець підмінює комунікативні простори, комунікує з локальним у контексті глобального комунікативного простору, а не локального. І тут ми бачимо насправді цікавий момент у функціонуванні lingua franca. Людина, яка використовує їх, здатна немов “стрибати” з рівня на рівень, використовувати це у своїх цілях: як той же український біженець, який, перемикнувшись на англійську, немов займає позиції глобальної логіки та намагається підпорядкувати локальний контекст своїм

вимогам (немов видаючи їх за глобальні, аргументуючи їх посиланням на глобальне).

Краса комунікативних стратегій Рансьєра у тому, що хоча влада в першу чергу використовує їх, аби встановити свою владу, ці ж стратегії можна використовувати й для опору; підпорядкований може вимагати розуміння себе. І ось в контексті опору влади до контратак виникають дві речі. Перша - це фігури системності, зокрема ідея рідномовця, необхідності вирости в оригінальному контексті мови тощо (це по суті стратегія Рансьєра, коли влада каже “ви нас все одно не зрозумієте, просто слухайтесь”). Друга - це монолінгвальна установка, про яку ми вже згадували [Gogolin, 2013]. Ця установка, як ми вважаємо, виникла не тільки через тісний зв’язок націєтворчих процесів з фактором мови, але як реакція/опозиція на глобалізацію: це намагання сказати до глобального “ми вас не розуміємо, ви нас не розумієте”. Якщо мова - це код доступу, то монолінгвальна установка - це ненадання доступу до локального для lingua francas.

У зв’язку з цим виникає наступне питання. Відверто, зараз українізація не вбачається нам процесом, метою якого є укріплення українського; скоріше це процес послаблення російського. На цю думку нас підштовхує зокрема і той факт, що російську ми просто замінюємо на англійську. Тобто українська використовується немов лише як інструмент для блокування доступу російській, аби комунікативний простір російської більше не міг бути використаний для комунікації всередині України. Тож в Україні, з одного боку, посилюється ось ця монолінгвальна установка (саме як опозиція до російської lingua franca), з іншого - вона виглядає немов чисто формальною, бо англійська lingua franca активно інтегрується. Тож питання: що буде з українською мовою, коли Україна долучиться повноцінно до Заходу? Чи вдасться підтримати український комунікативний простір (що теоретично передбачає виникнення фігур системності), або ми швидко зіллємося з європейським?

(Основні положення цього підрозділу викладені у публікації автора [Панов, 2024b]).

3.4.6. Як викладати англійську в Україні?

За допомогою Пазоліні ми підійшли до теми, що українська в глобальному просторі дискредитується як мова периферії, села. Це порушує питання, як повинні співіснувати українська та англійська мови. Вважається, що глобальна культура та глобальні мови несуть загрозу для локальних культур та мов; на цій позиції, наприклад, стоїть вже знайомий нам Цуду. Ми погоджуємося з цим, хоча і пояснюємо це абсолютно інакше: мова - це третій простір, тобто простір уподібнення та синтезу, транскультурності. Відповідно, загроза не в тому, що все українське просто щезне, а в тому, що воно розчиниться в глобальній культурі, в якій вже важко розрізнити, де, наприклад, українське, а де, наприклад, американське.

Якщо ми хочемо зберегти локальні мови та культури, то в цьому завданні важливу роль грає *викладання мови та індустрія освіти*, оскільки саме за ними стоїть пояснення учням не тільки самої мови, але й сфер її використання. Як ми показували в попередніх розділах, мова - це інструмент, яким можна й виключити Іншого, так й інтегрувати його, відповідно й уможливити або ізолюватися від впливу Іншого. Теоретично потрібно знайти певний баланс: з одного боку, не ізолюватися від Інакшості та бути відкритим до комунікації з Іншим світом, з іншого боку, потрібно, щоб ця комунікація не порушила локальний комунікативний простір, не порушила мову як код доступу (до речі, теоретично укорінений варіант мови може бути таким кодом доступу!). Тож потрібно диференціювати lingua franca від локальних мов ще на етапі навчання. Важливість диференціації на етапі навчання підкреслюється ще й тим, що ми належимо до Розширюваного кола, тобто до простору, де англійська є повністю занесеною, вона є виключно мовою Іншого (на відміну від Внутрішнього кола, де англійська укорінена й використовується зокрема й Своїм).

Тож в цьому розділі ми підійшли до логічного завершення теми цієї дисертації: як викладати глобальну мову так, аби вона співіснувала з локальною?

Наша нормативна позиція така: англійська мова (як і будь-яка lingua franca) повинна вивчатися як іноземна мова, а не як друга. Терміни беремо від А. Ісіка [Isik, 2008, с. 130], який ці терміни використав, але, на жаль, не прописав різницю між ними.

В цій позиції ми продовжуємо вже взяту лінію: lingua franca, яка буде виключно комунікативним проєктом, повинна мати надрегіональний

стандарт, що не буде належати нікому. Цей надрегіональний стандарт повинен *нашаровуватися* на локальні мови, а не підміняти їх. Тож розрізнення іноземної та другої мови є розрізненням між нашаруванням та підміною; це є функціональне розрізнення. Тож різницю можна виразити так: друга мова - це мова, яка буде використовуватися для комунікації в локальному комунікативному просторі, а іноземна мова - це мова для використання в глобальному комунікативному просторі. Вивчення чогось як другої мови - це насправді шлях до її укорінення, оскільки вона використовується *як еквівалент для першої мови*. Це потенційно може призвести до повної заміни першої мови, тобто це загроза для мовної екології, або до злиття комунікативних просторів.

Викладання lingua franca як другої - це злиття комунікативних просторів, як іноземної - прописування кордонів між ними. Для національних держав проблема відповідно у тому, що порушуються їх комунікативні простори, що їх національна мова втрачає можливість слугувати кодом доступу, відповідно в національний простір можуть без проблем втручатися зовнішнє в усіх формах: наприклад, державі немає змоги захиститися від вимог глобального капіталу (який розігрує карту “ми знаємо, що ви нас розумієте”). Хоча автор цієї дисертації “за” створення глобального суспільства, відповідно й глобального комунікативного простору, але такий простір не повинен знищити локальні комунікативні простори та локальні суспільства. Знову ж, повинно відбутися нашарування просторів та ідентичностей, так само як в сучасній національній державі різні етнічні ідентичності об’єднуються в одну національну без стирання етнічних відмінностей.

Викладання (й взагалі позиціювання) мови як другої - це викладання її як такої, яка не потребує адаптації, укорінення. В такому випадку констатується, що мова вже гарно й влучно описує локальний контекст; в цьому сенсі, до речі, англійська зайняла максимально ефективну стратегію - вона констатує, що є універсальною та придатною для усіх контекстів, тобто як ідеальну для викладання саме як другої мови. Друга мова - це мова-еквівалент, рівна першій мові. Перша мова, напевно, завжди обрамлюється ідеологічним конструктом “рідної мови” (скористаємося можливістю і скажемо, що коли говоримо про другу й іноземну мову, робимо це з функціонального погляду, а не ідеологічного), тож друга мова де-факто виступає функціональним замінником ідеологічного конструкта або ж взагалі вступає в ідеологічну боротьбу з першою за ідеологічний статус

рідної (як російська мова в Україні, яку певна частина населення завжди називала рідною [Ідентичність громадян України: тенденції змін, 2024]). Хоча може здатися, що англійська мова навряд може претендувати на статус другої, все ж вже можна знайти школи та навіть дитячі садки, в яких викладання відбувається англійською (підкреслимо, що вони розраховані на українців), тобто де англійська мова функціонує для обслуговування локального контексту, де вона функціонує в якомусь сенсі навіть як перша, а не як друга.

Викладання (й взагалі позиціювання) мови як іноземної - це констатація певного зазору між (глобальною) мовою та локальним контекстом. Визнається, що мова не здатна описати якісь локальні явища, концепти, тому не може повністю замінити локальну, тобто першу, мову. Відповідно, іноземній мові відводиться функція виключно глобальної комунікації, комунікації з Іншим; можна навіть сказати, що іноземна мова і називається мовою Іншого. Таким чином і відбувається нашарування: локальна/перша та глобальна/іноземна мови просто розводяться за своїми контекстами.

Чи можна сказати, що у випадку іноземної мови встановлюється ієрархія? Мов одна мова краща за іншу, тому придатніша до локального/глобального контексту? Не впевнені, оскільки, знов, це функціональне розведення, де у кожної мови є своє місце. Нам здається, що ієрархія точно присутня у випадку першої та другої мови, оскільки перша мова - це та, яка зайняла панівну ідеологічну позицію; яка має символічне значення, на відміну від другої. Тож відносини між першою та другою мовами насправді є боротьбою за владу: та мова, яка буде вважатися першою, по суті підкорить собі контекст (суспільство та його життя), отримавши й символічну владу, й встановивши код доступу тощо. У випадку ж з іноземною мовою ми не вважаємо, що є ця боротьба за владу *у локальному контексті*: глобальна-іноземна мова не претендує на локальний контекст, вона претендує лише на монополізацію глобальної комунікації; де-факто логіка наступна: “у себе говоріть якою хочете мовою, але на глобальній арені давайте цією”; до речі, англійська мова функціонує саме за цією логікою - хоча вона й використовує таку тактику, яка немов підштовхує до укорінення, але вона не претендує на це укорінення (можливо тому, що відмовляє в існування укоріненим стандартам мови).

Варто окремо сказати, що в українському законодавстві англійська мова прописана на правах іноземної - як мова міжнародного спілкування, а

не внутрішнього (тобто не як друга) [Про застосування англійської мови в Україні, 2024].

У читача могла з'явитися питання: яка різниця між другою та іноземною мовою для трансмовного суб'єкта? Хай він знає якусь мову як другу, хай знає як іноземну, але в ньому ці мови все одно зіштовхнуться. Але питання другої та іноземної не стоїть у транскультурному суб'єкті, а в комунікативних просторах. Якщо, наприклад, англійська або навіть російська буде вчитися тим же трансмовним українцем як іноземна, то вдасться зберегти українській комунікативний простір, вдасться зберегти функціонування української як коду доступу до локального контексту. Тобто у випадку іноземної мови доступ не надається сторонньому; владу над контекстом мають тільки ті, хто і повинен мати її. У випадку другої мови, доступ до локального контексту де-факто отримують усі мовці (особливо це легко уявити в Інтернеті, де легко можна представити себе, наприклад, як українець, хоча насправді їм і не бути). Тож іноземна мова надає можливість контакту з Іншим, але Інший не отримує владу.

Повернемося до питання англійської в Україні. Ми вже сказали, що викладання англійської саме як другої мови потенційно може зробити українське суспільство вразливим перед вимогами Імперії та глобального капіталу, які будуть лунати саме англійською мовою, оскільки порушиться функціонування української як коду доступу (де-факто буде два коди доступу: й українська, й англійська; локальні мови набагато краще працюють як код доступу, ніж глобальні). Але ще можна звернути увагу ось на що: потенційно викладання англійської саме як другої мови може призвести до формування "англійського суржику" (нагадаємо, що суржик і є укоріненою версією російської). Так, це може здатися трошки фантастикою, особливо враховуючи, що українська та англійська мови доволі несхожі. Але що таке суржик: це російська лексика, яка обробляється українською фонетикою та граматикою; і насправді легко уявити запозичену англійську лексику, яка буде використовуватися за українською фонетикою та граматикою.

Запозичення англіцизмів насправді є процесом, який неможливо зупинити: як резонно зазначає Ісік, панівне у світ-системі суспільство створює нові технології та займає передові позиції в науці, від них йдуть тренди в моді, музиці, спорті, мистецтві тощо, тож, як наслідок, панівне суспільство (та його мова) створює нову термінологію та поняття, які не існують у локальних мовах. Як наслідок, це призводить до лексичного

вторгнення в локальні мови з боку панівної [Isik, 2008, с. 131]. І тут ми повертаємося до того, що певні сфери монополізовані англійською мовою: вже згадані Ісіком технології та наука (Кремнієва долина), музика (вся найпопулярніша у світі музика англомовна і трошки іспаномовна), спорт (для прикладу: Англійська прем'єр-ліга - найпопулярніша футбольна ліга у світі) тощо. Тож мовлення/дискурс цих сфер тісно переплетений з англійською (ІТ-фахівця змушують знати англійську). І питання у тому, що ці "англійські суржики" не виходять за межі своїх сфер. Вони залишаються або професійними лексиконами, або мовою певного контексту: наприклад, велика кількість англіцизмів присутня у мовленні геймерів та ігрової спільноти загалом.

Викладання англійської як другої мови потенційно може призвести до диференціації української - до утворення розриву між офіційною мовою та розмовною. У такому випадку розмовна мова буде поповнюватися англіцизмами, тобто буде формуватися власне "англійський суржик", але не в офіційній українській мові. Насправді це цікавий момент впливу будь-якої lingua franca на локальні мови, з яким зокрема зустрічається й українська: як реакція на засилля слів з lingua franca, конкретно в нашому випадку англіцизмів, виникає тенденція до пошуку замінників, які часто виявляються рідковживаними словами. Наприклад, "гайпу" відповідає "лемент" [Чи знаєте ви українські відповідники модних англіцизмів?, 2024]. І цьому присутній один дуже цікавий момент, на який, хоча і мимохідь, але звернемо увагу: при пошуку відповідників для англіцизмів часто відбувається зрушення сенсів: наприклад, "дедлайн" перетворюється на "часоріз" [Чи знаєте ви українські відповідники модних англіцизмів?, 2024], або "геймплей" на "ігролад" тощо. Кожен з таких відповідників проводить свою інтерпретацію слова: "мертва лінія", після якої справі кінець, смерть, перетворюється на межу розділення, як водорозділ, що розмежовує суміжні речі/явища (насправді однакової природи); "те, як грається в гру", тобто *процес* ігри перетворюється на лад ігри, на її *структуру*, організацію тощо. В таких інтерпретаціях та зміщеннях насправді вбачається креативна перспектива для будь-яких змін, зокрема змін ідеологічних та парадигмальних; вбачається сила третього простору, про яку писав Баба - сила зрушення і зсуву, яка постійно породжує щось нове й таким чином приводить в рух обидві структури, як колонізатора, так і колонізованого; це теоретично означає, що такі зсуви можуть призвести й до змін в самій англійській мові.

Тобто ситуація яка: потенційно розмовна мова може все більше уподібнюватися глобальній, а офіційна мова всі більше вдарятися у маловживані слова з надією, що їх почнуть вживати. Визнаємо, що наступну тезу пропонуємо виключно як припущення, але: нам здається, що у випадку викладання англійської як іноземної такого розриву не повинно статися. Оскільки, як ми вже казали, викладання мови як іноземної передбачає прописування її кордонів, тож професійні або "контекстні" лексикони (як той лексикон ігрової спільноти) будуть залишатися у своїх сферах і не претендувати на універсальність.

3.5. Висновки до розділу

Повторимо ключову тезу дисертації ще раз: основна дилема українського суспільства полягає у тому, що воно стрімко рухається від однієї lingua franca до іншої - від російської до англійської, тобто один імперський проєкт замінюється іншим.

Основною проблемою щодо російської мови є те, що попри усі сподівання та намагання викорінити її, вона є укоріненою в українське суспільство. За термінологією Качру, ми належимо до Зовнішнього кола російської мови, що означає - російська вже адаптована самими українцями під український контекст. Щобільше, вона використовується українцями в цьому контексті, якщо не у формі "чистої" російської, то у формі суржика. Суржик же, який виник як мікс з народної мови та мови політичної еліти за колоніальних часів, наслідуючи терміни і логіку Качру, можна назвати однією зі "світових російських" - тобто укоріненою версією російської мови, яка більше не залежить від культурного контексту Росії. В цій ситуації Качру прямо запропонував би висунути права на мову, позбавити Росію права одноосібної власності над нею. Оскільки російська є укоріненою, то, принаймні якщо спиратися на погляди того ж Качру, то ідея викорінення її є доволі утопічною. На цьому фоні резонним постає політичний проєкт "Слуг Народу" щодо "української російської", який насправді підривав ключовий елемент мовного імперіалізму, а саме привласнення мови метрополією.

Окрім привласнення, російська мова має на своєму озброєнні цілий ряд мовних міфів, які можна підсумувати універсальним сюжетом "велика та могутня", який акцедентується у всіх конкретних мовних міфах про російську мову. Всі ці міфи формуються сприйняття російської мови як

панівної мови, кращої за інші мови, а отже і за Іншого, який говорить Іншими мовами. В принципі саме мовний субстрат використовується Росією для інтенсифікації його в політичне (говоримо за Шміттом [Tralau, 2010, с. 265]). Таким чином, російська мова несе в собі цивілізаторський колоніальний мотив - дерусифікація, сприймається росіянами як відмова від того, що однозначно краще, тобто як практика "варвара". На це нашаровується той аспект, що принаймні у випадку Російського колоніалізму над Україною, оскільки расовий аспект не міг бути використаним для диференціації колонізатора та колонізованого, в першу чергу використовувався фонетичний аспект, тобто різниця в акценті та мові взагалі.

Прагнення до цієї утопічної ідеї пов'язується нами з колоніальною травмою вже-відчуженої ідентичності, яку інтелектуали по усьому екс-колонізованому світу намагаються вилікувати монолінгвальністю та прагненням повернути примарний "чистий" стан мови. Тож викорінення російської теоретично можна тлумачити ще і як спробу загоєння травматичного досвіду минулого, а не тільки зміну геополітичного вектора; але замість посилення позицій української мови, що було б резонно, в Україні більш впливовим є рух до іншої lingua franca - англійської.

Посилені темпи англізації слід пояснювати геополітичним рухом, а саме бажанням інтегруватися до Заходу та його виробничу мережу, який використовує англійську як свою lingua franca (тобто це мова ядра світ-системи). Але перехід на англійську не є виключно добровільним бажанням: англійська змогла монополізувати цілий ряд сфер, в долученні до яких зацікавлене українське суспільство. Окрім тяжіння до демократичної ідеології, провідні інститути якої говорять саме англійської, та глобального ринку, слід назвати наукову сферу та, напевно, найцікавіше, сферу модернізації тощо. В усіх цих випадках англійська виявляється необхідним кодом доступу, без якого Україні не буде наданий доступ до усіх цих сфер. Зокрема через значну кількість сфер, які англійська змогла монополізувати, ця мова констатує себе як універсальна та функціональна, тобто придатна до ефективного використання у будь-якому контексті.

Англійська мова надає цікаві можливості для інтеграції українським біженцям. Оскільки англійська - є lingua franca, то її використання при комунікації з локальними суспільствами надає змогу українцям інтегруватися в ці суспільства не на вимогах самого суспільства, а обійти їх

й інтегруватися з позицій глобального, таким чином немов підкорюючи локальне суспільство своїм вимогам.

Посилена англізація ставить питання, як слід викладати англійську мову в Україні, аби не порушити функціонування української мови як коду доступу до локального. Ми проводимо розрізнення між другою мовою та іноземною мовою. На правах другої мови по факту існувала російська як мова колоніальна, як мова політичних еліт. Друга мова визначається як еквівалент першої, тобто як та, яка здатна виконувати ті ж самі функції, що й перша мова. Позиціювання мови як іноземної - це констатація певного зазору між (глобальною) мовою та локальним контекстом, отже констатація неможливості замінити першу мову. Відповідно, іноземній мові відводиться функція виключно глобальної комунікації, комунікації з Іншим.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Відкрити висновки хотілося б з розлогої цитати, яка насправді дуже гарно схоплює усі наші старання в цій дисертації: “Ми живемо у світі, в якому особисто ми не вирішували, чи буде він таким, яким є. Проте більшість з нас намагається вижати максимум з ситуації, в якій ми опинились. Подібне можна сказати також про мову й взагалі те положення справ, яке виникло в колишніх колоніях. Хоча впровадження англійської мови не було особистим вибором тамтешнього населення, це все одно сталося. Однак переказ подій, як саме це відбулося, та роз’яснення їх наслідків не розв’яже проблему. Так само як і критика тих, хто вирішив додати англійську у свій мовний репертуар та долучитися до внутрішнього, зовнішнього або розширюваного кіл. Чи не може цей вибір бути способом для них якнайкраще впоратися з ситуацією, яку вони не обирали?

Наприклад, хтось може сказати, що ті, хто вивчає англійську мову, або ті батьків, які наполягають на вивченні їхніми дітьми англійської, це роблять як спосіб розширення можливостей для себе та своїх дітей, зокрема їхніх комунікаційних можливостей і, таким чином, вони вчаться взаємодіяти з різними суспільствами. Чи неминуче вони цим заперечують своє походження та культуру? Чи, можливо, вони зміцнюють свою культуру, коли навчаються комунікації міжнародною мовою? Проблему особистого вибору можна перевести на новий рівень, розглянувши дихотомію пана та підневільного. Чи повинні ми приймати одну з цих ролей? …” [Berns, 1998, c. 279].

В українському контексті ми маємо ту ж саму ситуацію: ми не обирали, які мови існують в українському просторі, російська та англійські мови просто прийшли сюди, не запитуючи нас. Ці мови існують - факт; ці мови виконують комунікативні функції - факт; ці мови використовуються також як інструмент влади - так. Але стосовно мови можна уявити більше ролей, ніж просто пан та підневільний, і якщо ми виходимо за цю дихотомію (на жаль, характерну для теорії мовного імперіалізму), то можна розгледіти глобальні мови як комунікативні проєкти, які необхідні в глобалізованому світі.

В результаті дослідження можемо стверджувати, що теоретичними результатами цього дослідження є адаптація теорії мовного імперіалізму під сучасні реалії глобального світу, а також до українського контексту. Щодо практичних результатів, то вищезазначений аналіз можна

використати для формування мовної політики всередині держави, а також для формування парадигми викладання іноземних мов зокрема в закладах освіти.

Результати дослідження слід використати для подальшого дослідження впливу російської й англійської мов на українське суспільство. Щодо російської, то, після повномасштабного вторгнення, її вплив на українське суспільство не зупиниться, але трансформується, і нам треба відстежувати як саме. Щодо англійської, то темпи англізації тільки посиляться і тут важливою точкою для фокуса уваги є тема викладання англійської мови; критично важливо, аби це викладання здійснювалося конструктивно для українського суспільства та держави, без потенційної ерозії українського комунікативного простору. Також теоретичну базу дослідження варто застосувати й до інших глобальних мов. Зокрема у дисертації були окреслені перспективи для дослідження імперіалізму французької мови, що у майбутньому потенційно збільшить свій вплив на українське суспільство.

Особистий внесок здобувача характеризується розкриттям ще однієї осі панування, яка досі була достатньо непомітною в філософії. Ця вісь - мовна - є однією з багатьох взаємоконститутивних осей, одночасно працюючи з якими сучасна Імперія й намагається встановити свою владу. Багато з цих осей влади вже досліджені в рамках філософії - економічна, культурна, гендерна тощо - але мовна потребує як подальшого вивчення, так і подальшої роботи над визнанням її як рівнозначної осі вже зазначеним.

Важливість результатів полягає у все більш стрімкому зануренні українського суспільства в проєкт англійської lingua franca, що підіймає необхідність критичного осмислення цього руху. Разом з тим, відхід від російської мови українським суспільством не зменшує актуальність її дослідження, але змінює вектор дослідження - тепер ми повинні осмислити російську мову у контексті постросійського світу, оскільки до 2022 року ми по-справжньому не відходили від Росії, навіть попри незалежність.

Дисертація почалася з прояснення досі не чіткого зв’язку між імперіалізмом та мовним імперіалізмом. Задля цього були оглянуті теорії імперіалізму, умовно розбиті на теорії економічного характеру (Гобсон та ранні марксистські теорії, світ-системний аналіз, Імперія Гардта та Негрі) та культурного (постколоніальні теорії Саїда, Баби, Фанона, Чау). Також були оглянуті теорії мовного імперіалізму (Філліпсон, Цуда, Качру). За результатами дослідження встановлено, що мовний імперіалізм

зістиковується з імперіалізмом у таких моментах: цей дискурс оперує бінарною опозицією двох ідентичностей - “рідномовець - нерідномовець”, яка дублює опозицію “колонізатор - колонізований”; мовне панування конвертується в економічні прибутки зокрема шляхом формування Внутрішнього кола як центру тяжіння капіталу; саме через нав’язування мови реалізується цивілізаторська місія; теоретиками мовний імперіалізм тлумачиться як форма культурного імперіалізму, але тут ми йдемо проти них і констатуємо мовний імперіалізм як імперіалізм в комунікативній сфері.

Ми пропонуємо таке визначення мовного імперіалізму - це діяльність зі створення, розширення або підтримання імперії шляхом *контролю мовлення й комунікації загалом, прав, які мають учасники комунікації в процесі*. Також ми виділили 5 деталей, які доповнюють це визначення: (1) за мету мовний імперіалізм має формування двох ідентичностей: гучної ідентичності рідномовця (як активного, ініціативного суб’єкта, який здатен проголошувати) та німої ідентичності нерідномовця/немовця (як пасивного інструменту-об’єкта, який здатен лише слухати та наслідувати); (2) суб’єкт, у якого забрали мовлення, не здатен на комунікативну дію, водночас до нього уможливлюється інструментальна; (3) між цими двома ідентичностями утворюється третій простір, в якому виникають нові ідентичності, які ми схарактеризували як трансмовні; (4) мова є способом створення імперського простору в глобальному світі; (5) сучасна імперія намагається мати декілька взаємоконститутивних та рівних одна між одною осей влади, і мова є однією з багатьох осей влади.

Другим завданням було концептуалізувати поняття lingua franca, яке ми використали для опису сучасного мовного імперіалізму. Lingua franca ми визначили як мову глобальної комунікації. Lingua franca - це необхідний компонент життєвого світу глобальної сучасності. Як компонент життєвого світу, він прийнятий як належне, як щось саме собою зрозуміле у випадках глобальної комунікації.

Посилаючись на Бабу, ми тлумачимо lingua franca як ситуацію третього простору. На це нашаровується наша теза про трансмовного суб’єкта, який одночасно функціонує/проживає в декількох мовах, перемикається між ними та синтезує у своїй фігурі їх вплив.

Основною дилемою lingua franca ми вбачаємо її подвійність: з одного боку, це владні проєкти, з іншого, це комунікативні проєкти. І саме через їх комунікативну сутність від них неможливо відмовитися. Щобільше,

долучення до проєктів lingua franca насправді обіцяє певні переваги для суспільства, що долучається до них, на кшталт економічних, культурних, політичних, доступу до інформації тощо. Водночас цікавішим для нас є владний момент lingua franca, якому ми й виділяємо більше уваги, зокрема через його потенційну й реальну шкоду локальним суспільствам, наприклад, й українському. Ми виділили такі владні моменти lingua franca: (1) привласнення мови Внутрішнім колом й подальше формування комунікативної ієрархії, на чолі якої знаходиться рідномовець, а нерідномовець сприймається лише як носій хиб, його мовлення як нерелевантний шум (поняття Рансьєра); (2) монополізація дискурсів/сфер, тобто коли певна мова змогла закріпитися в певних сферах, дискурсах тощо на правах "must have", необхідного компоненту для присутності у цьому дискурсі, що дозволяє її тлумачити як код доступу до сфери/дискурсу; (3) розповсюдження lingua franca, з одного боку, це створення глобального комунікативного простору, з іншого, це втручання у комунікативні мережі, створенні національними мовами/державами, що означає й перепони у реалізації суверенітету; (4) мовна конкуренція означає й конкуренцію капіталу, що пов'язане з функціонуванням мови як необхідної умови ринку.

Нашим третім завданням було проаналізувати сучасне українське суспільство на той вплив, який здійснюють на нього lingua francas. Повномасштабне вторгнення 2022 року в Україну підштовхнуло українське суспільство до стрімкого виходу з російського проєкту lingua franca. Але цей відхід не призводить до українізації, а скоріше з такою ж стрімкістю українське суспільство рухається в інший імперський проєкт - проєкт англійської lingua franca та Імперії. Вважаємо, що на фоні цього руху усі інші lingua francas не є достатньо впливовими на українське суспільство.

Коли говоримо про російську, констатуємо, що Україна належить до Зовнішнього кола російської мови. Ключовим критерієм тут є те, що російська мова співіснує тут ще з одною мовою - українською, яка здійснює активний вплив на російську. Утворюється третій простір і його продукт - суржик.

Російська мова претендує бути lingua franca для територій, які в минулому були долученими до Російської імперії та Радянського союзу. Про те, що російська намагається просувати себе як lingua franca, вказують ряд нормативних документів, зокрема Радянського союзу та Російської Федерації, в яких російська прямо називається мовою "міжкультурного

спілкування”. Приділяємо увагу мовним міфам про російську мову, які стверджують її як панівну, кращу над іншими мовами (“велику та могутню”). Також припускаємо, що “захист російськомовних” в Україні - є лише раціоналізацією травматичного досвіду, що пов’язаний з розірваністю історичного наративу Росії - саме мову можна вважати засобом, яким Москва хоче повернути Київ (“мати городам руським”) у свою сферу впливу.

Щодо ж англійської мови, ключовою проблемою тут вважаємо те, що, на відміну від російської мови, імперіалізм якої вже очевидний, владний бік англійської майже не досліджений в українському контексті. В рамках англійської lingua franca ми долучені до Розширюваного кола, адже англійську в українському суспільстві використовують виключно для міжнародного спілкування, що зокрема закріплено й в законодавчих ініціативах останніх років.

Англійська - це lingua franca Імперії (в розумінні Гардта і Негрі). Власне після активної агресії РФ від 2022 року, Україна остаточно своїм єдиним вектором руху визначила рух до Імперії (інтеграцію в Євросоюз як частину Імперії). Таким чином, посилення позицій англійської мови в українському контексті пов’язані з бажанням інтегруватися в загальну виробничу мережу Імперії, а також є ознакою тяжіння до демократичної ідеології та модернізації. В усіх цих випадках англійська виявляється необхідним кодом доступу.

Інтеграція англійської надасть глобальним силам, зокрема й Імперії, можливість розігрувати одну з комунікативних стратегій Рансьєра, а саме логіку “ми знаємо, що ви нас розумієте, тож підкорюйтесь нашим наказам”. Тобто порушується автономність українського комунікативного простору та функціонування української як коду доступу; чим більше/краще українське суспільство знає англійську, тим важче буде чинити опір інтервенціям глобальної системи.

Нарешті ми обіцяли запропонувати декілька змін в сучасній мовній парадигмі, аби ослабити імперіалістичний вплив lingua franca та принаймні спробувати уявити їх виключно як комунікативні проєкти. Найголовнішою з цих змін вважаємо відмову від фігури рідномовця як власника мови - право на мову повинні отримати усі, хто до неї долучений (будь з Внутрішнього, Зовнішнього чи Розширюваного кола в термінах Качру), тобто кожен має визнаватися суб'єктом в ній. Це передбачає ліквідацію фігур системності (Р. Барт), направлених на об'єктивізацію нерідномовців,

наприклад, відмову від ідеї про “істинний” стандарт мови, який існує виключно в корінній культурі (ми повинні оцінювати мовлення людини виключно за її навичками, а не за походженням людини). Замість “істинного” стандарту пропонуємо впровадження надрегіонального стандарту мови, який і буде належати усім мовцям. Нарешті, третє і найголовніше, це викладання lingua franca як іноземної, а не як другої мови - тобто чітка функціональна диференціація цих мов при якій визнається, що глобальна мова не зможе достатньо ефективно обслуговувати локальний контекст, на відміну від локальної (й навпаки). Таким чином комунікативні простори, створені цими мовами, не підміняються й не витісняють одне одного, а скоріше нашаровуються й доповнюють одно одного на різних рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акопов П. (2022) Наступление России и нового мира. *РИА-Новости*: веб-сайт. URL: https://web.archive.org/web/20220226051154/https://ria.ru/20220226/rossiya-1775162336.html

2. Арутюнова М.А. (2012) Языковая политика и статус русского языка в СССР и государствах постсоветского пространства. *Вестн. Моск. ун-та. Серия 25. Международные отношения и мировая политика,* №1. Москва. С. 155-178

3. Бойченко М. І. (2019) Народження комунікативної філософії з критики теорії суб'єкта (на прикладі порівняння концепцій Юргена Габермаса і Нікласа Лумана). *Гуманітарно-наукове знання: горизонти комунікативістики*. Матер. Міжнар. наук. конф. Чернівці, 4-5 жовт. 2019 р.). Чернівці: ЧНУ. С. 17-22.

4. Власти за шесть лет планируют увеличить долю казахоязычных с 81 до 84%. Как это будут делать (2023). *Курсив*: веб-сайт. URL: https://kz.kursiv.media/2023-10-19/zmzh-kazakhstan-9/

5. Габермас Ю. (1999) Дії, мовленнєві акти, мовленнєві інтеракції та життєвий світ. Єрмоленко А.М. *Комунікативна практична філософія*. Київ: Лібра. С. 287-324.

6. Гундорова Т. І. (2014) Постколоніальний роман генераційної травми та постколоніальне читання на сході Європи. *Постколоніалізм. Генерації. Культура*, 25-45. URL: https://www.academia.edu/11944923/Постколоніальний_роман_генераційної_травми_та_постколоніальне_читання_на_Сході_Європи

7. Гурбич О.С (2010) Теоретичні засади світ-системного аналізу *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія Питання політології», 17, 42-48.*

8. Дельоз Ж. (2004) Суспільство контролю PostScriptum. *Незалежний культурологічний часопис «Ї»,* 34. URL: http://www.ji.lviv.ua/n34texts/deleuze.htm.

9. Зеленая зелень зеленит, или снова о русском и английском языках (2017). *Pikabu*: веб-сайт. URL: https://pikabu.ru/story/zelenaya_zelen_zelenit_ili_snova_o_russkom_i_angliyskom_yazyikakh_4452901?utm_source=linkshare&utm_medium=sharing

10. Ідентичність громадян України: тенденції змін (2024). *Разумков Центр*: веб-сайт. URL: https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r

11. Киреевский И.В (2002). Разум на пути к истине. Москва: "Правило веры". С. 151-213

12. Козак Т. М. (2014) Теорія лінгвістичного імперіалізму як рекція на глобальне поширення англійської мови. *Філософія і політологія в контексті сучасної культури,* 8, 211-216. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filipol_2014_8_54

13. Конституционная Хартия 1815 года и некоторые другие акты бывшего Царства Польского 1815-1881 (1907). *Библиотека окраин России. СПб., 1907. №5. Издание Н.Д. Сергеевского. Заслуженного профессора С.-Петербургского Университета*. С. 41-63. URL: http://www.hrono.ru/dokum/konst1815.html

14. Концепция внешней политики Российской Федерации (2023). *Министерство иностранных дел Российской Федерации*: веб-сайт. URL: https://www.mid.ru/ru/detail-material-page/1860586/

15. Лавров о «защите русскоязычного населения» в Молдове: «Не будем забывать, что, помимо Приднестровья, есть ещё и Гагаузия». *Nokta*: веб-сайт. URL: https://nokta.md/lavrov-o-zashhite-russkoyazychnogo-naseleniya-v-moldove-ne-budem-zabyvat-chto-pomimo-pridnestrovya-est-eshhjo-i-gagauziya/

16. Ларченко В. В. (2007) Язык и власть: отношение глобальное/локальное в дискурсе постколониализма : дис... канд. філос. наук : 09.00.04 / Харківський національний ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків, 305 с.

17. Лекс А. Защита русского языка – вопрос национальной безопасности. *LiveJournal*: веб-сайт. URL: https://albert-lex.livejournal.com/134685.html

18. Матвиенко призвала бороться с "кешбэками" и прочими англицизмами. *Интерфакс*: веб-сайт. URL: https://www.interfax.ru/russia/847425

19. Мельник Л. М. "Руській мір" - основні концептуальні положення. *Гуманітарно-релігієзнавчий вісник "Софія"*. Київ, 2015. № 1(3). С. 60-63.

20. Мендель заявила, що в Україні є "українська" російська мова (2021). *УНІАН*: веб-сайт. URL: https://www.unian.ua/society/movne-pitannya-mendel-zayavila-shcho-v-ukrajini-ye-ukrajinska-rosiyska-mova-novini-ukrajini-11376679.html

21. Міжнародна організація франкофонії (2021). Міністерство закордонних справ України: веб-сайт. URL: https://mfa.gov.ua/mizhnarodni-vidnosini/mizhnarodna-organizaciya-frankofoniyi

22. Ніколаєв Є. Б. (2002) Світ-системний аналіз Уоллерстайна як сучасний методологічний підхід до аналізу розвитку світового господарства. *Людина і політика,* № 6, 121-132

23. Особенности русского радиообмена (2013). *LiveJournal*: веб-сайт. URL: https://pressa-tof.livejournal.com/96205.html

24. Отмена госязыков республик России и декларируемая защита русских в Украине. Есть ли связь? (2022) *Idel.Реалии*: веб-сайт. URL: https://www.idelreal.org/

25. Панасюк Л. В. (2021a) Ідеологія «Русского мира» і білінгвізм. *Політикус : наук. журнал*. № 3. С. 110–116.

26. Панасюк Л. В. (2021b) Ідеологія "русского мира" та українська мова (радянська доба). *Вісник Львівського університету. Філософсько-політологічні студії*, 37, 186-195. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2021_37_24

27. Панов В. Я. (2023a) Акцент як рухомий індикатор влади: від колоніальної перспективи до сьогодення. *ХХ Харківські студентські філософські читання*. Матеріали наукової конференції студентів та аспірантів, 20–21 травня 2023 р., м. Харків. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна. С. 25-28.

28. Панов В. Я. (2023b) Декілька проблем, що підіймають lingua francas в сучасному суспільстві. *Людина, суспільство, комунікативні технології.* Матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф, 26–27 жовтня 2023 р., м. Харків. С. 93-96. Харків: УкрДУЗТ, 2023.

29. Панов В. Я. (2023c) Мовна експансія як необхідна умова (економічно-)імперіалістичних відносин. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії, 68,* 23-31. DOI: https://doi.org/10.26565/2226-0994-2023-68-2

30. Панов В. Я. (2022) Наратив російської мови як частина російського імперського гібрису. *Вісник Харківського національного*

університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії», 67, 57-68. DOI: https://doi.org/10.26565/2226-0994-2022-67-7

31. Панов В. Я. (2021a) Постколоніальні студії та (пост)колоніальний досвід України. *XVII Харківські студентські філософські читання: до 100-ї річниці публікації «Логіко-філософського трактату» Л. Й. Й. Вітґенштайна*. Матеріали наукової конференції студентів та аспірантів, 13–14 травня 2021 р. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.

32. Панов В. Я. (2021b) Право на корегування мови: влада native speaker над non-native speaker. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії», 65,* 40-50. DOI: https://doi.org/10.26565/2226-0994-2021-65-5

33. Панов В. Я. (2024a) Російська мова як проєкт lingua franca: перспективи в українському суспільстві? *XXI Харківські студентські філософські читання*. Матеріали наукової конференції студентів та аспірантів, 16 травня 2024 р., м. Харків. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна.

34. Панов, В., & Сахно, В. (2024b). Біженці: фреймування прекарності та боротьба за визнання. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*, (70), 187-197. https://doi.org/10.26565/2226-0994-2024-70-17

35. Паустовский К. Г (1950). Великий язык. Пионер, № 9.

36. Про застосування англійської мови в Україні (2024). Закон України від 04.06.2024. № 3760-IX : станом на 4 червня. 2024 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3760-20#Text

37. Путин: «Экономический блицкриг против России изначально не имел шансов на успех». *Татар-информ*: веб-сайт. URL: https://www.tatar-inform.ru/news/stanem-eshhe-silnee-putin-oboznacil-6-principov-razvitiya-strany-i-ekonomiki-5869774

38. Рансьєр Ж. (2013) Учитель-незнайко. П’ять уроків із розкріпачення / пер. з фр. А. Рэпа. Київ: Ніка-центр, 168 с.

39. Русскую литературу в подконтрольных Киеву школах изучали как иностранную. *Риа-новости*: веб-сайт. URL: https://ria.ru/20220528/lnr-1791407855.html

40. Рябчук М. (2021) Біла шкіра, чорна мова. *Універсум. Геополітика*, 1-2, 15-23.

41. Саїд, Е. (2001). *Орієнталізм.* Київ: Основи.

42. Сергєєв С. М. (2023) Тирания как русская традиционная ценность. *Горький*: веб-сайт. URL: https://gorky.media/fragments/tiraniya-kak-russkaya-traditsionnaya-tsennost/

43. Сергієнко С. (2019) Едвард Саїд і марксизм: нотатки на полях «Орієнталізму». *Спільне: журнал соціальної критики*: веб-сайт. URL: https://commons.com.ua/uk/sayid-oriyentalizm-ta-marksizm/

44. Термін «українська російська мова» не має наукового підґрунтя – мовознавець (2021). *Укрінформ*: веб-сайт. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3234108-termin-ukrainska-rosijska-mova-ne-mae-naukovogo-pidgrunta-movoznavec.html

45. Трубецкой, Е. Н. (1912) Старый и новый национальный мессианизм. Русская мысль. Москва. Год тридцать третий, кн. III. С.12-15

46. Указ Президента Российской Федерации от 05.09.2022 № 611 "Об утверждении Концепции гуманитарной политики Российской Федерации за рубежом". *Официальный интернет-портал правовой информации* : веб-сайт. URL: http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/0001202209050019

47. Федеральный закон от 24 мая 1999 г. № 99-ФЗ "О государственной политике Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом". *Гарант информационно-правовой портал*: веб-сайт. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_23178/

48. Фісун О.А. (2000) Мир-системный анализ как теория геоисторических изменений. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Світ-системна теорія і сучасні глобальні трансформації (філософія, політологія, соціологія)»*, 497, 34-51.

49. Флоренский П. А (2003). Столп и утверждение истины: опыт православной теодицеи. Москва: АСТ, 640 с. ISBN 5-17-010897-4

50. Циба В.М. (2021) Діалектичний зв’язок гегемонії та мови у марксизмі (Грамші, Волошинов, Пазоліні). *Наукові Записки Наукма. Філософія Та Релігієзнавство,* 7, 30-45.

51. Цюрупа М. (2007) Поняття «м’якої сили» держави та особливості її застосування в сучасній світовій політиці. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. ІФ Кураса НАН України*, 36, 47-59.

52. Чернов І. В. (2017) Красная лингвополитика и мировая революция. Ортодоксальный марксизм о языковом факторе в историческом

развитии. *Вестник СПбГУ. Политология. Международные отношения*. Т. 10. Вып. 2. СПб. С. 166-185.

53. Чи знаєте ви українські відповідники модних англіцизмів? (2024) *Освіторія*: веб-сайт. URL: https://osvitoria.media/experience/chy-znayete-vy-ukrayinski-vidpovidnyky-modnyh-anglitsyzmiv/

54. Шкиль Л.Л. (2008) Трансформація дискурсивних практик у філософії М. Фуко. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка,* 32, 25-29.

55. Яковенко Н., Піскорська Г. (2018) Зміна співвідношення між м'якою та жорсткою силами в міжнародній політиці Європейського союзу та Російської федерації. *Вісник Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка. Міжнародні відносини*, 47-48, 19-23.

56. Althusser L., Idéologie et Appareils idéologiques d'État (1970). *La Pensée, 151*.

57. Bacchi, C., Bonham, J. (2014) Reclaiming discursive practices as an analytic focus: Political implications. *Foucault Studies*, 17, 173-192.

58. Barrantes-Montero, L. G. Phillipson's Linguistic Imperialism Revisited at the light of Latin American Decoloniality Approach. Educare. Ерадія, 2018. Vol. 22 No. 1.

59. Barthes, R. (1986) The Rustle of Language. trans.Richard Howard. Los Angeles: University of California Press.

60. Batalov, O. 2022. Full-Scale Russian-Ukrainian War in the Context of World-System Analysis. *The journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series «Issues of Political Science» 42*: 21-26. https://doi.org/10.26565/2220-8089-2022-42-03 (in Ukrainian).

61. Bennett, M. (2013) Compare Hobson and Lenin's accounts of Imperialism. URL: https://www.academia.edu/3024924/Compare_Hobson_and_Lenins_accounts_of_Imperialism (дата звернення: 20.03.2023)

62. Berns, M. (1998) (Re)experiencing hegemony: the linguistic imperialism of Robert Phillipson. International journal of applied linguistics, 8 (2), 271-282.

63. Bhabha, H. (2011) Of Mimicry and Man: The Ambivalence of Colonial Discourse. *Discipleship: A Special Issue on Psychoanalysis (Spring, 1984)*, 28, 125-133. DOI: https://doi.org/10.2307/778467

64. Bhabha, H. (1994). The location of culture. London, New York: Routledge.

65. Bhabha, H. (1990) The Third Space. Interview with Homi Bhabha. In Jonathan Rutherford (Ed) *Identity, Community, Culture, Difference*. London: Lawrence and Winhart.

66. Bourdieu, P. (1980) Le sens pratique. Paris, Minuit.

67. Brief history of Parliament - from autonomy to EU Finland. *Parliament of Finland* - веб-сайт. URL: https://www.eduskunta.fi/EN/naineduskuntatoimii/historia/Pages/default.aspx

68. Chaudhry, F. (2015) Wallerstein and the Political Economy of World Systems. The Palgrave Encyclopedia of Imperialism and Anti-Imperialism / за ред. Immanuel Ness & Zak Cope ; Лондон. URL: https://www.academia.edu/34978810/Wallerstein_and_the_Political_Economy_of_World_Systems

69. Chow R. (2014) Not Like a Native Speaker On Languaging as a Postcolonial Experience. New-York: Columbia University Press.

70. Deleuze G., Guattari F. (1987) A thousand plateaus: capitalism and schizophrenia. trans. Brian Massumi. Minneapolis: University of Minnesota Press.

71. Fanon F. (1986). Black Skin, White Masks. trans. Charles Markmann. London: Pluto Press.

72. Foucault, M. (1972) 'The Archaeology of Knowledge' Pantheon Books, New York

73. Garcia J. R. (2017) Global Imperialism: reading Lenin against Hardt and Negri. URL: https://www.academia.edu/31501443/GLOBAL_IMPERIALISM_READING_LENIN_AGAINST_HARDT_AND_NEGRI

74. Gogolin I. (2013) The "monolingual habitus" as the common feature in teaching in the language of the majority in different countries. Per Linguam. Гамбург. Vol. 13 No. 2.

75. Is the Commonwealth a plausible substitute for the EU? (2018, August 12th). *The Economist*: веб-сайт. URL: https://www.economist.com/britain/2018/04/12/is-the-commonwealth-a-plausible-substitute-for-the-eu (дата звернення: 20.03.2023)

76. Isik A. (2008) Linguistic Imperialism and Foreign Language Teaching. The Journal of AsiaTEFL. Vol. 5, No. 1. C. 123–144.

77. Hamadi L. (2014) Edward Said: the postcolonial theory and the literature of decolonization. *European Scientific Journal SPECIAL edition.* Vol.2, 39-46. e - ISSN 1857- 7431

78. Hardt M. Negri A. (2019) Empire, Twenty Years On. *The New Left Review*: веб-сайт. URL: https://newleftreview.org/issues/ii120/articles/empire-twenty-years-on

79. Kachru, B. (1992). The Other Tongue: English across cultures. University of Illinois Press.

80. Meredith P. (1998) Hybridity in the Third Space: Rethinking Bi-cultural Politics in Aotearoa/New Zealand. *Te Oru Rangahau Maori Research and Development Conference*. Матеріали наукової конференції. Palmerston North: Massey University.

81. Mufwene SS. (2019) The legacy of Braj B. Kachru through. World Englishes and culture wars. *World Englishes*, 1–8. DOI: https://doi.org/10.1111/weng.12398

82. Nan Z. Da (2016) Language After the Fact: Rey Chow's "Not Like a Native Speaker". *Los Angeles Review of Books*: веб-сайт. URL: https://lareviewofbooks.org/article/language-fact-rey-chows-not-like-native-speaker/

83. O'Regan J. (2021) Capital and the Hegemony of English in a Capitalist World-System. World Englishes: Ideologies Vol. II / за редакцією R. Rubdy, R. Tupas, M. Saraceni. Лондон: Bloomsbury.

84. Osorio L. F. B. (2020) Wallerstein, Arrighi and Amin: Imperialism in Fordist capitalism. Austral: Brazilian Journal of Strategy & International Relations. Порту-Алеґрі, №9, 18. С. 65-84.

85. Phillipson R. (2018) English, the lingua nullius of global hegemony. The politics of multilingualism: Europeanisation, globalisation and linguistic governance / за ред. Peter A. Kraus, François Grin ; Амстердам.

86. Phillipson R. (1992) Linguistic Imperialism. Oxford: Oxford University Press, 365 с.

87. Phillipson R. (2008) Linguistic imperialism of neoliberal empire. Critical Inquiry in Language Studies. Філадельфія, 5, 1–43.

88. Phillipson, R. (1997). Realities and Myths of Linguistic Imperialism. *Journal of Multilingual and Multicultural Development, 18*(3), 238–248. DOI: https://doi.org/10.1080/01434639708666317

89. Rancière J. (1995) La mésentente. Paris, Éditeur.

90. Sakellaropoulos S., Sotiris P. (2015) From Territorial to Nonterritorial Capitalist Imperialism: Lenin and the Possibility of a Marxist Theory of Imperialism. Rethinking Marxism. A Journal of Economics, Culture & Society. Лондон, № 27, 1. С. 85-106.

91. Sousa, V. de. (2020) Globalisation has spread and become even more dissimulated and effective. Change involves reversing the invisibility of the underprivileged. *Comunicação E Sociedade*, 38, 265–271. https://doi.org/10.17231/comsoc.38(2020).2525

92. Shikaripur N. Sridhar (2017) In memoriam Braj B. Kachru (1932–2016). *Journal of South Asian Languages and Linguistics,* 4(2), 361–364. DOI: https://doi.org/10.1515/jsall-2017-0020

93. Shumar W. (2010) Homi Bhabha. *Springer Science+Business Media B.V. Cultural Studies of Science Education*, 495-506. DOI: https://doi.org/10.1007/s11422-010-9255-9

94. Tralau J. (2010) Thomas Hobbes, Carl Schmitt, and three conceptions of politics. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, 13 (2-3), 261-274. DOI: https://doi.org/10.1080/13698231003787737

95. Tsuda Y. (2013) The Hegemony of English and Strategies for Linguistic Pluralism: Proposing the Ecology of Language Paradigm. The Global Intercultural Communication Reader. Лондон, 2nd Edition.

96. Sutton A. (2013) Towards an open Marxist theory of imperialism. Capital & Class. Ворик, 37 (2), 217-237.

97. Welsch W. (2003) Reason and transition: on the concept of transversal reason. URL: https://ecommons.cornell.edu/items/74a9df7e-e18e-4e1d-b5e7-bd09513c588f

98. Welsch W. (1999) Transculturality - the Puzzling Form of Cultures Today. *Spaces of Culture: City, Nation, World*, ed. by Mike Featherstone, Scott Lash. Лондон: Sage, 194-213.

99. White H. (1975). Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

100. Wolf M. (2000) The Third Space in Postcolonial Representation. In Simon S. and St-Piere P. (Ed), *Changing the Terms. Translating in the Postcolonial Era.* Ottawa: University of Ottawa Press, 127-145.

101. Zaporozhchenko R. (2023). The End of “Putin’s Empire?” Ontological Problems of Russian Imperialism in the Context of the War against

Ukraine, 2022, Problems of Post-Communism, DOI: 10.1080/10758216.2022.2158873

102. 23 апреля Кабмин примет решение об отказе от русского языка как второго иностранного в школах (2024). *Delfi*: веб-сайт. URL: https://rus.delfi.lv/57860/latvia/120015920/23-aprelya-kabmin-primet-reshenie-ob-otkaze-ot-russkogo-yazyka-kak-vtorogo-inostrannogo-v-shkolah

ДОДАТОК А
Список публікацій здобувача за темою дисертації

Публікації у виданнях, включених до переліку фахових видань України з присвоєнням категорії «Б»:

1. Панов В. (2021) Право на корегування мови: влада native speaker над non-native speaker. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії», 65,* 40-50. DOI: https://doi.org/10.26565/2226-0994-2021-65-5
2. Панов В. (2022) Наратив російської мови як частина російського імперського гібрису. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії», 67,* 57-68. DOI: https://doi.org/10.26565/2226-0994-2022-67-7
3. Панов В. (2023) «Мовна експансія як необхідна умова (економічно-)імперіалістичних відносин». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії», 68,* 23-31. DOI: https://doi.org/10.26565/2226-0994-2023-68-2
4. Панов, В., & Сахно, В. (2024). Біженці: фреймування прекарноті та боротьба за визнання. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філософія. Філософські перипетії»*, (70), 187-197. https://doi.org/10.26565/2226-0994-2024-70-17

   (Особистий внесок здобувача: автором дисертації підготовлений 3 блок статі, присвячений стратегіям та тактикам, які може використовувати біженець, опинившись в новому соціальному середовищі; зокрема тут вписується й мовний аспект взаємодії біженця з середовищем та які перспективи має біженець, взаємодіючи з локальним суспільством за допомогою глобальної англійської мови. Також автором розписане теоретизування довкола біженця у ролі цапа відбувайла).

Публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Панов В. (2021) Постколоніальні студії та (пост)колоніальний досвід України. *XVII Харківські студентські філософські читання: до 100-ї річниці публікації «Логіко-філософського трактату» Л. Й. Й.*

Вітґенштайна. Матеріали наукової конференції студентів та аспірантів, 13–14 травня 2021 р., м. Харків. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021.

6. Панов В. (2023) Акцент як рухомий індикатор влади: від колоніальної перспективи до сьогодення. *ХХ Харківські студентські філософські читання*. Матеріали наукової конференції студентів та аспірантів, 20–21 травня 2023 р., м. Харків. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2023.
7. Панов В. (2023) Декілька проблем, що підіймають lingua francas в сучасному суспільстві. *Людина, суспільство, комунікативні технології*. Матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф, 26–27 жовтня 2023р,. м. Харків. Харків: УкрДУЗТ, 2023.

Онлайн сервіс створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

ПРОТОКОЛ
створення та перевірки кваліфікованого та удосконаленого електронного підпису

Дата та час: 18:54:09 13.02.2025

Назва файлу з підписом: Panov_diss.pdf.asice
Розмір файлу з підписом: 1.4 МБ

Перевірені файли:
Назва файлу без підпису: Panov_diss.pdf
Розмір файлу без підпису: 1.6 МБ

Результат перевірки підпису: Підпис створено та перевірено успішно. Цілісність даних підтверджено

Підписувач: Панов Володимир Ярославович
П.І.Б.: Панов Володимир Ярославович
Країна: Україна
РНОКПП: 3550306856
Час підпису (підтверджено кваліфікованою позначкою часу для підпису від Надавача): 18:54:07 13.02.2025
Сертифікат виданий: "Дія". Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг
Серійний номер: 382367105294AF970400000059790B002C029002
Тип носія особистого ключа: ЗНКІ криптомодуль ІІТ Гряда-301
Алгоритм підпису: ДСТУ 4145
Тип підпису: Кваліфікований
Тип контейнера: Підпис та дані в архіві (розширений) (ASiC-E)
Формат підпису: З повними даними ЦСК для перевірки (CAdES-X Long)
Сертифікат: Кваліфікований

Версія від: 2025.02.05 13:00